

سفرنامه هند

سید محمود مرعشی نجفی

ایران، در دفتر ایشان (مؤسسه میکروفیلم نور) مستقر شدیم. لحظاتی بعد، پس از اقامه نماز ظهر و عصر و صرف ناهار، عازم هتل محل اقامت شدیم. نخستین شب، ایشان ما را به ضیافت شام خصوصی به منزل خودش دعوت کرد. پس از اجابت دعوت و صرف شام، مجدداً برای استراحت به محل اقامت مراجعت نمودیم.

پنجشنبه ساعت ۹ بامداد، مجدداً به دفتر ایشان رهسپار شدیم. پس از صرف صبحانه، عازم بازدید از دانشگاه همدرد دهلی شدیم. این دانشگاه ملی غیر دولتی از سوی مرحوم حکیم عبدالصمد در سال ۱۹۷۹ میلادی تأسیس گردیده است. او از شخصیت‌های مشهور مسلمان و فرهنگی هند بود، و بیش از ۹۶ سال عمر کرد، و در سال ۱۴۲۰ق/۱۹۹۹م در دهلی درگذشت، و در همان محوطه دانشگاه همدرد به خاک سپرده شد.

۱. قاضی نورالله شوشتری، از سادات مرعشی شوشتر، در نیمه دوم سده دهم و نیمه نخست سده یازدهم می‌زیسته است. وی از دانشمندان برجسته شیعی است و کتابهای بسیاری دارد؛ از جمله: مجالس المؤمنین، به فارسی؛ احقاق الحق و ازهاق الباطل، به عربی، در فضائل ائمه اطهار علیهم السلام. وی مدتها در شهر لاهور و دیگر شهرهای هند از سوی حکومت وقت به مقام قضا رسید. سرانجام تنی چند از متعصبان علیه وی توطئه کرده، اکبرشاه را وادار ساختند تا وی را به شهادت برسانند. بدین ترتیب، در راه دفاع از حریم ولایت به شهادت رسید. برای اطلاع بیشتر در باره زندگینامه آن عالم شهید، به کتاب اللثالی المنتظمة والذکر الثمينة، تألیف آیت‌الله العظمیٰ مرعشی نجفی (ره)، که در مقدمه جلد نخست کتاب احقاق الحق و ازهاق الباطل چاپ شده است، مراجعه شود.

ساعت ۵ بامداد چهارشنبه ۲۵ دی ۱۳۸۱ / ۱۵ ژانویه ۲۰۰۳ با هواپیمایی ماهان از فرودگاه مهرآباد تهران عازم دهلی نو شدیم. این سفر به منظور شرکت در سمینار بزرگداشت چهارصدمین سالگرد شهادت علامه قاضی سید نورالله مرعشی شوشتری^۱، شهید به سال ۱۰۱۹ق، دانشمند برجسته ایرانی - که از سوی گروه تاریخ دانشگاه سنت جونز واقع در شهر آگره هند و دانشگاه ملیه اسلامی دهلی و مؤسسه میکروفیلم نور واقع در دهلی نو در روزهای ۲۸ تا ۳۰ دی / ۱۸ تا ۲۰ ژانویه ۲۰۰۳ در شهر آگره محل مرقد قاضی برگزار گردید - انجام گرفت. پس از سه ساعت و اندی، رأس ساعت ۱۰/۳۰ بامداد همان روز وارد فرودگاه دهلی نو شدیم. در این سفر، دوست فاضل و همکارم آقای سید محمد اصفیایی این جانب را همراهی می‌کرد. پس از انجام تشریفات گمرکی، از فرودگاه خارج شدیم. آقای دکتر مهدی خواجه‌پیری، دوست دیرین اینجانب، که افزون بر ۲۵ سال است در هند به امور فرهنگی اشتغال دارد، به استقبال ما آمده بود. به اتفاق عازم شهر شدیم و در محل خانه فرهنگ

این مجموعه دانشگاهی، در باغی بسیار بزرگ که بالغ بر صد هکتار مساحت دارد، از سوی آن مرحوم، از بازماندگان خاندان طغلقها، که به باغ طغلق آباد شهرت داشته، خریداری گردیده است. در این دانشگاه که در نوع خود بی نظیر است، طب سنتی و گیاهی و برخی علوم دیگر آموزش داده می شود. مردم هند، از قدیم الایام، به درمان با گیاههای سنتی سخت علاقه داشته و در این زمینه کتابهای بسیاری تألیف کرده اند، که بیشترین آنها به زبان فارسی است. هم اکنون نسخه های خطی آنها در کتابخانه های مختلف هند و دیگر کشورها وجود دارد. این دانشگاه را مؤسس آن رسماً وقف کرده است و هزینه های جاری آن از محل فروش داروهای گیاهی و سنتی که امتیاز ساخت آنها فقط در اختیار این دانشگاه است و در سرتاسر هند صدها داروخانه دارد، تأمین می گردد.

پس از ورود به دانشگاه، مورد استقبال رئیس دانشگاه قرار گرفتیم. پس از چند دقیقه مذاکره در دفتر رئیس، به سوی کتابخانه آن دانشگاه رهسپار شدیم. این کتابخانه پس از تأسیس دانشگاه همدرد به سال ۱۹۷۹م، از چند مجموعه، از جمله مجموعه کتابهای نذیریه، تشکیل شده و سرانجام به صورت کتابخانه مرکزی جامعه همدرد درآمده است. هنگام ورود به این کتابخانه، مورد استقبال مسئول کتابخانه قرار گرفتیم. ایشان ما را به سوی گنجینه نسخه های خطی راهنمایی کرد.

ساختمان کتابخانه مزبور پنج طبقه دارد. در گنجینه نسخه های خطی آن، از برخی نسخه ها که در ویترنهایی به نمایش گذاشته بودند، بازدید کردیم. این کتابخانه بالغ بر ۴۴۳۵ نسخه خطی^۱، به زبانهای فارسی، عربی، ترکی و اردو، دارد. از این تعداد، ۱۷۰۳ نسخه آن فارسی است و فهرست نسخه های فارسی آن از سوی مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دهلی نو به سال ۱۳۷۷ش / ۱۹۹۹م در یک جلد به زبان فارسی چاپ و منتشر شده است.

هنگام بازدید از نسخه های خطی، شماری نسخه نفیس را مشاهده کردیم؛ از جمله: قرآن کریم، به خط کوفی، بر روی کاغذ، از سده پنجم، که اطراف آن مورد هجوم آفت و موربانه قرار گرفته بود. همچنین تعدادی دیگر از

میراث شهاب

نسخه های فارسی را بازدید نمودیم، که به ترتیب زیر برخی از آنها را نام می برم:

آئین اکبری، به فارسی، از: ابوالفضل علامی ابن شیخ مبارک، شامل آئین کشورداری روزگار اکبرشاه و دارای آگاهیهای علمی، اجتماعی، سیاسی، آداب و رسوم، صنعت و کشاورزی، جغرافیای شبه قاره و جزایر آن، عقاید هندوان در آفرینش جهان، جادوگری آنان، و...، خط نستعلیق در ۳۲۲ برگ. ش ۱۶۲۷ - ۱۹۵۹.

احوال ممتاز محل و سکندره یا عمارت اکبرآباد، مؤلف ناشناخته، شامل زندگینامه بانو تاج محل (۱۰۰۰ - ۱۰۴۰ق) دختر نواب آصف خان و همسر شاه جهان و گزارشی از محل دفن وی و تاریخچه تاج محل، خط نستعلیق در ۱۶ برگ. ش ۱۶۲۸ - ۲۹۹۵.

اخلاق محسنی، به فارسی، از: ملا حسین واعظ کاشفی درگذشته سال ۹۱۰ق، کتابت سال ۹۸۴ق، خط نستعلیق در ۱۹۳ برگ. ش ۰۴۱۸ - ۶۹۲۶۶۳.

ارشاد الطالب فی مناقب الال و الاصحاب، به فارسی، از: میرزا محمد حسن علی الهاشمی، در فضائل خلفا و مناقب اهل البیت علیهم السلام. کتابت سال ۱۲۶۶ق، به خط نستعلیق در ۶۲ برگ. ش ۷۳۲۳ - ۶۰.

اسرار الاولیاء، به فارسی، از: بدرالدین اسحاق دهلوی، در ملفوظات شیخ فریدالدین مسعودبن جمال الدین سلمان مشهور به شکرگنج درگذشته ۶۶۴ یا ۶۶۵ق، کتابت سال ۱۱۳۸ق به خط محمد مهدی در ۹۶ برگ، خط نستعلیق. ش ۲۵۹۳.

اسرار النساء به فارسی، در آداب معاشرت با زنان، از: رستم جرجانی درگذشته سال ۹۶۱ق، خط شکسته عنایت الله در ۷۰ برگ. ش ۰۵۶۶ - ۳۵۰.

اسکندرته، به فارسی در پرسش و پاسخهایی که از امیر اسکندربن عمر شیخ بن امیر تیمور گورکان، از نوادگان تیمور به سال ۸۱۵ق شده است، شامل مباحث فلسفی و کلامی میر سید شریف جرجانی، خط نستعلیق در ۷ برگ. ش ۰۲۲۱ - ۳۲۰۲.

۱. برخی منابع، شمار نسخه های خطی آن کتابخانه را ۳۶۱۹ دانسته اند، که صحیح به نظر نمی رسد؛ زیرا تعدادی را که در این گزارش آورده ام، مسئول کتابخانه به این جانب اظهار نمود.

باغستان در شرح بوستان سعدی شیرازی، به فارسی، از: محمد سعد عظیم‌آبادی، درگذشته پس از سال ۱۰۹۶ق، خط نستعلیق در ۵۳ برگ. ش ۱۱۴۱ - ۲۰۰۷.

بحرالأنساب، به فارسی، از: محمد جعفر حسینی مکی، درگذشته سال ۸۹۱ق، در انساب پیامبران، امامان، یاران و غیره، خط نستعلیق در ۹۶ برگ. ش ۱۳۲۸ - ۳۵۱۸.

بحرالفضائل فی منافع الأفاضل، به فارسی، از: محمدبن قوام‌الدین بن رستم بن احمدبن محمود، شامل فرهنگ فارسی به فارسی در یک مقدمه و دو بخش که به سال ۸۳۷ق تألیف شده است، خط نستعلیق در ۱۸۰ برگ. ش ۱۵۷۴ - ۱۱. OR.

تاریخ دلگشای شمشیرخانی^۱ یا شاهنامه منثور، به فارسی، از: میرزا توکل بیک ابن تولک بیک حسینی، زنده تا سال ۱۰۶۹ق، کتابت سال ۱۲۲۴ق، به خط نستعلیق ناصرحسین. ش ۶۸۹.

تاریخ راجگان اعظم‌گره، به فارسی، از: سید امیرعلی رضوی، در تاریخ راجگان اعظم‌گره است که مؤلف از زبان چندتن که به سنین فراتر از یکصدسال رسیده‌اند، شنیده و با چشم خود دیده است. کتابت سال ۱۲۸۹ق در ۱۵ برگ، خط نستعلیق. ش ۱۶۴۶ - ۱۰۲.

تاریخ سلاطین ایران و توران، به فارسی، مؤلف ناشناخته، خط نستعلیق در ۵۷ برگ، شامل حالات خلفای عباسی و شاهان مغول و هلاکوخان، ملوک کاشغر، سلاطین سربدار، شروان شاهان و سلاطین آق قویونلو. ش ۱۶۴۷ - ۷۴۹.

تاریخ کشمیر، به فارسی، مؤلف ناشناخته، در تاریخ کشمیر و همسایگان آن که در ۴ چمن و یک خاتمه نگاشته شده است، چمن نخست در بیان حالات کشمیر و جنوب آن. دوم در بیان احوال ملک تبت قلماقستان. سوم در بیان حالات بدخشان. چهارم در کوهستان افغانستان مشهور به ملک پکلی، غور، غزنین و کوه سلیمان. خط شکسته نستعلیق در ۸۳ برگ. ش ۱۸۱۷.

تحفة الصفیویة، به فارسی، در طب، از: حکیم شفائی‌خان درگذشته پس از سال ۱۲۵۲ق، مشتمل بر بیماریهای سردرد، بلغم، نزله و زکام و در ۲۰ باب نگاشته شده است. خط شکسته نستعلیق در ۵۹ برگ. ش ۱۹۴ - ۵۹۳.

تذکره الابرار والاشرار، به فارسی، از: آخوند درویزه ننگرهای درگذشته سال ۱۰۴۸ق، در احوال مراد و استادان مؤلف و علما و انساب قبایل افغانان و رد افکار صوفیان خام و علمای سوء منطقه سرحد، خط نستعلیق در ۲۴۹ برگ. ش ۱۳۳۰ - ۲۷۷۶.

تذکره ید بیضاء، به فارسی، در حالات مفضل شاعران فارسی‌گوی به ترتیب الفبائی، از: سید غلام علی حسینی آزاد بلگرامی درگذشته سال ۱۲۰۰ق. این اثر را مؤلف به سال ۱۱۴۸ق نگاشته است. خط نستعلیق در ۱۳۱ برگ. ش ۱۳۳۴ - ۹۴۹.

ترجمه اساس الاصول به فارسی، متن اصلی عربی از مرحوم آیت‌الله سید دلدار علی‌بن محمد معین نصیرآبادی لکهنوی هندی درگذشته سال ۱۲۳۵ق، مترجم: سید حمایت حسین نیشابوری موسوی، شامل مقدمه، ۴ مقصد و خاتمه، خط نستعلیق در ۳۰۶ برگ. ش ۲۸۲۷ - ۰۰۸۷.

ترجمه اصول التسماع، در ترجمه فارسی کتاب: جواز التسماع فخرالدین زرادی دهلوی درگذشته ۷۴۸ق، مترجم: ظهیرالدین علی فاطمی دهلوی، کتابت سال ۱۱۹۶ق در ۱۸۲ برگ. ش ۰۲۷۵ - ۲۲۶۶.

ترجمه براء الساعة در طب، از: ابوبکر محمدبن زکریا رازی درگذشته سال ۳۱۱ یا ۳۲۰ق، خط نستعلیق در ۱۰ برگ. ش ۰۶۱۲ - ۲.

ترجمه تهذیب الاخلاق، به فارسی، مترجم ناشناخته، متن اصلی عربی، از: ابن مسکویه رازی، احمدبن محمد درگذشته سال ۴۲۰ یا ۴۲۱ق، کتابت سال ۱۱۲۸ق، خط نستعلیق در ۱۵ برگ. ش ۰۴۳۳ - ۶۹۸.

ترجمه فارسی انجیل، مترجم ناشناخته، کتابت ۱۶ ذی‌الحجه سال ۱۲۳۶، نسخه مرصع و مذهب هنری در ۱۵۱ برگ. ش نامشخص.

ترجمه فارسی لباب الاخبار، متن عربی، از: احمدبن عبدالله، ترجمه فارسی از: محمدبن محمودبن محمد مستوفی، کتابت سال ۱۱۹۳ق، خط نستعلیق در ۴۶ برگ. ش ۰۴۳۵ - ۲۱۲۸.

۱. یک نسخه نفیس از این کتاب، در کتابخانه بزرگ پدر عزیزم مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی قدس سره الشریف موجود می‌باشد.

خلاصة العیش عالمشاهی، به فارسی، در آداب معاشرت، از: مظهر ملقب به: شاه عالم پادشاه دوم (۱۱۷۳-۱۲۲۱ق)، کتابت سال ۱۲۶۵ق در ۱۴۵ برگ، خط نستعلیق. ش ۲۶۳.

خلاصة التوادیر، به فارسی، در تجوید، از: مفتی محمد سعدالله مرادآبادی (۱۲۱۹-۱۲۹۴ق) کتابت سال ۱۲۶۹ق، در ۳۳ برگ، به خط محمد رفیع. ش ۰۰۴۵ - ۱۰۹۶.

خواص الجواهر یا جواهرنامه، به فارسی، از: حکیم محمد شریف‌خان (۱۱۳۸-۱۲۲۲ق)، ابن حاذق الملک حکیم محمد اکمل‌خان دهلوی، به خط نستعلیق. ش ۳۱۶/۱.

الدرة الالفیة، به عربی، در نحو، نسخه بسیار نفیس و کهن، مورخ ۶۷۷ق. ش ۲۹۱۰.

دیوان حکیم اوحیدالدین علی انوری، درگذشته ۵۸۵ق، ابن اسحاق ابیوردی، کتابت ۹ ذی‌الحجه ۹۹۹، در ۵۷۸ برگ، به خط نستعلیق عبدالرحیم. ش ۱۰۷۷ - ۱۱۰۴.

ذخیره اکبرشاهی، به فارسی، از: حکیم محمد بخش متخلص به: مهجور ابن حکیم خیرالله، خط نستعلیق در ۱۱۹ برگ. ش ۵۱۸.

ذخیره خوارزمشاهی، به فارسی، در طب، از: زین‌الدین ابوابراهیم اسماعیل معروف به: میر سید اسماعیل جرجانی، درگذشته سال ۵۳۱ق، کتابت سال ۹۹۴ق، خط نستعلیق در ۱۰۳ برگ. ش ۰۶۹۴ - ۲۱۱/۲.

ذخیره خوارزمشاهی، به فارسی، از: زین‌الدین ابوابراهیم اسماعیل معروف به: میر سید اسماعیل جرجانی، (۴۳۴-۵۳۱ق) ابن حسن بن محمد احمد حسینی جرجانی، کتاب چهارم، کتابت در ربیع‌الثانی سال ۹۹۴، خط نستعلیق. ش ۰۶۸۴ - ۲۱۱/۱.

ذخیره خوارزمشاهی، جلد دیگر باهمان مشخصات مورخ سال ۹۹۴ق، در ۱۰۳ برگ. ش ۲۱۱/۲.

رساله در شناختن کاغذ، به فارسی، در ۷ باب، مؤلف مجهول، خط نستعلیق در ۱۶ برگ. ش ۱۰۲۴ - ۹۱/۳.

روزنامه‌چه، به فارسی، مؤلف ناشناخته، شامل رسیده‌ها و صورت‌حسابهایی مربوط به سالهای ۱۲۴۱ق تا سال

ترجمه فصوص الحکم ابن عربی، به فارسی، از:؟ به خط نستعلیق مولانا عبدالعلی در ۷۶ برگ. ش ۳۴.

تشریح الابدان = تشریح منصوری = التشریح بالتصویر، به فارسی، از: منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی، خط نستعلیق در ۵۲ برگ. ش ۰۶۱۵ - ۴۲/۱.

تفسیر نظم الجواهر ونضد الفرائد، به فارسی، از: مفتی ولی‌الله بن احمد علی حسینی فرخ‌آبادی درگذشته سال ۱۲۴۹ق. دوره کامل در ۳ جلد، مورخ سال ۱۲۳۸ق در حیات مؤلف. ش ۱۸۱۱.

تکملة تهذیب الکلام، به عربی، در رجال عامه، از: علاء‌الدین مغلطای، نسخه کهن و نفیس. ش ۱۳۶۱.

توقیعات کسری یا دستورنامه کسروی، به فارسی، از: جلال‌الدین محمد طباطبائی اصفهانی قهپائی زواره‌ای معروف به: میرزا جلایا از علمای عصر صفوی در نیمه نخست سده ۱۱هـ، درگذشته قبل از سال ۱۰۸۳ق، کتابت سال ۱۲۶۱ق، به خط نستعلیق در ۱۴۸ برگ. ش ۰۴۴۱ - ۷۹.

تهذیب الکمال، به عربی، از: حافظ جمال‌الدین المرزی، نسخه نفیس و کهن مورخ سال ۷۷۳ق. ش ۱۲۷۰.

تیسیر القاری فی شرح صحیح البخاری، به عربی، در حدیث، از: نورالحق دهلوی درگذشته سال ۱۰۷۳ق، کتابت در سده ۱۳هـ، برگ پایانی افتاده، ۱۵۴ برگ. ش ۰۰۵۹ - ۱۴۴۶.

جامع الفوائد یا طب یوسفی = شرح علاج الامراض، به فارسی، از: یوسف یوسفی هروی ابن محمد، نسخه نفیس و کهن مورخ سال ۹۱۷ق در هرات، در ۳۸ برگ. ش ۰۶۲۵ - ۱۹۱.

الجمع بین الصحیحین^۱، به عربی، از: حافظ ابی‌عبدالله محمد بن ابی‌نصر بن حامد خمیدی اندلسی، نسخه کهن و نفیس مورخ سال ۷۴۱ق. ش ۱۶۷۵.

حل مشکلات گلستان، در شرح و فرهنگ واژه‌های گلستان سعدی، به فارسی، از: جنید بن عبدالله موسوی، مورخ سال ۱۸۹۶م در ۲۳ برگ، خط نستعلیق. ش ۱۰۴۲ - ۲۵۱۱.

خلاصة تاریخ خلاصة التواریخ، به فارسی، از: منشی سبحان سنگه بتالوی، زنده تا سال ۱۱۱۰ق، در تاریخ هندوستان از عصر باستان تا مرگ اورنگ زیب به سال ۱۱۰۷ق در ۳ حصه، کتابت سال ۱۲۵۰ق در ۲۲۸ برگ. ش ۳۳۷.

۱. نسخه‌ای بسیار نفیس و کهن مورخ سده ۵هـ با انهاء‌های بسیاری از علمای مشهور اهل سنت در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمت‌الله علیه موجود می‌باشد که در جلدهای نخست فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه بزرگ معرفی گردیده است.

۱۲۶۱ق که کمپانی هند شرقی به نوابان و برخی از علما و متنفذین شهرهای مختلف هند پول پرداخت می‌کرده و آنان نیز وصول آن را به کمپانی یادشده اعلام می‌نموده‌اند. کتابت ۲۹ رجب ۱۲۶۱ در ۱۹۲ برگ. ش ۹۴۹.

ریاض الادویه، به فارسی، از: یوسف یوسفی هروی، درگذشته سال ۹۵۰ق، کتابت سال ۹۴۶ق، خط نستعلیق در ۶۵ برگ. ش ۰۷۹۹ - ۷۶۰.

سعادت الکوین، به فارسی، در فضایل و مناقب حضرت امام حسن و حضرت امام حسین علیه‌السلام، از: محمد اکرم‌الدین، درگذشته پس از سال ۱۲۲۰ق، ابن محمد نظام‌الدین، خط نستعلیق در ۱۱۳ برگ. ش ۱۳۵۰ - ۷۸.

شافع التجات فی ابواب العبادات، به فارسی در فقه شیعه، از: میر محمد باقر داماد حسینی مرعشی، کتابت در سده ۱۳هـ، خط نستعلیق در ۱۲۲ برگ. ش ۰۱۱۸ - ۲۰۹۳.

شجره رضویه، به فارسی، از: سید محمد جعفر رضوی حسینی، شامل شجره‌نامه مؤلف و سلسله نسب وی تا پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، خط نستعلیق، موزخ سال ۱۰۴۰ق، در ۴۵ برگ، صفحات مجدول. ش ۱۳۵۶ - ۱۲۴۵.

شرح بوستان سعدی شیرازی، به فارسی، از: مولوی شیخ قادر علی و سید ریاض علی، در این شرح، معانی لغات و اصطلاحات و کنایات را شرح نموده است. کتابت سال ۱۲۵۰ق، به خط نستعلیق کمال‌الدین در ۲۲۲ برگ در مدرسه دارالبقاء شاه‌جهان آباد هند. ش ۱۱۵۴ -

شرح جام جهان‌نما، به فارسی، متن از شیرین مغربی، شرح از: شیخ وجیه‌الدین علوی گجراتی (۹۱۱-۹۹۸ق) کتابت ۲ جمادی‌الآخر ۱۱۶۶ق، در ۴۱ برگ. ش ۰۳۱۴ - ۲۳۹۵.

شرح مخزن‌الأسرار نظامی گنجوی، به فارسی، از: عبدالعزیزین فخرالدین سهروردی «کبیر» جونپوری، درگذشته سال ۱۰۳۵ق، کتابت سال ۱۲۱۹ق، در «جونپور» هند، به خط نستعلیق محمد عفاء‌الله در ۱۳۹ برگ. ش ۱۲۰۶ - ۵۷۰.

شمس‌المشرقین، در شرح فارسی کتاب خلاصه الحساب شیخ بهاء‌الدین عاملی، از: محمد زمان بن محمد صادق انبالجی دهلوی، کتابت سال ۱۱۴۳ق در ۱۲۵ برگ به خط نستعلیق شیخ عبدالرحمن. ش ۲۹۰۳.

این شرح را شارح به سال ۱۱۳۱ق در یک مقدمه و دو

منظر و یک خاتمه نگاشته است. ش ۰۴۹۷ - ۲۹۰۳.

ضوابط العظیم، به فارسی، از: محمد عظیم قریشی، این اثر را مؤلف به سال ۱۱۳۰ق برای محمد حسین نگاشته و طی آن فرهنگ رشیدی، فرهنگ جهانگیری، مؤید الفضلاء، زبدة‌النفواید تألیف شیرخان افغان، فرهنگ ابراهیمی و برخی آثار دیگر را گزیده ساخته و به عنوان: *ضوابط العظیم* نگاشته است. خط نستعلیق موزخ سال ۱۱۱۸ق در حیات مؤلف در ۲۸ برگ. ش ۱۶۲۵ - ۳۴۹۷.

طرح المعاندین، به فارسی در فقه شیعه و در ردّ معاندین و مخالفان شیعه با استناد به احادیث و اقوال ائمه اطهار علیهم‌السلام، تألیف سید حسین بن سید دلدار علی نصیرآبادی درگذشته سال ۱۲۷۳ق، فرزند مرحوم آیت‌الله سید دلدار علی نصیرآبادی هندی، کتابت در ۲۳ رجب سال ۱۲۹۲ در ۱۰۸ برگ به خط نستعلیق سید مقصود علی. ش ۰۱۲۱ - ۲۰۶۷.

فوائد السالکین، به فارسی، در سخنان و مقالات و مناقب پیر خود خواجه قطب‌الدین بختیار اوشی کاکلی درگذشته ۶۳۳ یا ۳۴۴ق، در عرفان، از: خواجه فریدالدین مسعود شکرگنج بابا فرید، در گذشته ۶۶۴ یا ۶۶۵ق، خط نستعلیق محمد مهدی، کتابت ۷ شعبان ۱۱۳۸، در احمدآباد هند. ش ۰۳۳۶ - ۱۳۷۶.

قربادین خانزمانی، به فارسی، از: حکیم امان‌الله خان حسینی ملقب به خان‌زمان بهادر خانزاد فیروزجنگ متخلص به: امانی درگذشته ۱۰۴۶ق، برگهای آغاز و انجام افتاده، خط نستعلیق در ۴۳۵ برگ. ش ۰۸۱۹ - ۲۷۰.

قربادین ذکائی = ملتقط ذکاتیه، به فارسی، از: حکیم خاقان محمد بقاخان دهلوی ابن اسحاق بن اسماعیل، شامل درمانها و داروها، خط نستعلیق، ۲۹۳ برگ. ش ۰۹۱۵ - ۱۵.

قربادین شفاهی، به فارسی، از: میر مظفر شفاهی اصفهانی درگذشته سال ۱۰۳۷ق، ابن محمد حسینی پزشک عصر شاه‌عباس اول صفوی، خط نستعلیق در ۱۱۹ برگ. ش ۰۸۲۰ - ۶۸.

قربادین علوی، جلد ۳ به فارسی، از: محمد هاشم معروف به: حکیم علوی خان شیرازی ابن حکیم محمد هادی، کتابت سال ۱۲۴۸ در ۲۰۰ برگ، خط نستعلیق. ش ۰۸۲۵ - ۱۳۳.

کنز الترموز = کنز النصایح = کنوز الترموز، به فارسی، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۱۳۳۵ق، خط نستعلیق در ۳ برگ. ش 0469 - ۱۹۲۱.

گزیده اشعار شاعران قدیم فارسی، گردآورنده ناشناخته، شامل اشعار شاعرانی چون: عطار، حافظ، سعدی، جامی، صائب، خالص، قلندر، غنی، اسیر، ظهوری، نادم، کلیم، بی‌خبر، سرخوش و ...، خط نستعلیق در ۴۰ برگ. ش 1232 - ۱۶۷/۸.

مجموعه سلطانی، به فارسی، از: گروهی از فقها و علمای روزگار سلطان محمود غزنوی، کتابت در سده ۱۳ه، خط نستعلیق در ۵۵ برگ. ش 0137 - ۲۴۵۴.

مرآة الاسرار فی ذکر اولیای کبار، به فارسی، در احوال و زندگی‌نامه پیران طریقت که در سال ۱۰۴۵ق آغاز و به سال ۱۰۶۵ق به انجام رسیده است، تألیف مولانا محمد عبدالرحمن چشتی، درگذشته سال ۱۰۹۴ق، کتابت سال ۱۲۸۳ق، به خط نستعلیق احمدعلی قادری فرخ‌آبادی در ۳۵۷ برگ. ش 1363 - ۳۲۵۶.

مرآة محمّدی، به فارسی در تذکره و زندگی‌نامه عارفان بزرگ سلسله چشتیه که از امیر ابوالعلاء آغاز و به جلال‌الدین پانی پتی پایان می‌پذیرد. کتابت سال ۱۲۵۵ق در ۷۷ برگ به خط نستعلیق علی کبیر. ش ۹۵۶.

مطلب الطالبین، به فارسی در تجوید از: حاجی قاسم بن شریف کشمیری، موزخ سده ۱۳ه در ۲۴۵ برگ. ش 0053 - ۱۶۸.

معرفة المذاهب، به فارسی، از: محمود طاهر غزالی معروف به: نظام از استادان مدرسه جلالی و از دانشمندان سده ۸ه، کتابت در سده ۱۳ه. ش 0214 - ۵۲۳.

مفتاح الاخلاق، به فارسی، در شرح کتاب اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی، از: عبدالرحمن بن عبدالکریم برهانپوری غیاثی، خط نستعلیق در ۴۵ برگ، برگ انجام افتاده. این شرح را مؤلف در سال ۱۰۸۰ق نگاشته است. ش 0475 - ۱۶۸۶.

مفردة عاصم، به فارسی، در تجوید، از: عمادالدین علی بن علی فارسی شریف استرآبادی، از سده ۱۰ه، کتابت جمادی‌الاول ۱۰۰۱، به خط نستعلیق در ۲۳ برگ. ش ۱۱۴.

مکاتبات علامی، شامل نامه‌ها و فرامین اکبرشاه به شاهان ایران و توران و بزرگان جهان و غیر آنها، به فارسی، خط نستعلیق در ۴۲ برگ، ش ۲۱۵.

قربادین قادری، به فارسی، از: حکیم محمد اکبر ارزانی دهلوی ابن حاجی میر محمد مقیم، درگذشته سال ۱۱۳۰ق. این کتاب را به نام: شیخ عبدالقادر گیلانی نگاشته است، شامل ۲۲ باب، کتابت در رجب ۱۲۴۰، در ۴۰۰ برگ. ش 0829 - ۱۱۱.

قربادین معصومی، به فارسی، از: حکیم محمد معصوم بن کرم‌الدین شوشتری شیرازی از روزگار شاه صفی صفوی، خط نستعلیق در ۳۲۰ برگ. ش 0838 - ۱۴۷.

قلع آثار، به فارسی، از: حکیم عمادالدین بن محمود طبیب شیرازی ابن مسعودبن محمود، در این اثر مؤلف از آثار یعقوب بن اسحاق کندی، تذکرة الحمیدی، فصول مفیده و کتابهای دیگر سود جسته و در پنجاه و یک باب آن را نگاشته است. خط نستعلیق در ۱۴ برگ. ش 0565 - ۷۰۶.

القول السامی فی تحقیق الاسامی، به فارسی، در فقه، از: مولوی حسن علی محدث، کتابت سال ۱۲۶۶ق به خط نستعلیق در ۴ برگ. ش 0127 - ۵۹.

کفایة مجاهدیه = کفایة منصوریه، به فارسی، از: منصوربن محمد بن احمدبن یوسف بن الیاس شیرازی که به نام شاه‌شجاع نگاشته است. نسخه بسیار نفیس هنری دارای چندین نگاره زیبا «مینیاتور»، خط نستعلیق غلام امیر ولد عظیم‌الدین بلگرامی در ۴۷ برگ. ش ۷۵.

کفایة مجاهدیه = کفایة منصوریه، به فارسی در طب، از: منصوربن محمدبن احمدبن یوسف بن الیاس شیرازی، درگذشته سال ۸۰۹ق. این اثر را مؤلف به نام: مجاهدالسلطنه زین‌العابدین بن شاه شجاع مبارزالدین محمد از خاندان مظفریان نگاشته است. خط نستعلیق در ۴۷ برگ، نسخه بسیار نفیس دارای نگاره‌های رنگی «مینیاتور». ش 0847 - ۷۵.

الکلام المفید فیما یتعلق بالشیخ والمريد، به فارسی، از: محمد یحیی معروف به: شاه خوب‌الله اله آبادی درگذشته سال ۱۱۴۴ق، خط نستعلیق در ۱۶۸ برگ. ش 0345 - ۵۰۶.

کلید دانش، به فارسی، در فلسفه عملی، از: سید عبدالفتاح گلشن‌آبادی مدعو به: سید اشرف علی بن سید عبدالله حسینی نقوی، درگذشته پس از سال ۱۳۰۸ق، موزخ سال ۱۹۰۰م در ۲۴ برگ، خط نستعلیق محمد طاهر. ش 0467 - ۲۴۹۷.

دکتر ضابط، فرزند مرحوم حاج سید حسین ضابط یزدی^۱ ما را همراهی می‌کردند. هنگام ورود به این دانشگاه، مورد استقبال پرفسور دکتر شاهد مهدی^۲، رئیس آن دانشگاه، و معاونان وی قرار گرفتیم. سپس در دفتر او دقایقی را به بحث در باره مسائل فرهنگی ایران و هند پرداختیم. سپس

تاکنون چند فهرست از نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه همدرد منتشر شده است بدین ترتیب:
۱. فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دانشگاه همدرد، از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی رازنی فرهنگی

جمهوری اسلامی ایران، چاپ دهلی نو، ۱۳۷۷ق / ۱۹۹۹م، یک جلد، به زبان فارسی.
۲. فهرست نسخه‌های خطی طبری عربی و فارسی در کتابخانه مرکز تاریخ طب دانشگاه همدرد، از خان‌گوری و صدیقی، چاپ دهلی، ۱۹۷۳م. در این فهرست، ۶۲ نسخه معرفی شده است. عنوان لاتینی آن چنین است:

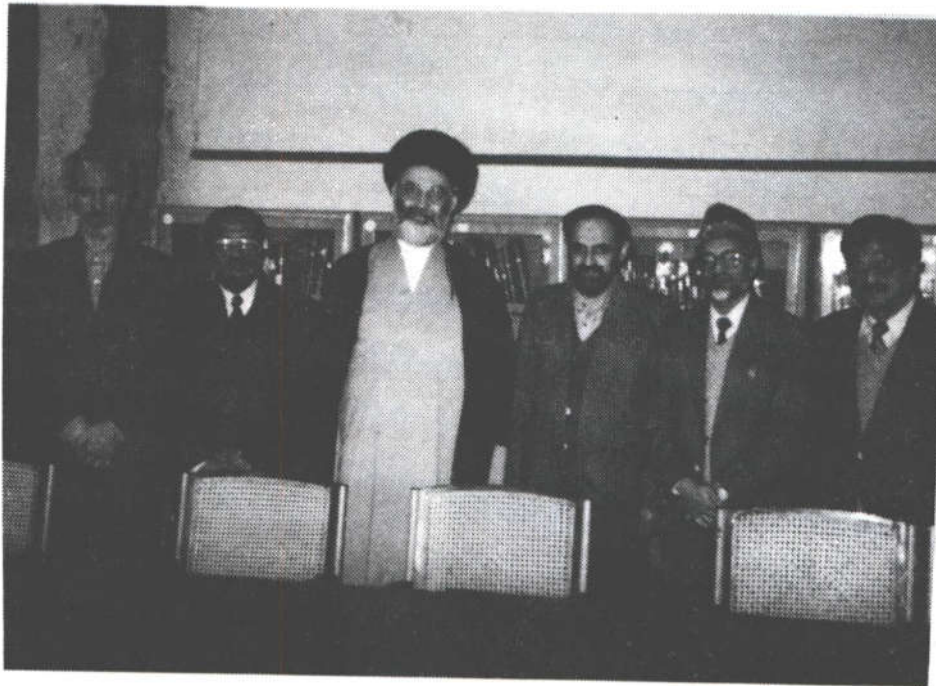
CATALOGUE OF

ARABIC AND PERSIAN MEDICAL MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE INSTITUTE OF HISTORY OF MEDICINE AND MEDICAL RESEARCH.

۳. فهرست دستنویس نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه همدرد، تاکنون چاپ نشده و شامل نام کتاب، مؤلف، کاتب، تعداد برگ، تعداد سطر و تاریخ کتابت است.

در پایان این بازدید، با مسئولان کتابخانه دانشگاه همدرد دهلی عکسی به یادگار گرفتیم. سپس عازم مزار مرحوم حکیم عبدالصمد (مؤسس این دانشگاه) شدیم. این مزار در محوطه باغ دانشگاه به طرزی باشکوه ساخته شده است. پس از نثار فاتحه، مراجعت نمودیم.

بعد از ظهر همان روز، ساعت ۴ عازم بازدید از دانشگاه ملیه اسلامی و کتابخانه آن در دهلی شدیم. در این بازدید آقای پرفسور سلام‌الله، استاد دانشگاه‌های دهلی، و آقای

هنگام بازدید از گنجینه نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه همدرد با حضور مسئولان کتابخانه

عازم بازدید از کتابخانه آن دانشگاه شدیم. هنگام ورود به کتابخانه دانشگاه، مورد استقبال مسئول کتابخانه قرار گرفتیم و ما را به بخش نسخه‌های خطی آن کتابخانه رهنمون ساخت. این کتابخانه در سال ۱۹۲۰م در شهر

۱. حاج سید حسین ضابط از مردمان یزد بود و در جوانی به هند مهاجرت کرد و در شهر حیدرآباد دکن مقیم شد. این جانب از حدود ۳۵ سال قبل، در نخستین سفرم به هند، در حیدرآباد در منزل ایشان اسکان یافتیم. مردی متدین و خیراندیش بود و در حق هموطنان خود از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کرد. منزل او مرکزی برای روحانیونی بود که از ایران برای تبلیغ به هند می‌آمدند.

۲. پرفسور شاهد مهدی که اندکی فارسی صحبت می‌کند، از جمله استادان برجسته شیعه است. وی اظهار داشت پدرش شرحی بر دعای مشلول نگاشته است و در نظر دارد آن را چاپ و منتشر کند. او به زبان و ادبیات فارسی و نیز کشور ایران بسیار علاقه دارد. ایشان بارها از پدر عزیزم که کتابخانه‌ای با آن همه نسخه‌های خطی نفیس بنیاد نموده است، با احترامی خاص یادکرد و ابراز داشت: اگر آیت‌الله مرعشی هیچ اقدامی نکرده بود، این مجموعه ذخایر خطی اسلامی که در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی وجود دارد، از خارج ایران سر در می‌آورد.

میراث شهاب

ساعت ۶ بعد از ظهر، هنگام خروج از دفتر ایشان، عکاس و خبرنگار آن دانشگاه، چند عکس یادگاری از ما گرفت. سپس به محل اقامت خود مراجعت نمودیم. اینک شماری از نسخه‌های خطی نفیس موجود در کتابخانه دانشگاه ملیه اسلامی را برمی‌شمارم:

احوال ممتاز محلّ = تاج محلّ = تاریخ روضه تاج محلّ، به فارسی، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۱۲۸۳ق، خط نستعلیق جلی در ۴۱ برگ، نسخهٔ مجدول. ش ۱۵۰۰ - ۸۲۸۵. *اخبارالاخیار فی اسرار الابرار*، به فارسی در احوال و مناقب مشایخ شبه قارهٔ هند تا سدهٔ ۱۰ق، از: شیخ عبدالحق محدث دهلوی، درگذشتهٔ سال ۱۰۵۲ق، خط نستعلیق در ۲۴۵ برگ. ش ۱۱۲۷ - ۱۵۶. *اخلاق محسنی = جواهرالاسرار*، به فارسی در فلسفه عملی، از: ملاحسین بن علی کاشفی، درگذشتهٔ سال ۹۱۰ق، کتابت سال ۹۳۵ق، خط نستعلیق در ۱۳۸ برگ، نسخهٔ مذهب. ش ۲۰۴. B.

۱. متأسفانه نسخه‌های خطی هند رو به نابودی است. از یک سو، آب و هوای نامساعد هند نسخه‌ها را به تدریج از بین می‌برد؛ به گونه‌ای که نه قابل استفاده‌اند و نه قابل مرمت و بازسازی، و چنان فرسایش یافته‌اند که با لمس کردن برگ‌هایشان خرد می‌شوند. از سوی دیگر، سوداگران بین‌المللی به ذخایر مکتوب اسلامی هند هجوم آورده‌اند و نسخه‌های نفیس هنری و کهن علمی و اسلامی را از هند خارج می‌کنند، که علت آن، فقر حاکم بر مردم آن منطقه است. از برخی افراد آگاه اطلاع یافتیم که شماری از نسخه‌های خطی نفیس برخی از کتابخانه‌های معروف هند نیز سرقت شده و از هند به خارج هدایت گردیده است. ای کاش زمینه‌ای فراهم می‌شد که انسان می‌توانست آنها را نجات دهد.

در یکی از شهرهای هند، یک کتابفروش به این‌جانب اظهار داشت: «چند تن از دلالت بین‌المللی بیشتر سال را در هند می‌گذرانند و به دنبال نسخه‌ها، از این ایالت به آن ایالت می‌روند، و به آسانی آنها را از هند خارج می‌سازند.»

اینجانب نسخه‌هایی را دیدم که واقعاً بسیار نفیس و فوق‌العاده ارزشمند بودند، ولی چه سود که وضعیت مالی ما آن‌گونه نیست که بتوان آنها را خریداری کرد. ما در برابر این هجوم فرهنگی مسئول هستیم، البته در قبال ذخایر اسلامی، نه نسخه‌های خطی هندوها. تأسف ما آن‌گاه افزون می‌شود که در کشور اسلامی خودمان نیز چنین است، به گونه‌ای که از ایران نیز پیوسته نسخه‌های خطی نفیس اسلامی را خارج می‌سازند. بحمدالله این‌جانب تاکنون با فعالیتهای بسیار، موفق شده‌ام چند سال اخیر، حجم قابل توجهی از این‌گونه نسخه‌ها را برای کتابخانهٔ خودمان خریداری کنم، و بدین‌گونه، مانع خروج آنها از کشور شوم، لیکن بضاعت اندک ما در برابر این هجوم فرهنگی چنان نیست که بتوانیم از بیشتر نسخه‌هایی که به خارج کشور می‌رود، جلوگیری به عمل آوریم.

علی‌گره هند شکل گرفت و به فعالیت خود ادامه داد تا آنکه به سال ۱۹۲۵م به دهلی نو منتقل گردید و موقتاً در کارول باغ قرار داده شد. پس از آن، در سال ۱۹۳۶م در محل کنونی خود که اوکھلا (OKHLA) نام دارد، به طور دائم استقرار یافت.

در سال ۱۹۷۲م نظر به شخصیت برجسته و مسلمان مرحوم دکتر ذاکر حسین، رئیس جمهور وقت هند، که در تأسیس این دانشگاه و کتابخانهٔ آن نقشی اساسی داشت، «کتابخانهٔ دکتر ذاکر حسین» نامیده شد و تا کنون به این نام باقی است. نسخه‌های خطی نیز در این کتابخانه قرار داده شده است. در حال حاضر، نسخه‌های خطی آن بالغ بر ۲۰۰۰ جلد است که بیشتر به زبان فارسی است. همچنین مجموعهٔ بزرگی از کتابهای چاپی بالغ بر ۲۵۰ هزار جلد را در خود جا داده است. فهرست نسخه‌های خطی فارسی آن کتابخانه که بالغ بر ۱۶۵۷ جلد است، از سوی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در هند، به سال ۱۳۷۷ش / ۱۹۹۹م، در یک جلد، در دهلی نو، چاپ و منتشر شده است.

هنگام بازدید از این کتابخانه، ویتزینهایی مشاهده نمودیم که برخی نسخه‌های خطی نفیس را در داخل آنها قرار داده بودند. معمولاً در هند، به علت آب و هوای بسیار گرم و رطوبت بالا، نسخه‌های خطی رو به فرسایش می‌نهند، و چنانچه تدابیری اندیشیده نشود، به تدریج از بین می‌روند.^۱ نسخه‌های خطی این کتابخانه نیز مورد هجوم آفت‌هایی از قبیل موربانه، ویروس و باکتری قرار گرفته بودند، و طبق دستور آقای خواجه‌پیری، برخی از آنها مرمت و بازسازی گردیده‌اند. آن‌گاه مجدداً به دفتر آقای پرفسور سید شاهد مهدی که رئیس دانشگاه و شیعه است، مراجعت نمودیم. حدود یک ساعت با ایشان در بارهٔ مذهب شیعه به صحبت نشستیم. وی دارای اطلاعات وسیع تاریخی است و مدتی سفیر کبیر هند در تهران و چند کشور دیگر بوده است. این‌جانب چند جلد کتاب، از جمله فهرست آثار خطی شهید قاضی نورالله شوشتری را که در این کتابخانهٔ بزرگ موجود است، به ایشان اهدا کردم. این فهرست را به مناسبت کنگرهٔ آن دانشمند ایرانی در شهر آگره هند چاپ و منتشر کرده بودیم. او بی‌نهایت از این کار مسرور شد و مقرر گردید برخی انتشارات کتابخانهٔ خودمان را برای ایشان ارسال نمایم، که پس از مراجعت، این کار انجام شد.

انوار حکمت = کلمات یوسفی = نصایح یوسفی، به فارسی، از: یوسف بن محمد یوسفی هروی، درگذشته سال ۹۵۰ق، کتابت سال ۹۱۹ق، خط نستعلیق در ۱۷ برگ. ش 0456 - ۹۵/۱.

آنیس الاحتباء، به فارسی در معرفتی پنجاه شاعر فارسی‌گوی هند و احوال و آثار مکین دهلوی استاد مؤلف و شاعران وابسته به مکتب او، از: موهن لعل انیس درگذشته بعد از سال ۱۱۹۷ق، خط شکسته نستعلیق در ۵۸ برگ. ش 1129 - ۱۷۵.

اوضاع سیاسی هند در سال ۱۸۵۷ میلادی، به فارسی، از: بهاری لال برهمن قنوجی، شامل وقایع سال ۱۸۵۷م ۱۲۷۴ق است که انگلیسیها علیه آزادی‌خواهان هند از هیچ‌گونه ظلم و ستم دریغ نکردند، خط نستعلیق، احتمالاً به خط مؤلف در ۲۷ برگ. ش 1508 - ۵۵۲.

بحارالآفات، به فارسی، از: مؤلف ناشناخته، شامل فرهنگ فارسی به فارسی، خط شکسته نستعلیق در ۹۰ برگ. ش 1392 - ۳۰۰.

بحرالأنساب، به فارسی، از: سید محمد مکی، درگذشته سال ۸۹۱ق، به خط نستعلیق در ۱۰۲ برگ. ش 1509 - ۴۵۱.

بحرالمعانی، به فارسی در عرفان، از: محمدبن نصیرالدین جعفر مکی حسنی درگذشته سال ۸۹۱ق، کتابت سال ۱۲۹۴ق، خط نستعلیق نظام‌الدین در ۱۶۱ برگ. ش ۲۴۶.

بوستان سعدی، مورخ سال ۹۹۱ق، خط نستعلیق در ۵۸ برگ، نسخه هنری بسیار نفیس، برگ آغازین مرصع صفحات مجدول با آب طلا. ش 0891 - ۳۷۳.

تاریخ پنجاب، به فارسی، از: غلام محی‌الدین لودهیانوی ملقب به: بوتی «بوتہ» شاه علوی قادری، شاه لودهیانوی، که به سال ۱۲۵۸ق به دستور جورج رسل کلارک معاون گورنر جنرال در یک مقدمه و پنج دفتر و یک خاتمه نگاشته است، کتابت سال ۱۲۹۳ق، به خط نستعلیق علی‌اکبر در ۲۷۶ برگ. ش 1513 - ۲۷۴.

تاریخ دکن = تاریخ حیدرآباد دکن، به فارسی، مؤلف ناشناخته، شامل تاریخ دکن از روزگار سلطان محمد قلی قطبشاه (۹۸۹-۱۰۲۰ق) تا سال ۱۲۴۵ق، کتابت سال ۱۲۹۸ق در حیدرآباد به خط نستعلیق احمدالدین در ۱۱ برگ. ش 1519 - ۱۸۳.

تاریخ عربستان و بنای کعبه، به فارسی، مؤلف ناشناخته، شامل تاریخ عربستان و بنای کعبه و صدر اسلام تا دوره خلافت اسماعیل بن قائم بالله در سال ۲۲۴ق، خط نستعلیق در سده ۱۱ یا ۱۲ هـ در ۱۸۷ برگ. ش 1526 - ۳۸۴.

تبصرة الایمان، به فارسی، از: سلامت علی طبیب ولد شیخ محمد عجیب دهلوی، درگذشته سال ۱۲۲۳ق، در بیان اختلاف عقاید میان اهل سنت و مذهب امامیه از دیدگاه اهل تسنن، کتابت سال ۱۲۳۶ق، در کلکته، خط نستعلیق در ۱۴۳ برگ. ش 0159 - ۱۱۰.

ترجمه اصول التسماع، به فارسی، از: ظهیرالدین مرید ریاض علی قاطمی دهلوی، متن اصلی عربی، از: فخرالدین زراددی دهلوی درگذشته سال ۷۴۸ق، کتابت سال ۱۲۳۷ق، خط شکسته نستعلیق در ۳۴ برگ. ش 0161 - ۳۳۷.

ترجمه منتخب خلاصه الحساب، به فارسی، متن اصلی عربی، از: شیخ بهاء‌الدین عاملی، مترجم: لطف‌الله مهندس لاهوری، خط نستعلیق در ۵۴ برگ. ش 0511 - ۷۶/۱.

جام جم، به فارسی، در تاریخ شامل تاریخ کوتاه ۳۴ تن از شاهان تیموری شبه قاره از امیر تیمور گورکان (۷۷۱-۸۰۷ق) تا بهادر شاه که در سال ۱۲۵۳ق به پادشاهی رسیده است، تألیف: سیر سید احمدخان بن میر متقی خان آزاد، (۱۲۳۲-۱۳۱۵ق)، کتابت سال ۱۲۵۵ق به خط شکسته نستعلیق در ۲۹ برگ. ش 1540 - ۳۰۷.

جامع‌الرضوی، در شرح فارسی کتاب شرایع الاسلام محقق جلی در فقه شیعه، از: عبدالغنی بن ابوطالب کشمیری، کتابت سال ۱۲۴۳ق، خط نستعلیق در ۲۴۶ برگ. ش ۲۹۹.

خیابان گلستان یا شرح گلستان سعدی، به فارسی، از: سراج‌الدین علی‌خان آرزو، درگذشته سال ۱۱۶۹ق، کتابت سال ۱۲۳۶ق، به خط نستعلیق قاضی ارادت‌الله بن قاضی عبدالکریم در ۹۶ برگ. ش 0714 - ۱۲۸.

دیوان اسیر اصفهانی، میرزا جلال بن میرزا مؤمن اصفهانی شهرستانی متخلص به: اسیر، درگذشته سال ۱۰۴۹ق و داماد شاه‌عباس اول، کتابت سال ۱۱۰۸ق در کابل افغانستان، خط نستعلیق در ۳۰۸ برگ. ش 0780 - ۳۸۸.

زبدة‌التواریخ = ملخص تواریخ، به فارسی، از: مولوی عبدالکریم بن علی حسینی از نیمه سده ۱۲ هجری، شامل

میراث شهاب

۳ دفتر: ۱. تیموریان هند؛ ۲. تاریخ بنگال؛ ۳. تاریخ هند از سال ۱۱۵۳ تا ۱۱۹۵ق، کتابت سال ۱۲۲۳ق، خط شکسته نستعلیق در ۲۶۵ برگ. ش ۱۵۶۹ - C1۸۹.

زبدة الهیئة = الزبدة فی الهیئة، به فارسی در اخترشناسی، از: خواجه نصیرالدین طوسی، درگذشته سال ۶۷۲ق، کتابت سال ۱۲۱۴ق، خط نستعلیق در ۳۸ برگ. ش ۵۵۳۸ - C۳۹۸/۱.

زیج میرزا علی، به فارسی، در اخترشناسی، از: عبدالقادر بن حسن رویانی، خط نستعلیق در ۸۶ برگ. ش ۵۳۹ - C۱۰۸.

شرح الفاظ من القرآن الکریم و مصادرها، به فارسی، مؤلف: ناشناخته، خط نسخ در ۲۳۰ برگ، برگهای آغاز و انجام افتاده. ش ۱۴۰۲ - C۲۷۲.

شرح بوستان سعدی شیرازی، یا: أنهار الأسرار، به فارسی، از: علیم الله حسنی چشتی جاندهری درگذشته سال ۱۲۰۳ق، این شرح را به سال ۱۱۳۰ق نگاشته است، خط شکسته نستعلیق در ۱۸۶ برگ. ش ۰۹۰۶ - C۲۹۷.

شرح خلاصه الحساب، به فارسی، متن اصلی عربی، از: شیخ بهاء الدین عاملی، مترجم: مستیب سبزواری، کتابت سال ۱۱۵۲ق در حیدرآباد دکن، خط نستعلیق در ۷۸ برگ. ش ۵۵۱۹ - C۸۲۱۵.

شرح دیوان حافظ شیرازی، یا: فوائد الاسرار فی رفع الاستار، به فارسی، از: شاه بهلول کول برکی جاندهری در گذشته سال ۱۱۷۰ق، کتابت سال ۱۲۴۹ق، خط نستعلیق در ۲۴۲ برگ. ش ۰۸۰۲ - C۱۷۳.

شرح فارسی خلاصه الحساب، متن اصلی عربی، از: شیخ بهاء الدین عاملی، مترجم: روشن علی انصاری جونپوری در گذشته سال ۱۲۲۵ق، کتابت سال ۱۸۱۲م در کلکته هند، خط نستعلیق در ۷۵ برگ. ش ۰۵۱۵ - C۴۳۷.

شرح گلستان سعدی، به فارسی، از: عبدالرسول قریشی هاشمی، درگذشته سال ۱۰۷۳ق، کتابت سال ۱۲۲۱ق، خط شکسته نستعلیق در ۷۷ برگ. ش ۰۷۵۶ - C۲۴۷/۴.

شرح گلستان سعدی شیرازی، از: میر محمد نورالله احراری، درگذشته سال ۱۰۷۳ق، خط نستعلیق در ۱۴ برگ. ش ۰۷۵۷ - C۳۶۸/۴.

شرح مثنوی معنوی، به فارسی، از: مولوی شکرالله که به روزگار اورنگ زیب و به خواهش عاقل خان رازی نگاشته است، خط نستعلیق در ۱۰۲ برگ. ش ۱۰۴۶ - A۹۱.

شرح مثنوی معنوی، به فارسی، از: مولانا عبدالعلی سهالوی، خط نستعلیق در ۳۴ برگ. ش ۱۰۴۵ - C۴۵۱.

عمدة السالکین، به فارسی، در عرفان، از: خواجه بهاء الدین نقشبندی سمرقندی، در گذشته سال ۷۹۱ق، کتابت سال ۹۹۰ق، خط نستعلیق سید محمد شریف در ۸۲ برگ. ش ۳۰۴ - C۳۰۴.

عین العیون، به فارسی، از: محمد معروف به فضلی، شامل روایاتی از حضرت ثامن الحجج علی بن موسی الرضا علیه السلام در احکام و فروع دین، خط نستعلیق در ۴۳ برگ. ش ۰۰۵۲ - C۸۵/۱.

فهرست جمع داری ممالک محروسه صوبجات، به فارسی، شامل: فهرست عواید، مصارف و اخراجات برخی از شهرهای شبه قاره در عصر پادشاهان متأخر مغول هند. مؤلف: ناشناخته، خط شکسته نستعلیق در ۹۴ برگ. ش ۰۵۲۰ - C۴۰۰.

فرهنگ جهانگیری، به فارسی، از: عضدالدوله جمال الدین حسین بن حسن انجوی شیرازی که به دستور اکبر شاه نگاشته است، کتابت سال ۱۰۶۸ق، به خط نستعلیق نورالدین جهانگیر، در ۲۷۵ برگ. ش ۱۴۱۳ - B۲۹۷.

قصص الأنبياء، به فارسی، از: خواجه امام ابواسحاق ابراهیم بن اسماعیل بن فیروزبن شیبان سنکویه، خط نستعلیق در ۳۲۲ برگ. ش ۱۱۹۱ - C۱۱۷.

قواعد القرآن، به فارسی، در تجوید، از: یار محمد بن خداداد سمرقندی، از دانشمندان سده ۱۰ه، خط نستعلیق در ۳۶ برگ. ش B۱۵.

کحل العیون، به فارسی در فن خطاطی و کتابت، از: شیخ غلام نبی بن غلام حسین، کتابت سال ۱۸۴۹م در لکهنو به خط نسخ و نستعلیق در ۳۲ برگ. ش ۰۶۸۹ - A۲۵.

کفایة المؤمنین فی معجزات الائمة المعصومین (ع) یا: ترجمه خرایج و جرایح، به فارسی، از: محمد شریف که به نام سلطان ابراهیم قطبشاه دکنی (۹۵۷-۹۸۸ق) از سلاطین شیعه اثناعشری هند در منطقه حیدرآباد دکن، در ۱۴ باب نگاشته است، کتابت سال ۱۱۶۳ق، به خط نستعلیق محمد نقی در ۱۹۴ برگ، نسخه هنری نفیس مذهب و مرصع. ش ۱۵۹۰ - C۱۹۴.

لوامع الشبریة فی الامراض البشریة، به فارسی، در طب، از: سید حسین بن عبدالله حسینی معروف به شبر کاظمی، خط نستعلیق در ۸ برگ. ش 0668 - C16/2.

مخبرالواصلین، به فارسی، در تاریخ درگذشت بزرگان دین و مشایخ صوفیه، از: ابوعبدالله محمد فاضل مدعو به مظهرالحق ابن سید احمد بن حسن حسینی ترمذی اکبرآبادی، کتابت سال ۱۲۴۰ق، خط شکسته نستعلیق در ۸۳ برگ. ش 1151 - A266.

مرآت گیتی‌نما، به فارسی، از: عبدالکریم خان متخلص به مشتاق جهجری، در تاریخ و جغرافیای برخی بلاد شبه قاره هند و دیگر کشورها و جزایر پیرامون آن و در سال ۱۲۶۱ق نگاشته شده است، کتابت سال ۱۲۶۳ق به خط نستعلیق مؤلف «مشتاق جهجری» در ۱۰۷ برگ، نسخه هنری مذهب و مرضع و مجدول. ش 1631 - A144.

مسافات بلاد، به فارسی، شامل مسافات بلاد مختلف ایران و هند در مقیاس فرسنگ، از: تاج‌الدین حکیم منجم خوارزمی، خط شکسته نستعلیق در ۷ برگ. ش 1632 - C503.

مصابیح القلوب، به فارسی، در فلسفه عملی، از: ابوسعید حسن بن حسین واعظ معروف به شیعی سبزواری، درگذشته پس از سال ۷۵۷ق، کتابت سال ۱۲۳۲ق به خط نستعلیق در ۲۴۳ برگ. ش 0498 - C383.

مطلع الانوار فی ترجمه الآثار، به فارسی، از: عقیف الدین بن نورالدین کاشانی، نگاشته شده پس از سال ۷۰۰ق، خط نستعلیق در ۲۵۰ برگ. ش 1597 - B52.

معتمد الشیعة، به فارسی در کلام و عقاید شیعه، از: مولوی حسن علی‌خان، درگذشته سال ۱۲۴۰ق، خط نستعلیق در ۱۲۷ برگ. ش 101 - C101.

مکتوبات = اسرارالواصلین، به فارسی، در عرفان، از: خواجه معین‌الدین سجزی چشتی، درگذشته سال ۶۳۲ق، خط نستعلیق در ۸ برگ. ش 101 - D66.

نصایح امام غزالی = فرزندنامه = نصیحت‌نامه، به فارسی، از: غزالی طوسی، محمد بن محمد، درگذشته سال ۵۰۵ق، خط نستعلیق در ۴۱ برگ. ش 0502 - C390.

نظام التواریخ، به فارسی، از: قاضی ناصرالدین ابوسعید عبدالله بیضاوی شیرازی، درگذشته سال ۶۸۴ یا ۶۸۵ق، خط نستعلیق در ۴۱ برگ. ش 1614 - C375.

هیئت عالم سفلی و عالم علوی، به فارسی، در علم اخترشناسی چون افلاک، ستارگان، فصول، سال و اقالیم هفتگانه در ۷ مقاله، از: عبدالمجید بن محمد قطب‌الدین، خط نستعلیق عبدالمجید بن محمد قطب‌الدین در ۱۶ برگ. ش 0552 - C503.

یادآوری می‌شود: شهر دهلی، آن‌گونه که اظهار داشتند، ۱۹ میلیون نفر جمعیت دارد. هوای آن بسیار آلوده، برخی از خیابانها کثیف و خودروها از بوق گوش خراش خود بسیار استفاده می‌کنند. طرز رانندگی در هند، همچون کشور انگلستان، از چپ می‌باشد و برای ما رانندگی بسیار دشوار است.

پس از مراجعت به هتل محل اقامت، فردای آن روز، بامداد جمعه ۲۷ دی، ساعت ۱۰/۳۰ از مسجد جامع دهلی، که از بزرگ‌ترین مساجد هند است، بازدید نمودیم. امام جماعت این مسجد تا سال قبل از آن، امام بخاری بوده است. ظاهراً این عنوان چندین نسل در خانواده آنان وجود داشته است. مسجد جامع دهلی دارای یک شبستان و ۳ گنبد بزرگ، و سبک معماری آن، بر خلاف مساجد ایران، مغولی می‌باشد و فضاهای سقف‌دار آن، نسبت به صحن روباز این مسجد، اندک است. پس از بازدید، از مسجد خارج شدیم.

این مسجد در بخش کهن شهر دهلی قرار گرفته است. آن‌گونه که برخی اظهار داشتند، ۷۰۰ سال قبل ساخته شده است. شهر دهلی بسیار کثیف و هوای آن به شدت آلوده است؛ به‌ویژه بخش کهن آن که قابل سکونت نیست. بسیاری از مردم شبها در پارکهای عمومی یا پیاده‌روها استراحت می‌کنند. آنان مردمی بس قانع و بسیار ساده و بی‌تکلف‌اند.

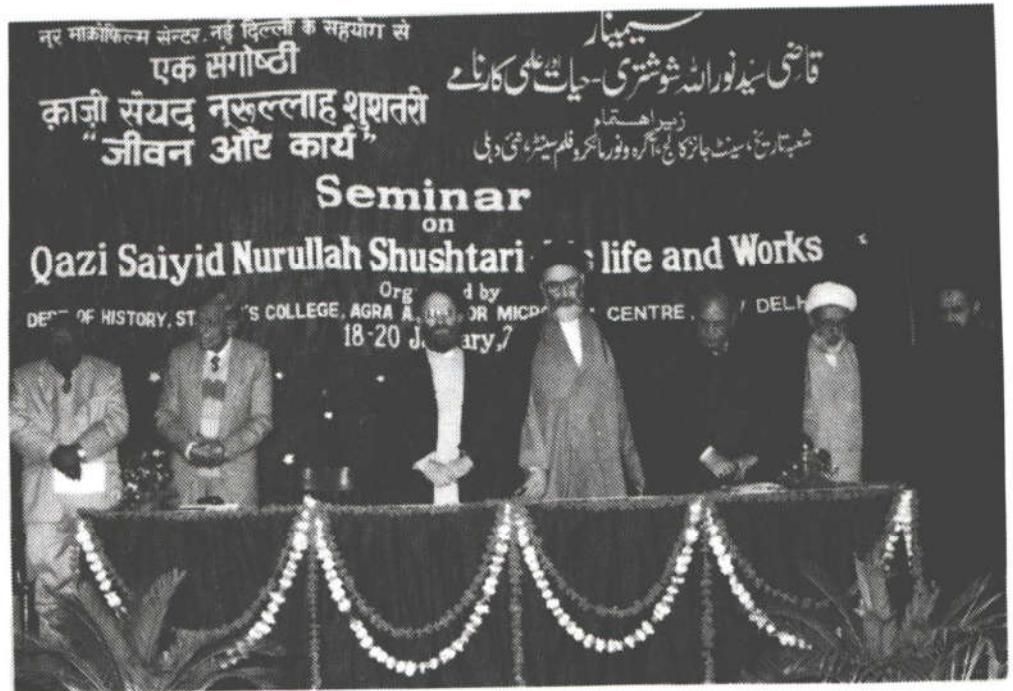
پس از مراجعت از مسجد و ادای نماز و صرف ناهار، ساعت ۳ بعدازظهر، به اتفاق همراهان عازم شهر آگره شدیم. فاصله دهلی تا آگره حدود دویست کیلومتر است و جاده‌ای بسیار پرتردد و خطرناک دارد. در زمستانها، به‌ویژه اوایل شب تا ظهر روز بعد، مه غلیظی فضای شهر آگره را می‌پوشاند و خودروها نمی‌توانند حرکت کنند؛ به‌گونه‌ای که افراد بیش از ۳ متر جلوی خود را نمی‌بینند. این شهر از شهرهای گردشگری بسیار معروف جهان به شمار می‌آید؛ زیرا یکی از آثار کم‌نظیر تاریخ و عجایب هفت‌گانه عالم، یعنی

رئیس دانشگاه و نیز رہبر مسیحیان ہند، کہ از شخصیتہای مشہور است، بہ گفت‌وگو پرداختیم۔ آن دانشگاه زیر نظر مسیحیان ہند ادارہ می‌شود۔ ہنگام مذاکرہ، از کتابخانہ پدر بزرگواریم نیز سخن بہ میان آمد۔

پس از دقایقی، بہ سوی تالار کنفرانس رفتیم۔ ہنگام ورود مورد استقبال و احترام شرکت‌کنندگان در سمینار قرار گرفتیم۔

نخست این‌جانب و برخی ہمراہان را بہ جایگاہ ویژه ہیئت رئیسیہ راہنمایی نمودند۔ پس از استقرار، فردی کہ مسئولیت اعلان برنامه‌ها را بر عہدہ داشت، بندہ و دیگر افراد مستقر در جایگاہ، از جملہ دکتہر سید شاہد مہدی رئیس دانشگاه ملیہ اسلامیہ دہلی و دیگران را بہ حاضران در مراسم معرفی نمود۔

تاج محل، در این شہر واقع شدہ است۔ ہمچنین مرقد مطہر شہید قاضی نوراللہ شوشتری مرعشی در یکی از خیابانہای اصلی این شہر قرار دارد۔ نیز آثار تاریخی بسیار مہم دیگر دارد کہ در دنبالہ این گزارش بہ بخشی از آنہا اشارہ خواہم نمود۔
نخست بہ هتل محل اقامت رہسپار شدیم و شب را بہ استراحت پرداختیم۔ صبح روز بعد، شنبہ ۲۸ دی، ساعت

مراسم افتتاحیہ سمینار قاضی نوراللہ شوشتری مرعشی شہید در شہر آگرہ

گنبد و بارگاہ قاضی نوراللہ شوشتری مرعشی شہید بہ سال ۱۹۰۱ق در شہر آگرہ

۱۰/۳۰، عازم محل برگزاری سمینار بزرگداشت چہارصدمین سالروز شہادت علامہ قاضی نوراللہ شوشتری مرعشی شدیم۔ ہنگام ورود بہ محوطہ دانشگاه سنت‌جونز آگرہ کہ محل برگزاری اجلاس سمینار بود، مورد استقبال رئیس ودبیر سمینار قرار گرفتیم۔ ابتدا بہ دفتر رئیس دانشگاه رہسپار شدیم۔ پس از معارفہ، دقایقی را با

سپس رهبر مسیحیان هند چند دقیقه در باره صلح جهانی صحبت کرد. آن‌گاه دکتر امید مکرّجی، مدیر سمینار، شمه‌ای از فعالیتهای سمینار را بیان داشت. سپس پرفسور عزیزالدین حسین، مسئول علمی سمینار، نیز مطالبی ایراد نمود، از جمله: گزارشی کوتاه در باره کتابخانه آیت‌الله مرعشی و اینکه ایشان از نسل خاندان قاضی نورالله و از سادات مرعشی هستند. همچنین از این‌جانب به دلیل انتشار فهرست نسخه‌های خطی آثار قاضی نورالله شوشتری مرعشی موجود در کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، تشکر کرد.

سپس پرفسور اقتدار حسین صدیقی، رئیس گروه تاریخ دانشگاه علیگره هند، سخنانی را بیان داشت. آن‌گاه مسئول اعلان برنامه سمینار از این‌جانب خواست تا فهرست نسخه‌های خطی قاضی نورالله را که همراه خود برده بودم، به شرکت‌کنندگان در سمینار هدیه کنم. در این هنگام ترجمه انگلیسی گزارشی که این‌جانب در باره تاریخچه این کتابخانه بزرگ تهیه کرده بودم، از سوی مسئولان سمینار قرائت شد و نسخه‌های آن بین شرکت‌کنندگان توزیع گردید. آن‌گاه رئیس کالج سن جونز آگره، سخنانی ایراد نمود. در پایان مراسم، پرفسور دکتر سید شاهد مهدی، سخنانی پرشور ایراد کرد و طی آن از این‌جانب به مناسبت تهیه و چاپ فهرست آثار علمی قاضی نورالله قدردانی کرد. یادآوری می‌شود: در این مراسم که افزون بر چهارصد تن از استادان شیعه و اهل سنت و هندوها حضور داشتند، سادگی و بی‌آلایشی مراسم، ما را به تعجب واداشته بود؛ زیرا به دور از هرگونه تجمل و اسراف، و بسیار ساده و بی‌پیرایه و با هزینه‌ای اندک آن‌را برپا کرده بودند. سرانجام نخستین جلسه مراسم به پایان رسید و میهمانان مسلمان پس از ادای نماز ظهر و عصر و صرف ناهار، به هتل محل اقامت خود مراجعت کردند.

بعد از نماز مغرب و عشا، به اتفاق همراهان، عازم مرقد منور شهید قاضی نورالله مرعشی شوشتری رحمته شدیم. این مرقد در کنار یکی از خیابانهای اصلی و قدیمی شهر آگره قرار گرفته است، و بر سر در آن تابلویی با خط نستعلیق نصب کرده‌اند که روی آن نوشته شده است: «مرقد مطهر قاضی نورالله شوشتری». پس از عبور از راهرو، داخل صحن

مطهر شدیم. عده زیادی از شیعیان آگره، به احترام هیئت ما ایستاده بودند و یک‌نفر با صدای بلند شعار می‌داد: «نعره حیدری». مردم نیز در پاسخ وی، با «یا علی» او را تشویق می‌نمودند و علاقه و محبت خود را به خاندان عصمت و طهارت رحمته ابراز می‌داشتند.

مرقد مطهر قاضی نورالله در وسط صحن قرار گرفته و دارای یک گنبد متوسط و دو گلدسته کوتاه می‌باشد، و قبل از ورود به داخل محوطه مرقد، یک ایوان بزرگ دارد. معماری این مجموعه، متأثر از روضه منور حضرت سیدالشهداء حسین بن علی علیه‌السلام است، و ظاهراً چندین بار در سده‌های مختلف بازسازی شده است. بر روی قبر مطهر، شال سبزی قرار دارد و ضریح بر روی آن نهاده شده است. پس از قرائت فاتحه، در کنار حرم نشستیم و تنی چند از شاعران محلی به ایراد اشعار خود به زبان هندی پرداختند. زیباترین آنها، شعری بود که شاعر مشهور سیک در شهر آگره، در مدح پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام و حضرت فاطمه زهرا علیها السلام قرائت کرد و حاضران را تحت تأثیر قرار داد.

طبق اظهار برخی حاضران، گروهی از سیکها از ائمه اطهار شیعیان با احترام یاد می‌کنند و اصولاً بت‌پرست نیستند، بلکه خداوند بزرگ را ستایش می‌کنند. رهبر بزرگ آنان، فردی به نام «نانک» بوده که حدود پانصد سال قبل می‌زیسته است و برای او احترام بسیار قائل‌اند. پس از پایان مراسم، اهالی با انداختن حلقه‌های گل بر گردن این‌جانب و همراهان، عکسهای به‌یادگار گرفتند. آنان از این‌جانب به دلیل انتساب به خاندان مرعشی و قاضی نورالله، تجلیل نمودند.

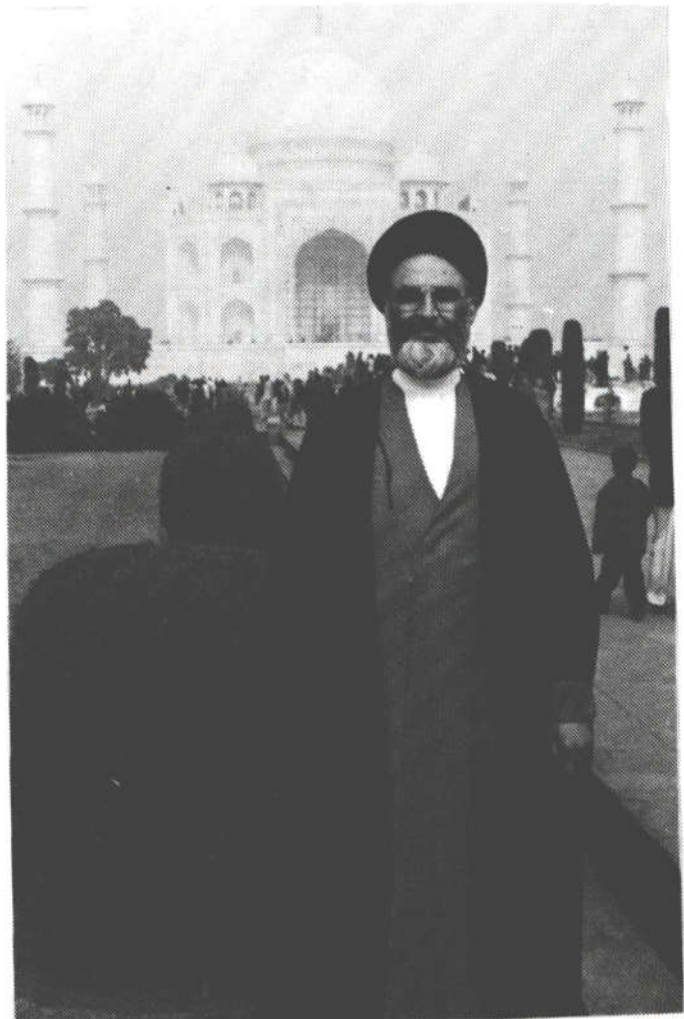
در محوطه صحن مطهر قاضی، چندین قبر وجود دارد؛ و این عبارت بر روی سنگ قبری به خط ثلث حجاری شده بود: «قد توفی الفقیر الراجی الی رحمة الغنی علی‌اکبر بن معزالدین محمد الحسینی الرضوی النیسابوری فی سنة ۱۱۹۱ق». نیز قبر دیگری به نام علی بن مظفر، به سال ۱۱۹۳ق، همچنین قبر مطهر حضرت علامه آیت‌الله سید ناصر حسین عبقاتی، فرزند مرحوم سید العلماء والمجاهدین آیت‌الله العظمی میر حامد حسین، صاحب کتاب عظیم و ارزشمند عبقات الانوار، در حجره‌ای در اطراف صحن

و مردم هند و تعدادی جهانگردان خارجی دسته - دسته به بازدید از این مجموعه می پرداختند. پس از کنترل بلیت ورود، وارد مجموعه شدیم. قبل از مجموعه‌ای که ساختمان تاج محل در وسط آن قرار گرفته، یک محوطه بزرگ دیگر قرار دارد و دیوارهای آن از سنگهای قرمز که از منطقه راجستان هند آورده‌اند، ساخته شده است. آن‌گاه وارد باغ اصلی و بسیار زیبای تاج محل شدیم. این ساختمان عجیب، در کنار رودخانه بزرگ «یَمنا»، یا «جمنا»، قرار دارد، که از کوههای مرتفع و پربرف هیمالیا در شمال هند در منطقه کشمیر سرچشمه می‌گیرد و از کنار شهرهای دهلی و آگره می‌گذرد و در شهر الله‌آباد با رودخانه «گنگ» - که برای هندوها بسیار مقدس است - یک رودخانه عظیم به نام «گنگاو» تشکیل داده، سپس به شهرهای بنارس و کلکته رفته، رودخانه بسیار بزرگ «هوگلی» را تشکیل می‌دهد و به خلیج بنگال می‌ریزد.

ساختمان تاریخی تاج محل دارای یک گنبد بزرگ و چهار ایوان و چهار گلدسته بلند می‌باشد. تمام آنها، حتی گنبد، از سنگ سفید چینی مرمری که از منطقه راجستان آورده‌اند، پوشانده شده است. در زیر گنبد، در زیرزمین آن، قبر شاه جهان و همسر وی که اصلاً ایرانی است، قرار گرفته، و حدود چهارصد سال قبل از دنیا رفته‌اند. واقعاً ساختمان پرهزینه‌ای بوده است. تمام پنجره‌ها، سقفها و درها از سنگ ساخته شده و در برخی جاهای ساختمان، از جمله ایوان ورودی اصلی داخل آن، از سنگهای قیمتی زیبا، همچون یشم، عقیق و فیروزه، به صورت معرق زینت داده شده است. هنوز علی‌رغم گذشت نزدیک چهارسده از ساخت آن، هنوز این ساختمان فرسایش نیافته است. به اتفاق همراهان، در این محل چند عکس به یادگار گرفتیم. بنای تاج محل، همان‌گونه که اشاره شد، از عجایب هفت‌گانه جهان به شمار می‌آید و در ردیف اهرام مصر، دیوار چین و برج ایفل قرار دارد. مجموعه تاج محل در یک محوطه بسیار وسیع قرار گرفته است و انسان از دیدن آن متعجب می‌شود. این مقبره مجلل، در مدت هفده سال که در هر روز سه هزار بتا، حجار و کارگر کار کرده‌اند، به پایان رسیده است. این مقبره به امر

مطهر قاضی نورالله قرار گرفته و سنگ بسیار کوچکی بر آن نهاده‌اند و به سال رحلت او اشاره شده است. نیز قبر مرحوم سید سعید، برادر ارجمند سیدناصر حسین که در سال ۱۳۸۷ق رحلت نموده است، در آن حجره قرار دارد. ما با قرائت فاتحه و طلب مغفرت برای هریک از آنان، با تأثر بسیار از آن حجره خارج شدیم. آن‌گاه به محل اقامت خود عزیمت کردیم.

روز بعد، یکشنبه ۸۱/۱۰/۲۹، پس از دقایقی شرکت در دومین نشست سمینار، عازم بازدید از مجموعه بسیار تاریخی و مشهور تاج محل شدیم، که در حومه شهر آگره قرار دارد. تا فاصله پانصدمتری مجموعه تاج محل، به هیچ خودرویی اجازه ورود نمی‌دهند؛ لذا خودروهایی کوچک که با باتری کار می‌کنند، بازدیدکنندگان را تا محوطه تاج محل می‌آورند. چون روز یکشنبه بود، تا حدودی ازدحام بود،

باغ و ساختمان تاج محل در شهر آگره هند، ۲۹ دی ماه ۱۳۸۱

شاه جهان، پادشاه تیموری هند، برای همسرش ممتاز محل، فرزند یمین الدوله ابن اعتمادالدوله تهرانی، ساخته شده است. جسد وی را که پس از مرگ در برهان پور به امانت گذاشته بودند، به این محل انتقال دادند. ممتاز محل، همسر شاه جهان، زنی بسیار زیبا، شاعر، هنرمند، ادیب و کاردان و مورد توجه و عنایت خاص شاه قرار داشت؛ به گونه‌ای که عشق او در دل شاه همیشه شعله‌ور بود. ممتاز محل برای همسر خود، شاه جهان، شش فرزند آورد؛ از جمله: اورنگ‌زیب، داراشکوه و جهان‌آرا. ممتاز محل هنگام زایمان فرزند آخرش درگذشت. مرگ او شاه جهان را فوق‌العاده غمگین ساخت. به همین علت گفته بود: «مقبره‌ای برای او خواهم ساخت که تا جهان وجود دارد، آن نیز پایدار بماند.» آن‌گونه که در منابع موجود آمده، هزینه ساخت تاج محل در آن زمان، بالغ بر میلیونها روپیه بوده است. پس از چندی، خود شاه جهان نیز درگذشت و او را نیز در کنار همسرش در تاج محل به خاک سپردند.

پس از بازدید از تاج محل، به هتل محل اقامت مراجعت کردیم، و بعد از ظهر آن روز به سوی آرامگاه سلیم چشتی، از عارفان مشهور و از نوادگان خواجه معین‌الدین چشتی^۱ سجستانی که مورد علاقه شاه جهان بوده و ۳۰ کیلومتری شهر آگره قرار دارد، رهسپار شدیم. در مسیر به سه فرد هندی برخوردیم که سه خرس سیاه بسیار بزرگ را به دست داشتند. آن‌گاه به آرامگاه سلیم چشتی و مجموعه ساختمانهای بسیار عظیمی مربوط به قصور سلاطین تیموری رسیدیم که بر بالای تپه بزرگی قرار گرفته‌اند. جلال‌الدین اکبر، معروف به شاه جهان، در نظر داشته بعد از فتح گجرات در غرب هند، این شهر جدید را به نام «فتح پور سیگری» بنیاد کند، که البته موفق به تکمیل آن نگردید و فرزندش جهانگیر نیز آن را نتوانست به پایان ببرد.

در کنار این مجموعه نیز تعدادی سنگ قبر به چشم می‌خورد که ظاهراً از مریدان چشتی بوده‌اند. چون هوا تاریک شده بود، به ناچار به آگره مراجعت نمودیم و پس از ادای فریضه مغرب و عشا، عازم مرقد مطهر قاضی نورالله شدیم. شیعیان شهر آگره در اقلیت و بسیار اندک هستند و احتمالاً از پنج هزار نفر تجاوز نکنند. با ورود ما، آنان سر خود را بر سینه من می‌نهادند و اشک شوق می‌ریختند. من

نیز تحت تأثیر قرار گرفته بودم. شعارهایی می‌دادند که من هم آنان را همراهی می‌کردم: «چمن چمن، گلی گلی، علی علی، نعره حیدری، گلی گلی، علی علی.» یعنی در هر کوی و برزن نام علی، هر جا با صدای بلند نام علی. چندین سنگ قبر دیگر، جز آنهایی که نام بردم، در صحن مطهر قاضی قرار گرفته است و تمام آنها به سال ۱۱۹۴ ق درگذشته‌اند. این احتمال وجود دارد که در جنگی کشته شده‌اند، یا بیماری مهلکی مانند وبا شیوع یافته و آنها را از بین برده است. به هرحال، از محوطه مرقد خارج شده و به محل اقامت خود مراجعت کردیم.

فردای آن روز، دوشنبه ۸۱/۱۰/۳۰، ساعت ۱۰/۳۰، به محل برگزاری سمینار رهسپار شدیم. تعدادی از استادان مقالات خود را قرائت نمودند. در پایان مراسم اختتامیه مسئول مرقد قاضی نورالله به چند نفر از میهمانان، از جمله این جانب، یک شال سبز زری دوز هدیه کرد و من آن را بر روی قبر مطهر پدر بزرگوام انداختم. سپس به هتل محل اقامت خود مراجعت نمودیم.

صبح روز بعد، سه‌شنبه ۸۱/۱۱/۱، ساعت ۹ صبح از آگره عازم شهر معروف علیگره شدیم. فاصله آگره تا علیگره حدود هشتاد کیلومتر است. جاده‌ای بسیار پرتردد و باریک و خطرناک دارد. جز خودروهایی بزرگ و کوچک، از چهارپایان نیز برای حمل بار استفاده می‌شود؛ لذا تردد در این راه با مشکلات فراوان مواجه است؛ به گونه‌ای که در یکی از شهرکهای مسیر راه، در یک چهارراه، مدتی طولانی ترافیک بود. به ناچار این جانب با لباس روحانی در وسط چهارراه ایستادم و کار پلیس راهنمایی را بر عهده گرفتم. بحمدالله پس از دقایقی، مسیر گشوده شد. متأسفانه در جاده‌های هند کمتر مأمور راهنمایی به چشم می‌خورد. راننده‌ها با سرعت زیاد رانندگی می‌کنند، و چندین بار ما را با خطر مرگ روبه‌رو ساختند.

با خود گفتیم در هند فقط باید با هواپیما یا قطار مسافرت کرد. به هرحال، از اینکه اینجانب کار یک مأمور راهنمایی را انجام می‌دادم، مردم شگفت‌زده شده بودند. جالب توجه است، جلوی هر خودرو را که می‌گرفتم، بلافاصله توقف

۱. چشت، روستایی در استان سیستان و بلوچستان ایران است. وی از آنجا به هند رفته است.

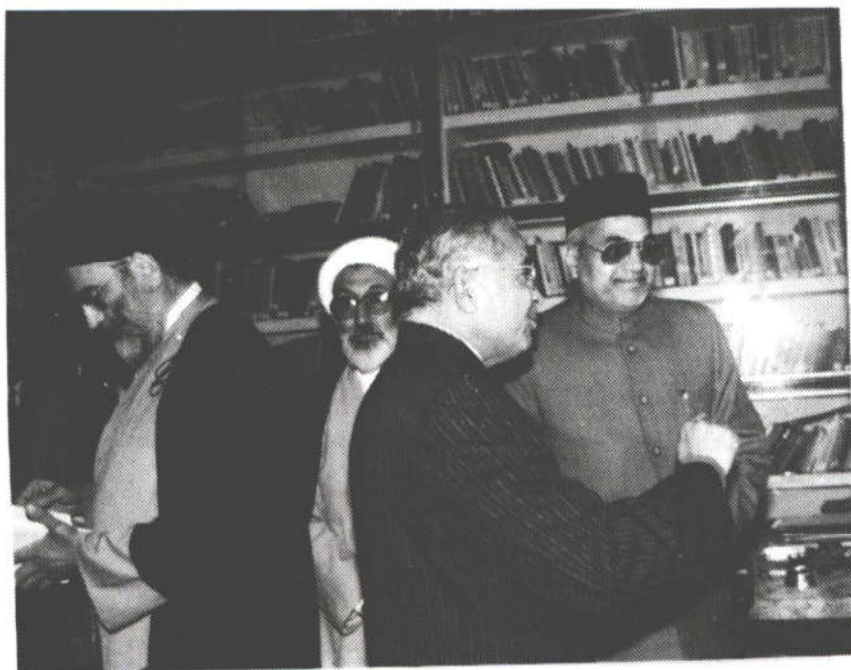

به اتفاق پرفسور سید ظل الرحمان، در دانشگاه علیگر شهر علیگر

می‌کرد و هیچ‌گونه اعتراضی نداشت. سرانجام راه گشوده شد و کاروان ما، که چهار خودرو بودند، به راه خود ادامه داد.

ساعت ۱۱ صبح به علیگره رسیدیم. طبق قرار قبلی، به منزل آقای پرفسور حکیم سید ظل الرحمان، استاد برجسته طب قدیم و علم‌الادویه در دانشگاه علیگره رفتیم. وی چندسال قبل از کتابخانه ما بازدید نموده بود و یکی از تألیفات خود را در مقدمه، به این‌جانب هدیه کرده است. وی به گرمی از ما استقبال نمود. پس از اندکی استراحت، دکتر نسیم‌احمد، رئیس دانشگاه بزرگ و مشهور علیگره که از شخصیت‌های مشهور فرهنگی هند است، به محل اقامت ما آمد و چند دقیقه به گفت‌وگو پرداختیم. آن‌گاه آقای دکتر انصاری، از استادان زیج اسلامی و اخترشناسی در دانشگاه علیگره، از من خواست که تصویری از یک نسخه خطی زیج فارسی را که تنها نسخه موجود در جهان به شمار می‌آید و به فارسی در اواخر سده هفتم قمری کتابت شده و در کتابخانه ما موجود است، برای او ارسال نمایم. با قبول این درخواست، آقای ظل الرحمان ما را به کتابخانه آکادمی ابن‌سینا، که در همان روز به مناسبت ورود ما افتتاح شد، راهنمایی کرد. در آن کتابخانه،

چند جلد از فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه خودمان را دیدم. پرفسور سید ظل الرحمان از استادان برجسته علم‌الادویه در دانشکده پزشکی اجمل‌خان دانشگاه علیگره هند است. وی به معرفی طب یونانی در سرتاسر هند و بسیاری از کشورهای اسلامی همت گماشت. او علاوه بر تألیف و تصنیف و ترجمه کتابهای طبی و ارائه صدها مقاله، با شرکت در همایشهای بین‌المللی در کشورهای همچون ایران، اردن، سوریه، پاکستان، بنگلادش، و امارات متحده عربی، توانست به

بازدید از گنجینه نسخه‌های خطی کتابخانه آکادمی ابن‌سینا در شهر علیگر

معرفی طب اسلامی جدید بپردازد. ایشان به جمع‌آوری نسخه‌های خطی اسلامی، به‌ویژه کتب طبی اسلامی، همت گماشته و به تازگی همان آکادمی علمی ابن‌سینا را در کنار دانشگاه علیگره تأسیس کرده است. هدف از تأسیس آن، بالا بردن سطح علمی پژوهشگران این رشته و آشنا نمودن نسل جوان با طب سنتی و به وجود آوردن امکانات برای پژوهش‌های بیشتر در طب یونانی است. بیشترین نسخه‌های خطی این آکادمی، کتابهای پزشکی است و تا کنون به چاپ نرسیده‌اند. یک جلد فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه، از سوی رایزنی فرهنگی ایران در دهلی نو چاپ و منتشر گردیده است.

اینک چند نمونه از نسخه‌های خطی اسلامی فارسی و عربی را که ایشان جمع‌آوری کرده و در آکادمی ابن‌سینا قرار داده است، معرفی می‌کنم:

أخبار الأخیار، به فارسی، از: مولوی عبدالحق محدث دهلوی درگذشته سال ۱۰۵۲ق، کتابت سال ۱۱۵۸ق در ۱۱۶ برگ، شامل زندگینامه و مناقب و کرامات ۵۵۲ تن از پیران و مرشدان شبه قاره هند.

اصول الایمان، به فارسی، در کلام و عقاید، از: محمد سالم دهلوی بخاری، مؤلف در این اثر از کتابهای: *الصواعق المحرقة ابن حجر*، *تفسیر الدر المنثور سیوطی*، *ذخائر العقبی محب‌الدین طبری*، *شرح جامع الصغیر مناوی*، *مختصر الشریعة*، *مدارج النبوة*، *تکمیل الایمان*، *تحقیق الاشارة فی نعم البشارة*، و *جامع البرکات* شیخ احمد سرهندی، سود برده است.

اطعمة المرضی، به عربی، از: ابوبکر محمد بن زکریا رازی، پزشک نامدار ایرانی، درگذشته سال ۳۲۰ق، کتابت سال ۱۱۵۰ تا ۱۱۵۷ق در ۳ برگ به خط نستعلیق شکسته.

اکبرنامه، به فارسی، از: ابوالفضل علامی بن مبارک، درگذشته سال ۱۰۱۱ق، در ۱۹۴ برگ، شامل تاریخ گسترده پادشاهی اکبرشاه از سال ۹۶۳ تا ۱۰۱۴ق در ۳ دفتر، کتابت سال ۱۱۰۹ق به خط شکسته هیرانند.

بحرالانساب، به فارسی، از: محمد غلام منصور بن غلام مسعود، درگذشته سال ۱۲۶۱ق، مؤلف در این اثر از کتاب *مرآة الانساب* جدش غلام محمد سود جسته و نیز نسب خاندان خود را پس از درگذشت جدش بر آن افزوده و تا

زمان خود را نیز آورده است. کتابت سال ۱۲۷۶ق، خط نستعلیق در ۲۱۲ برگ.

بضاعة الأطباء، به عربی، تألیف محمد علی معروف به «کوچک» ابن احمد علی عراقی، کتابت سال ۱۲۶۴ق، ۴۶ برگ، خط نستعلیق.

بیاض اطبای لکهنو، به فارسی، تألیف حکیم حسین علی خان، ۵۰ برگ، خط نستعلیق.

تبصرة الایمان، به فارسی، در کلام و عقاید، از: سلامت علی طیب ابن شیخ محمد عجیب دهلوی درگذشته پیرامون سال ۱۲۲۳ق، ۶۹ برگ، شامل مقدمه و هفت باب بدین ترتیب:

۱. الهیات؛ ۲. نبوت و امامت؛ ۳. خلافت؛ ۴. فضائل اهل بیت علیهم‌السلام؛ ۵. اصحاب؛ ۶. برخی از اعتقادات امامیه؛ ۷. در بیان اختلاف امامیه، خاتمه در بیان خلاصه اختلاف و سبب پیدایش مذهب امامیه.

تحفة القادریة، به فارسی، تألیف: شاه ابوالمعالی قادری لاهوری، درگذشته سال ۱۰۲۴ق، در ۴۸ برگ، به خط نستعلیق عبدالشکور.

ترجمه فارسی تاریخ فتوح اعثم کوفی، مترجم: محمد بن احمد مستوفی هروی، کتابت سال ۱۲۷۱ق، در ۳۷۰ برگ، مترجم این اثر را به دستور مؤیدالملک قوام‌الدوله وزیر به سال ۵۹۶ق ترجمه کرده است، خط نستعلیق شکسته.

ترجمه فارسی صحائف المعرفة، به فارسی، در تصوف، تألیف: ابوعبدالله عبدالرزاق بن احمد رازی مقری، در ۱۷ برگ.

ترجمه فارسی کتاب کنزالدقائق نسفی، در فقه به عربی، مترجم: نصرالله بن محمد بن جمال یزدی کرمانی، ۸۱ برگ.

ترجمه فارسی المقصد الأسنی در شرح *اسماء الحسنی غزالی*، مترجم: ناشناخته.

ثمار الکتب الطبیة، یا: *شرح جوامع الاسکندرا نیین*، جلد ۱، تألیف: ابوالفرج عبدالله بن طیب. این اثر شرح مجموعه ۱۶ کتابی است که جالینوس حکیم در زمینه‌های مختلف پزشکی از میان آثار پزشکان مشهور همچون: انقیلاروس، جاسیوس، ثاودوسیوس و اکیلاهاوس گردآوری نموده و پزشکان اسکندریه مصر آن را به صورت کتاب درسی درآورده، و شروح بسیاری بر آن نگاشته شده است. خط نستعلیق در ۲۴ برگ.

محمد از خاندان مظفریان پیرامون سال ۷۸۰ق دردوفن نظری، عملی و داروسازی نگاشته است.

مرآة الانساب، به فارسی، از غلام محمد بن غلام محمود بن قاضی غلام محی‌الدین، کتابت سال ۱۲۱۰ق، در ۸۸ برگ، در این اثر مؤلف احوال و انساب خاندان خود را آورده است. *مصطلحات الشعراء*، به فارسی، تألیف: عبدالله سیالکوتی متخلص به وارسته، درگذشته سال ۱۱۸۰ق، در ۱۴۹ برگ، شامل واژه‌نامه و شرح اصطلاحات سرایندگان، به خط نستعلیق. *معالجات ایلاقی*، به عربی، تألیف: سید محمدبن یوسف ایلاقی نیشابوری از دانشمندان سده ۵هـ در ۱۲۶ برگ، در بیماریهای گوناگون به ویژه بیماریهای دماغی و علامات و اسباب بیماریها و راههای علاج، در چند باب نگاشته شده است، به خط نستعلیق.

معالجات بقراطیه مقاله ۸ تا ۱۰، به عربی، در طب، تألیف: ابوالحسن احمدبن محمد طبری، درگذشته پیرامون سال ۳۷۰ق، خط نستعلیق در ۲۴۲ برگ.

معالجات محمدبن زکریا رازی و علی بن عباس اهوازی، به فارسی، گردآورنده مجهول، کتابت سال ۱۲۵۲ق به خط نستعلیق اولاد علی موهانی در ۲۵۰برگ و در ۱۷ مقصد نگاشته شده است.

نگارستان مسلمان، به فارسی، در تصوف، تألیف: شاه محمد شعیب تجاروی، در ۱۹ برگ، به خط نستعلیق.

نورالابصار، به فارسی، در ذکر مشایخ کبار و بزرگان طریقت، تألیف: محمد سالم دهلوی بخاری، در ۳ برگ، به خط نستعلیق شکسته.

سپس به فضای باز مجموعه رفتیم. بیش از صد نفر از استادان دانشگاه روی صندلیها نشسته بودند. دکتر ظل‌الرحمان، این‌جانب و رئیس دانشگاه علی‌گه و دو تن دیگر از حاضران را به جایگاه هیئت‌رئیسه فرا خواند. پس از استقرار در جایگاه، فردی به زبان انگلیسی با احترامی خاص به این‌جانب خیر مقدم گفت. سپس دکتر ظل‌الرحمان سخنانی ایراد نمود و از این‌جانب قدردانی نمود و یک لوح سپاس را که در آن با اشعار فارسی از این‌جانب تشکر شده بود، به من هدیه کرد. حاضران نیز با کفن‌زدنهای ممتد ما را تشویق کردند.

حاشیه بر شرح اسباب و علامات سمرقندی، به عربی، در طب، از: حکیم محمد شریف‌بن حکیم محمد اکمل‌خان دهلوی، درگذشته سال ۱۲۲۲ق، در ۱۵۲برگ.

خفی علائی، به فارسی، در طب، تألیف: سید اسماعیل جرجانی درگذشته سال ۵۳۱ق، مؤلف کتابهای: *ذخیره خوارزمشاهی* به فارسی و *زبده‌الطب* به عربی، ۵۵ برگ.

خلاصه سیر سید الترسل، به عربی، مؤلف: ناشناخته، در ۴۴ برگ، خط شکسته نستعلیق.

خلاصه‌الكلام فی شرح اسماء العظام، به فارسی، تألیف: محمد سالم دهلوی بخاری، شامل احوال مشایخ، خط نستعلیق شکسته در ۳ برگ.

دستور الطب، به عربی، تألیف: ابوبکر محمد بن زکریا رازی پزشک نامدار ایرانی، درگذشته سال ۳۲۰ق.

رساله در احوال خواجه شمس‌الدین ترک، به فارسی، مؤلف: ناشناخته، کتابت سال ۹۱۷ق در ۵ برگ، خط نستعلیق شکسته.

رساله در احوال خواجه معین‌الدین چستی، به فارسی، از؟ کتابت سال ۱۱۱۸ق، در ۸ برگ، به خط نستعلیق.

رساله در بیان ضوابط سلاطین، به فارسی، مؤلف: ناشناخته، خط نستعلیق شکسته در ۲۴ برگ.

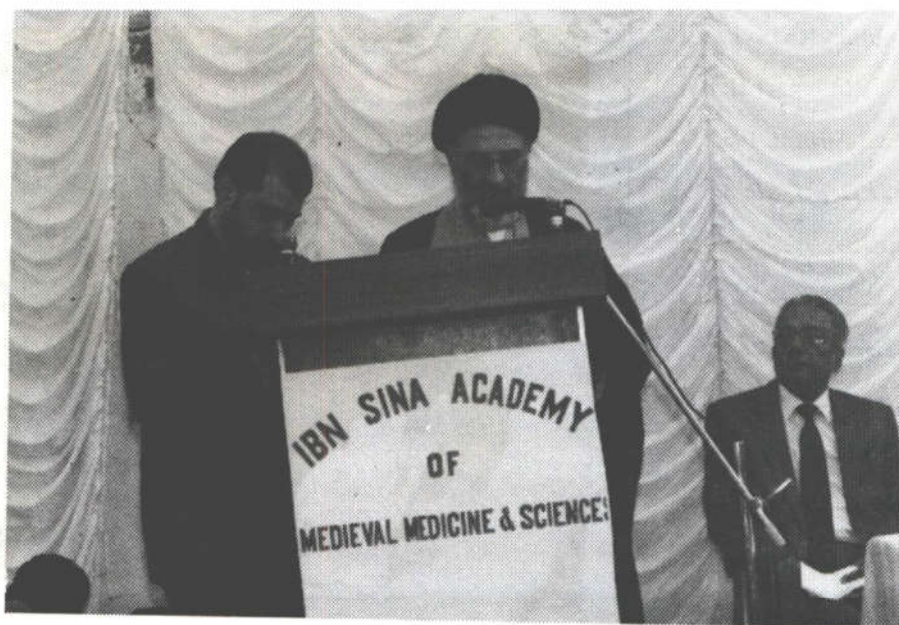
شرح تلخیص المفتاح، خطیب قزوینی، به عربی، شارح: ناشناخته، نسخه کهن و بسیار نفیس، کتابت سال ۷۸۴ق، خط نسخ در ۲۹۰ برگ.

صحائف المعرفة، ترجمه فارسی، در تصوف، از: ابوعبدالله عبدالرزاق بن احمد الرازی المقرئ، خط نستعلیق در ۱۷ برگ. *الطب المنصوری*، به عربی، از: ابوبکر محمدبن زکریا رازی، پزشک نامدار ایرانی، درگذشته سال ۳۲۰ق، در ۱۷۲ برگ به خط نستعلیق.

کشف الأسرار، به فارسی، از: محمودبن محمد عالم، کتابت سال ۱۳۲۶ق، این اثر شامل زندگینامه شیخ ابراهیم چستی مرادآبادی فرزند شیخ محمد صادق چستی گنگوهی می‌باشد. ۴۱ برگ.

الکفایة المجاهدیة، یا: *کفایة منصوریه*، به فارسی، در طب، تألیف: منصوربن محمدبن یوسف‌بن الیاس درگذشته سال ۸۰۹ق، در ۲۷۸برگ. این اثر را مؤلف برای مجاهدالسلطنه زین‌العابدین بن شاه شجاع مبارزالدین

آن‌گاه از این‌جانب خواستند تا مطالبی را ایراد کنم. پشت تریبون قرار گرفتم و در بیاناتی با تشکر از آقای دکتر ظل‌الرحمان و آقای دکتر نسیم احمد رئیس دانشگاه علیگره، از اقدام ایشان در تأسیس آکادمی ابن‌سینا در شهر علیگره هند قدردانی کردم. سرانجام دکتر انصاری استاد زیج و اخترشناسی اسلامی دانشگاه علیگره نیز طی سخنان کوتاهی از عظمت کتابخانه بزرگ آیت‌الله مرعشی

هنگام سخنرانی در روز افتتاحیه آکادمی ابن سینا با حضور استادان دانشگاه علیگر

داد؛ از جمله: ۱. یک قرآن بیاضی کوفی قدیم^۱، از سده سوم هجری، که متن و حاشیه آن بر روی پوست کتابت گردیده است، نسخه کامل نیست و احتمالاً ۳ یا ۴ جزء می‌باشد؛ ۲. کتاب شریف نهج البلاغه^۲، نسخه بسیار کهن و نفیس

۱. برخی از مسئولان آن کتابخانه، هنگام بازدید اینجانب و همراهان از این قرآن کوفی، اظهار داشتند: این قرآن به خط حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام یا یکی دیگر از امامان شیعه کتابت شده است، که این نظر به هیچ وجه صحیح نیست؛ زیرا از شیوه خط و نوع کتابت چنین بر می‌آید که مربوط به نیمه دوم سده سوم هجری باشد. متأسفانه قرآنهای کوفی بسیاری در کتابخانه‌های جهان وجود دارد که به علت عدم شناخت دقیق آنها، گفته شده به خط حضرت علی (ع) است. حتی در کتابخانه اداره دینی مسلمانان کشور ازبکستان در شهر تاشکند نیز یک قرآن بیاضی بسیار بزرگ به خط کوفی درشت بر روی پوست، منسوب به عثمان خلیفه، وجود دارد که مسئولان آن کتابخانه این قرآن را نیز به من نشان دادند. پس از بررسی دقیق، متوجه شدم که خط عثمان خلیفه چنین نیست، بلکه از لحاظ زمانی، یک سده بعد از عثمان کتابت شده است. این‌جانب در رد این ادعا و نیز چند نسخه کوفی دیگر که در کتابخانه آستان قدس رضوی منسوب به ائمه اطهار (ع) وجود دارد، مطالبی در شماره‌های پیشین میراث شهاب آورده‌ام.

۲. بیشترین نسخه‌های بسیار کهن و نفیس نهج البلاغه، در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است. یکی از کهن‌ترین آنها نسخه‌ای است که به سال ۴۶۹ق، به خط حسین بن حسن مؤدب قمی، کتابت شده و محمدبن بن‌دار آنرا مقابله و تصحیح کرده است. حدود ۲۰ سال قبل، به مناسبت یک‌هزارمین سال تألیف نهج البلاغه، از روی این نسخه کهن یک چاپ تصویری با مقدمه این‌جانب منتشر گردید. همچنین فهرستی از نسخه‌های کهن و نفیس نهج البلاغه که در این کتابخانه بزرگ موجود است، تهیه و منتشر نمودم. در هیچ یک از کتابخانه‌های داخل و خارج ایران، این تعداد نسخه کهن و نفیس نهج البلاغه وجود ندارد؛ و این از مزایای این کتابخانه بزرگ جهانی به شمار می‌آید.

نجفی به نیکی یاد کرد. در پایان نیز یکی از شاعران مشهور علیگره، اشعاری را به زبان اردو به مناسبت افتتاح این آکادمی و حضور میهمانان ایراد کرد. در این هنگام، یک سید روحانی شیعه که در شهر علیگره به ترویج شرع مطهر اشتغال دارد، چون از ورود ما به آن شهر اطلاع یافته بود، مصرانه از این‌جانب خواست تا به مسجد ایشان بروم و به اقامه نماز جماعت ظهر و عصر برای اقلیت شیعیان آن شهر بپردازم. با قبول دعوت، به آن مسجد رهسپار شدم. مسجدی بسیار کوچک بود و در کنار آن حسینیه‌ای کوچک و کتابخانه‌ای محقر، با حداکثر دویست جلد کتاب، قرار داشت. پس از اقامه نماز جماعت به امامت این‌جانب، با شیعیان آن منطقه که حضور داشتند، خداحافظی کردم. آنان از این عمل، بسیار مسرور شدند، من و مرحوم والد بزرگوارم را دعا کردند.

آن‌گاه برای شرکت در ضیافت ناهار دانشگاه علیگره، که به افتخار این‌جانب و همراهان، و به میزبانی رئیس دانشگاه برگزار می‌شد، رهسپار شدیم. پس از صرف ناهار، که تعداد بسیاری از استادان دانشگاه علیگره حضور داشتند، عازم بازدید از کتابخانه بزرگ دانشگاه شدیم. هنگام ورود به ساختمان کتابخانه، رئیس و مسئولان آن، از این‌جانب و همراهان به گرمی استقبال نمودند و ما را به دفتر خود راهنمایی کردند. سپس مسئول کتابخانه چند نمونه از نسخه‌های بسیار نفیس و ارزشمند آن کتابخانه را به ما نشان

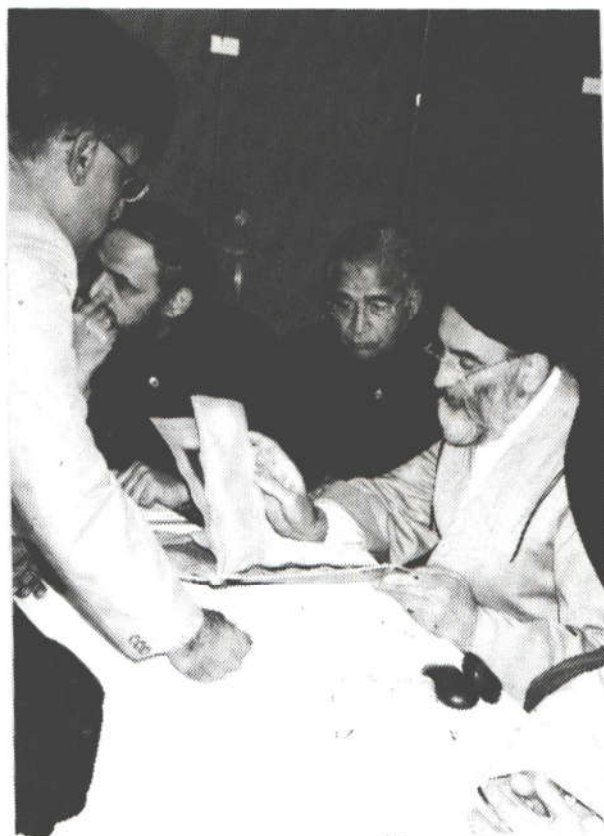
Aligarh. Vol.I, part. I, By: Athar Abbas Razavi and Mukhtaruddin Ahmad, Aligarh, 1969; Vol.I, part.II, By: M.H. Razavi and M.H. Qaisar Amrohvi, Aligarh, 1985.

۲. علی گره مسلم یونیورسیتی کی مولانا آزاد لائبریری کی اردو مخطوطات، عطا خورشید، ناشر: خدابخش اورنیل پبلک لائبریری، پتنه، ۱۹۹۵م.

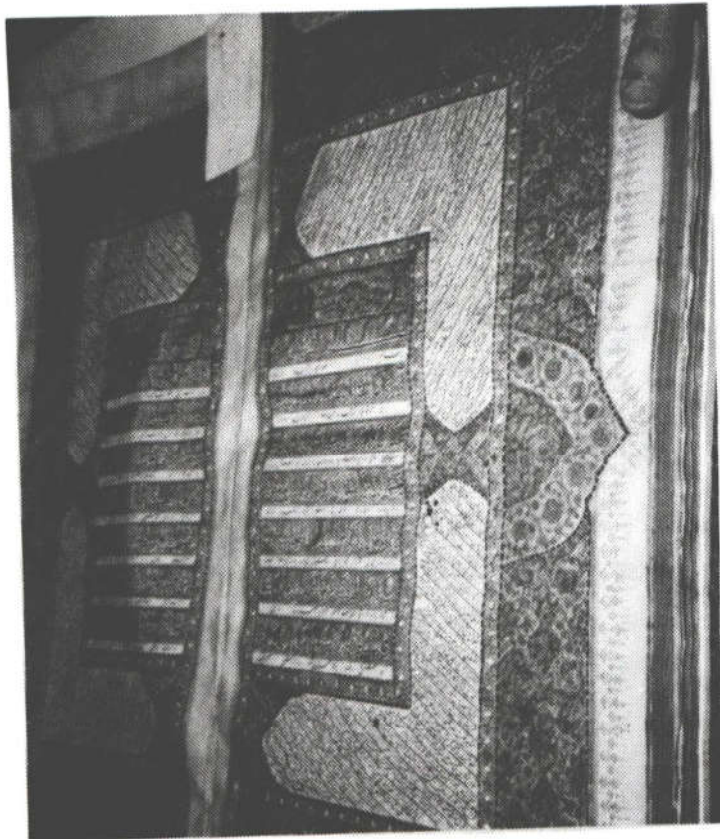
۳. فہرست مخطوطات مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره (ذخیرہ احسن مارہروی)، سید محمود حسن قیصر امرہوی، ناشر: مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره، ۱۹۸۳م.

۴. فہرست مخطوطات مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره (ذخیرہ آفتاب)، سید محمد حسین رضوی و سید محمود حسن قیصر امرہوی، ناشر: مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره، ۱۹۸۵م / ۱۴۰۶ق.

۵. فہرست مخطوطات مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره (ذخیرہ شیفتہ)، سید محمود

بررسی نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه علیگر در شهر علیگر

نسخه‌ای از قرآن کریم، با تذهیب زیبا و پرکار کشمیر در کتابخانه دانشگاه علیگر

که در دو جلد، به خط نسخ قدیم کتابت شده و در برگ پایانی جلد دوم، تاریخ کتابت سال ۵۳۸ق آمده است. این نسخه که کامل و نسبتاً سالم است، نظر به قدمت تاریخ کتابت، فوق العاده ارزشمند و نفیس می‌باشد؛ ۳. قرآن کریم، در قطع بزرگ سلطانی، مذهب و مرصع عالی، به سبک کشمیر، در حاشیه آن تفسیر حسنی به خط نستعلیق، در سده سیزدهم هجری کتابت شده است؛ ۴. قرآن نفیس بسیار کوچک بازوبندی، ۸ ضلعی، ۳×۳سانتیمتر، به خط نسخ.

در این کتابخانه، جمعاً ۱۴۴۶۰ نسخه خطی اسلامی نگهداری می‌شود، که ۸۲۳۷ نسخه آن فارسی، ۵۱۲۵ نسخه عربی، ۱۰۷۷ نسخه اردو و ۲۰۰ نسخه ترکی است. فهارس نسخه‌های خطی آن تا کنون در چند جلد چاپ و منتشر شده که بخشی از آنها بدین قرارند:

1. *Catalogue of the persian Manuscripts in the Maulana Azad Library Aligarh Muslim University,*

حسن قیصر امروهوی، ناشر: مولانا آزاد لائبریری علی گره مسلم یونیورسیتی علی گره، ۱۹۸۲م.

۶. فهرست المخطوطات العربیة بجامعة علیگره الاسلامیة - الهند (المجلد الاوّل)، محمد یاسین مظهر صدیقی، مؤتسسه الفرقان للتراث الاسلامی، لندن، ۱۴۲۳ق / ۲۰۰۲م.

۷. فهرست میکروفیلم نسخه‌های خطی فارسی و عربی (ج ۱ و ۲) کتابخانه مولانا آزاد، دانشگاه اسلامی علیگره، هند، مرکز میکروفیلم نور، ایران و هند، با همکاری دانشگاه اسلامی علیگره، دهلی نو، ۱۳۷۹ش / ۲۰۰۱م.

8. *Cataloyue of Microfilms of the Persian and Arabic Manuscripts in Library Aligarh Muslim unirersity, Aligarh, India, Z Vols. , By: Noor Microfilm certre, Iran-India with the cooperation of Aligarh Muslim University, New Delhi 2000-2002.*

۹. فهرست سبحان‌الله اورینتال لایبریری مسلم یونیورسیتی علیگره، نسخ عربی، فارسی و اردو، ۱۹۳۰-۱۹۳۲م.

۱۰. فهرست مخطوطات عربی، فارسی و اردو، ذخیره احسن مارهروی لاتین لایبریری مسلم یونیورسیتی علیگره، یا فهرست کتابهای لاتینی، عربی، فارسی و اردوی کتابخانه احسن مارهروی موجود در کتابخانه دانشگاه علیگره، از مختارالدین احمد، مقاله مندرج در مجله دانشکده تحقیقات شرقی، جلد ۳۲، شماره اول، صفحات ۲۵ و ۲۶، ۱۹۵۵م.

۱۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مولانا آزاد، ۱۹۷۰-۱۹۷۲م، شامل دو بخش، بخش اول نسخه‌های خطی عربی، بخش دوم فارسی، تألیف م. ه. رضوی و س. ا. ک غوری، چاپ علیگره، ۱۹۷۳م.

۱۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مولانا آزاد، ۱۹۷۰-۱۹۷۷م، تألیف م. ه. رضوی و م. ه. قیصر امرهوی، بخش نخست شامل نسخه‌های خطی فارسی، چاپ علیگره، ۱۹۸۰م، ۷۹ صفحه.

۱۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مولانا آزاد در کتابخانه دانشگاه اسلامی علیگره، از م. ه. رضوی و م. ه. قیصر امرهوی، جلد اول، چاپ علیگره، ۱۹۸۱م. این فهرست در دو بخش است: بخش نخست آن، نسخه‌های شعر، چاپ ۱۹۸۱م، ۳۲۸ صفحه، بخش دوم، نسخه‌های خطی فارسی علوم و تاریخ تراجم در مجموعه حبیب جنگ، چاپ ۱۹۸۵م، ۳۸۶ صفحه.

۱۴. *مرآة التصوف*، یا برخی از نسخه‌های خطی تصوف در کتابخانه دانشگاه اسلامی علیگره، که بیشتر آنها فارسی است، چاپ دانشگاه علیگره، ۱۹۸۵م، ۱۵۲ صفحه.

جز فهرستهای چاپ‌شده مزبور، برخی دیگر از فهرستهای نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه علیگره به صورت دستنویس در آن کتابخانه موجود است، از جمله:

۱. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه عبدالرحی در کتابخانه دانشگاه علیگره، شامل ۱۱۹۴ نسخه خطی عربی، ۲۲۸ نسخه فارسی و ۱۶ نسخه اردو.

۲. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه عبدالسلام در کتابخانه دانشگاه علیگره، شامل ۴۹۸ نسخه فارسی، ۵۰ نسخه عربی، ۲۳ نسخه اردو و ۲ نسخه ترکی.

۳. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه سلیمان در کتابخانه دانشگاه علیگره، شامل ۹۰۴ نسخه فارسی، ۲۹۸ نسخه عربی، ۱۶ نسخه اردو و ۴۶ نسخه هندی، به خط عربی.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه علیگره، به صورت ۲ دفتر دستنویس، دفتر اول نسخه‌های عربی، دفتر دوم نسخه‌های فارسی و اردو تا سال ۱۹۶۸م. این دو فهرست شامل ۱۸۴۷ نسخه فارسی، ۵۷۷ نسخه عربی و ۷۳۰ نسخه اردو می‌باشد.

۵. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه منیر علم در کتابخانه دانشگاه علیگره، شامل ۱۵۸ نسخه فارسی، ۲۳ نسخه عربی و ۸ نسخه اردو می‌باشد، دارای عناوینی چون: نام کتاب و مؤلف، سال تألیف، تعداد برگ یا صفحه، تعداد سطر، نام کاتب و نوع خط، تاریخ کتابت و محل آن.

۶. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه قطب‌الدین در کتابخانه دانشگاه علیگره، شامل ۲۳۵ نسخه فارسی، ۵۵ نسخه عربی و ۵ نسخه اردو.

۷. فهرست نسخه‌های خطی مجموعه حبیب جنگ در کتابخانه دانشگاه علیگره، این مجموعه مربوط به نواب حبیب‌الرحمان خان شروانی بوده است که ۱۰۹۰ نسخه فارسی، ۷۷۹ نسخه عربی و ۲۵ نسخه اردو دارد.

کتابخانه دانشگاه اسلامی علیگره، جز نسخه‌های خطی، چند مجموعه دیگر به آن افزوده شده است که

مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. *مجموعه حاج مولوی عبیدالرحمان خان شروانی*، معروف به حبیب جنگ، رئیس سابق دولت اعظم علیگره. این مجموعه که از بزرگ‌ترین مجموعه‌های اهدایی به کتابخانه علیگره می‌باشد، در سال ۱۹۶۰م از سوی عبیدالرحمان خان شروانی، فرزند نواب صدریار جنگ حبیب‌الرحمان شروانی (۱۸۶۷-۱۹۵۰م) به آن دانشگاه اهدا گردیده است. تا کنون فهرست ۸۱۳ نسخه فارسی و عربی این مجموعه در ۳ جلد به چاپ رسیده است.

۲. *مجموعه احسن مارهروی* (۱۸۷۶-۱۹۴۰م). او از استادان زبان اردو در دانشگاه علیگره بود. وی از سال ۱۹۲۲ تا ۱۹۴۰م در رشته زبان اردو تدریس می‌کرد و آثاری از جمله *فیض داغ*، *محاورات درد* و *مجموعه اشعار* را تألیف کرده است. مجموعه وی دارای نسخه‌های خطی نفیس و چاپی نادر به زبانهای فارسی، عربی، اردو و هندی بوده است. نسخه‌های خطی این مجموعه ۴۴۷ جلد می‌باشد. وی این مجموعه کامل خود را به دانشگاه علیگره تقدیم نمود و اکنون به نام وی، ذخیره احسن، در کتابخانه دانشگاه نگهداری می‌شود. فهرست نسخه‌های خطی عربی و فارسی این مجموعه به سال ۱۹۸۳م از سوی سید محمود حسن قیصرامروهوی تهیه و از سوی دانشگاه علیگره به چاپ رسیده است.

۳. *مجموعه ذخیره شیفته*، نسخه‌های خطی اهدایی نواب محمد مصطفی خان شیفته (۱۸۰۲-۱۸۶۹م) به کتابخانه مولانا آزاد. شیفته از عالمان عصر خویش بود که علوم اسلامی را در دهلی فرا گرفت. سپس عازم بیت‌الله الحرام شد و در آنجا نزد عبدالله سراج حنفی، *صاح سته* را قرائت نمود. در مدینه نیز از شیخ محمد عابد سندهی اصول حدیث را فرا گرفت. وی پس از بازگشت از خانه خدا، مجموعه‌ای نفیس از نسخه‌های فارسی، عربی و اردو را جمع‌آوری نمود. متأسفانه در سال ۱۸۵۷م هنگام شورش هندیها علیه دولت انگلیس، کتابخانه او به آتش کشیده شد و بسیاری از نسخه‌های نفیس کتابخانه در آتش سوخت. سپس نبیره وی، نواب محمد اسماعیل خان، که ریاست دانشگاه را بر عهده گرفت، باقیمانده نسخه‌های کتابخانه شیفته را به دانشگاه هدیه نمود. در سال ۱۹۳۲م فهرست

نسخه‌های خطی و چاپی ذخیره شیفته منتشر شد. آن‌گاه به سال ۱۹۸۲م فهرست دیگری به نام *فهرست مخطوطات شیفته* از سوی سید محمود حسن قیصرامروهوی تهیه و به چاپ رسید. در این فهرست ۲۲۴ نسخه خطی معرفی گردیده است.

۴. *مجموعه سبحان‌الله خان از گوراکیور*.

۵. *مجموعه عبدالسلام خان از رامپور*.

۶. *مجموعه صاحب‌زاده آفتاب احمدخان از علیگره*.

در میان این چند مجموعه که به کتابخانه علیگره منتقل گردیده، نفیس‌ترین آنها مجموعه حبیب‌الرحمان خان شروانی، معروف به حبیب جنگ، است. وی از خاندان شروانی و از مشاهیر مسلمانان آن دیار بود که در ۸۸ سالگی درگذشت. او دوستی بسیار نزدیک با مؤسس دانشگاه علیگره مولانا ابوالکلام آزاد، وزیر فرهنگ و پیشوای معروف مسلمانان هند، را داشته و از سوم آگوست ۱۹۴۲ تا ۱۶ سپتامبر ۱۹۴۳ که ابوالکلام در زندان دولت انگلیس به سر می‌برد، مکاتبات جالبی با وی داشته که مجموعه آنها به نام *غبار خاطر* در هند چاپ شده است. حبیب‌الرحمان خان که نواب صدریار جنگ لقب داشته و مدتی رئیس الوزرای ایالات متحده هندوستان بوده است، مردی دانشمند و فرهنگ‌پرور بود. در خارج شهر علیگره، در روستایی به نام حبیب‌جنگ، مجموعه نسخه‌های خطی نفیس خود را جمع‌آوری نموده بود، و مسجد بسیار زیبایی نیز در کنار آن ساخته بود. این نسخه‌ها ظاهراً افزون بر هفت‌هزار جلد فارسی و عربی بوده است که سرانجام آنها را به کتابخانه دانشگاه علیگره هدیه نموده است.

کتابخانه دانشگاه علیگره، هم‌زمان با تأسیس آن دانشگاه، با اهدای کتابخانه شخصی سید احمدخان آغاز به کار نموده است. سپس با مجموعه کتابخانه لردلین، فرماندار کل بریتانیا در هند، ادامه کار داد. در سال ۱۹۲۴ تا ۱۹۲۶م صاحب‌زاده آفتاب احمدخان، رئیس دانشگاه، از آنجا که علاقه بسیار به توسعه آن داشت، کتابخانه شخصی خود را نیز که مجموعه‌ای نفیس از کتابهای حقوقی بود و هنگام تحصیل در دانشگاه کمبریج انگلستان جمع‌آوری کرده بود، به کتابخانه دانشگاه اهدا نمود. همچنین هزینه‌ای را به خرید کتابهای مورد استفاده دانشجویان اختصاص داد.

خرید کتابهای جدید، اعتبار علمی بیشتر آن کتابخانه و دانشگاه را موجب گردید. نیز اهدای بسیاری از مجموعه‌های نفیس شخصی متعلق به استادان، بزرگان، امرا و رجال، باعث تقویت بنیه علمی کتابخانه گردید.

در سال ۱۹۴۸م دکتر ذاکر حسین به ریاست دانشگاه اسلامی علی‌گه برگزیده شد. توجه وی به کتابخانه و ضرورت گسترش فضای مناسب برای نگهداری ذخایر آن کتابخانه و امکانات بیشتر در پاسخگویی به مراجعان، زمینه‌ای را فراهم ساخت تا رئیس دانشگاه با حکومت مرکزی و مرکز اعانه دانشگاهها در این زمینه تبادل نظر داشته باشند. وی توانست مبلغ یک میلیون و سیصد هزار روپیه برای ساختمان جدید کتابخانه از حکومت مرکزی دریافت نماید. سنگ بنای ساختمان جدید کتابخانه در سال ۱۹۵۵م از سوی جواهر لعل نهرو، نخستین نخست‌وزیر هند پس از استقلال، نهاده شد. این ساختمان از نمونه‌های جالب معماری اسلامی و هندی است، و به دست مهندس فیاض‌الدین طراحی و اجرا شد. ساختمان جدید در سال ۱۹۶۰م افتتاح گردید و به پاس خدمات مولانا ابوالکلام آزاد، متفکر و نویسنده مشهور هند، به نام کتابخانه مولانا آزاد نامیده شد. این کتابخانه هم‌اکنون در مرکز دانشگاه علی‌گه قرار گرفته است، و دو طبقه، دارای ۳ تالار بزرگ برای مطالعه ۱۸۰۰ نفر می‌باشد. هر تالار دارای سه بخش، بخش مطالعه دارای ۲۸۰ کرسی، بخش مرجع ۱۵۰ کرسی و تالار جدید ۱۳۰ کرسی است. کتابخانه آزاد با ظرفیت بیش از یک میلیون کتاب، دارای ۸۸۴۷۰۳ جلد کتاب چاپی در علوم مختلف است. مجموعه نسخه‌های خطی آن تا سال ۱۹۹۶م بالغ بر ۱۴۵۶۰ نسخه به زبانهای فارسی، عربی، اردو و سانسکریت گزارش شده است.

این کتابخانه دارای مجموعه‌های بسیار نفیسی از تابلوها، خطوط، نقاشیها، مینیاتورها، سکه‌ها و نسخه‌های خطی بسیار کهن و نفیس نادر است که از سوی شخصیت‌های مختلف اهدا گردیده‌اند و هر مجموعه به نام آنان است.

اینک برخی از نسخه‌های نفیس فارسی و عربی کتابخانه دانشگاه علی‌گه را برمی‌شمارم:

اتحاف ذوی الالباب بشوارد لبّ الالباب، در انساب، به عربی، از: رضی‌الدین بن محمد بن حیدر حسینی

شافعی شامی درگذشته سال ۱۱۶۸ق، در ۱۱۳ برگ. ش ARABIC 3 PAPER.

الاربعین فی احوال المهدیین، به عربی، از: ولایت علی عظیم‌آبادی، درگذشته سال ۱۲۶۵ق، کتابت سال ۱۱۷۰ق، در حیات مؤلف در ۶ برگ. ش UNIV.ARABIC.REL.129.

اِرشاد الأذهان إلی احکام الایمان، به عربی، در فقه شیعه، از: علامه جلی حسن بن یوسف بن مطهر، درگذشته سال ۷۲۶ق، کتابت سال ۹۲۵ق در ۱۷۵ برگ، خط نستعلیق ریز. ش JURISPRUDENCE ARABIC. 2 REL.6.

أسانید الاساتید، به عربی، در رجال، از: ابو محمد، محمد بن محمد الامیر، مورخ سال ۱۲۸۸ق، خط نسخ در ۴۹ برگ به خط احمد المالکی الازهری. ش H.G.13/60.

الأسباب والعلامات، به عربی، در طب، از: ابو عبدالله محمد بن یوسف ایلاقی نیشابوری، درگذشته سال ۵۳۶ق، کتابت سال ۷۲۲ق، خط نسخ در ۱۰۲ برگ. ش H.G.46/1 ARABIC.

اسماء الرجال والرتوة، به عربی، مؤلف ناشناخته، خط نسخ در ۲۱۲ برگ. ش J.ARABIC,141.

اسماء الضعفاء من رواة الحدیث و من نسب الی الکذب، به عربی، در رجال، از: ابو جعفر محمد بن عمر العقیلی، درگذشته سال ۳۲۰ق، جلد اول در ۲۱۷ برگ به خط نستعلیق خوش محمد یوسف خان تونکی. ش H.G.11/54 ARABIC IV.

اسماء الضعفاء من رواة الحدیث و من نسب الی الکذب، به عربی، در رجال حدیث، از: ابو جعفر محمد بن عمر العقیلی، درگذشته سال ۳۲۰ق، جلد دوم در ۲۵۰ برگ به خط نستعلیق خوش محمد یوسف خان تونکی. ش VII.H.G.11/57 ARABIC.

الاسناد والاجازات، به عربی، مؤلف: ناشناخته، خط نسخ در ۱۶۴ برگ. ش J.ARABIC.120.

اسناد و متون فارسی، در جغرافیا، از: پطرس دلاوالی معروف به لبیک‌زاده رومی، کتابت سال ۱۶۲۶ میلادی، خط شکسته در ۸۵ برگ. این اثر مشتمل است بر چند فرمان به زبان لاتین و ترجمه فارسی هر کدام.

ش ROTOGRAPH, NO.309.BIBLIOTECA APORTOLICA. VALICANA ITALY

کتاب: *براهی سنخیتا در ترجمه فارسی کتاب سانسکریتی مهم در اخترشناسی*، از: اخترشناس برجسته هندی VARAHAMIHIRA که متن اصلی را به دستور سلطان فیروزشاه طغلق (۷۵۲-۷۹۰ق) نگاشته و مترجمی به نام: عبدالعزیز شمس نوری آن را به فارسی ترجمه نموده است. این نسخه نخست در کتابخانه حبیب جنگ قرار داشته، سپس ضمن نسخه‌های اهدایی حبیب جنگ به کتابخانه دانشگاه علیگره منتقل شده است.

بستان المحدثین، در حدیث به عربی و فارسی، از: عبدالعزیز بن شاه ولی الله محدث دهلوی، درگذشته ۱۲۳۹ق، کتابت در سده ۱۳هـ، ۸۲ برگ، ش AHSAN 920/1588.

البیان، به عربی، در فقه شیعه، از: شهید اول محمد بن مکی بن حامد بن احمد عاملی، شهادت سال ۷۸۶ق، کتابت سال ۹۶۰ق به خط نسخ علی محمد در ۱۴۷ برگ، ش 711.

تاریخ بخارا، ترجمه فارسی از متن عربی، مترجم: محمد بن زفر بن عمر، خط نستعلیق در ۲۵ برگ. این ترجمه در سال ۵۷۴ق برای مفتی بخارا تاج المعالی عبدالعزیز بن حسام الدین عمر از عربی به فارسی ترجمه شده و مشتمل بر تاریخ عهد سامانیان و یورشهای مغول می‌باشد، خط نستعلیق در ۲۵ برگ.

تاریخ بنای کعبه، به فارسی، از: مبارک علی هندی، کتابت سال ۱۲۸۰ق در ۱۷ برگ، ش H.G.32/973.

تاریخ حقی = ذکر الملوک، به فارسی، از: شیخ عبدالحق بن سیف الدین محدث دهلوی، درگذشته ۱۰۵۲ق، خط نستعلیق. ش UNIV.30 PER.PAPER.

تاریخ دلگشای شمشیرخانی^۱ = شاهنامه منثور، به فارسی، از: میرزا توکل بیک بن تولک بیک حسینی، درگذشته پیرامون سال ۱۰۶۹ق، خط نستعلیق در ۲۰۲ برگ. ش SUBHANALLAH PROSE 891,552/1.

تاریخ وقایع و سوانح افغانستان، به فارسی، از: علی قلی میرزای عباس میرزا ابن فتحعلی شاه «اعتضاد السلطنه» کتابت سال ۱۳۰۹ق، در ۱۳۳ برگ، ش Abdussalam 138/4-244.

التبیین لاسماء المدتسین، به عربی، در رجال، از: برهان الدین ابو اسحاق المحدث، نسخه اصل به خط مؤلف در سال ۸۱۸ق در ۹ برگ، خط نسخ. ش ABDUL HAYY 545.

۱. نسخه نفیسی از این کتاب در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد.

أعلام الهدی فی شرح سلوک معنی اسماء الله الحسنی، جلد اول، به عربی، در تصوف، از: احمد بن ابی الحسن علی بن محمد بونی قرشی، درگذشته ۶۲۲ق، کتابت سال ۷۷۰ق، خط نسخ در ۸۶ برگ. ش ۲۹۷،۷/۳.

الإکلیل فی استنباط التنزیل، به عربی، در علوم قرآنی، از: جلال الدین عبدالرحمن سیوطی شافعی، درگذشته سال ۹۱۱ق، کتابت سال ۹۶۰ق، به خط نسخ عیسی بن محمد بن عبدالله حسینی شهید سمرقندی، در ۲۲۴ برگ. ش SUBHANALLAH 297.11/4.

الألفیه = الدرر الیتمه، به عربی، در حدیث منظوم، از: ابوالبقاء محمد بن علی خلف احمدی شافعی، درگذشته سال ۹۰۹ق، نسخه اصل به خط مؤلف در سال ۹۰۴ق در ۴۲ برگ، خط نسخ خوش. ش AFTAB 9/22.

الإمداد فی علو الاسناد، به عربی، از: سالم بن عبدالله بن سالم بصری، خط نسخ محمد اعظم در ۵۴ برگ. ش 164/123.

انس الأبرار وطرائق الاخیار، به عربی، در تصوف، از: ابن الجوزی، عبدالرحمن بن علی، درگذشته سال ۵۹۷ق، کتابت سال ۷۴۳ق، خط نسخ در ۱۳۲ برگ. ش ۲۱/۶۸.

أنساب النائط واللقاب، به فارسی، از: غلامحسین نایبی، کتابت سال ۱۳۲۲ق، در ۵۲ برگ. ش UNIV.F.A.33-672.

إنسان العین فی مشایخ الحرمین، به فارسی، از: شاه ولی الله محدث دهلوی، درگذشته سال ۱۱۷۶ق، خط نستعلیق در ۱۶ برگ. ش PER.PAPER.31.

انیس الوزراء = خلاصه اخلاق ناصری، به فارسی، از: صدرالدین محمدخان بن زبردست خان بن علیمردان خان، خط نستعلیق در ۲۶۲ برگ. ش 891,5526/7.

اوائل الكتب الحدیث المشهوره، به عربی، از: محمد سعید بن محمد سنبلی، کتابت سال ۱۲۷۹ق، در مکه معظمه، در ۱۱ برگ، خط نسخ. ش 272/231.

نسخه دیگری نیز مورخ سال ۱۲۴۳ق به خط نسخ عبدالحفیظ بن شیخ درویش در همان کتابخانه نیز موجود می‌باشد، به شماره 161/123.

بحرالعلوم الاسلامیه معروف به تفسیر مصطفوی، به فارسی، تألیف: حافظ غلام مصطفی بن محمد اکبر تهنائیری، خط نستعلیق در ۲۷۹ برگ. ش UNIV. 1 PER.REL,SUFISM 8 ETHICS.

تحفة الابرار، به عربی، از: نورالدین عبدالرحمن جامی درگذشته سال ۸۹۸ق، کتابت در عصر مؤلف سال ۸۹۴ق در ۵۹ برگ، خط نستعلیق. ش 1009/103.

تحفة علائی، به فارسی، از: علی بن هلال معروف به ابن بؤاب خوشنویس نامدار اسلامی در نیمه دوم سده ۵۴، کتابت سال ۹۲۰ق در ۲۸ برگ. ش H.G.53/16-793.

تحقیق النصره فی تلخیص معالم دارالهجرة^۱، به عربی، از: زین‌الدین ابی‌بکر بن حسین بن ابی‌الفخر المراغی الشافعی، درگذشته سال ۸۳۵ق، نسخه مورخ سال ۸۵۵ق، خط نسخ در ۸۰ برگ. ش 27.

تذکره ابن البیطار، به عربی، در طب، از: ضیاء‌الدین عبدالله بن البیطارالمغربی، نسخه کهن ونفیس مورخ سده ۵۸، در ۴۲۲ برگ، خط نسخ خوش. ش 610/16.

تذکره بزرگان کشمیر، به فارسی، از: مخدوم شیخ حمزه کشمیری، خط نستعلیق در ۲۰ برگ. ش J.PER.130.

تذکره خوشگو = سفینه خوشگو، به فارسی، از: بندر ابن داس تخلص به خوشگو، درگذشته سال ۱۱۷۰ق، خط نستعلیق در ۳۵۸ برگ. ش PER.PAPER. 35.

تذکره الشعراء موسوم به: خزانه عامره، به فارسی، از: غلام‌علی آزاد بلگرامی ابن‌سید محمد نوح واسطی، درگذشته سال ۱۲۰۰ق، کتابت سال ۱۲۶۶ق در ۴۶۰ صفحه به خط نستعلیق ابن احمد بلگرامی. ش 920/23.

تذکره شعرای ماضیه، به فارسی، از: سید حیدر، از: حسین خان رضوی متخلص به سهیل، نسخه اصل به خط مؤلف، در ۱۷۵ برگ. ش H.G.51/12-1124.

تذکره نظم‌گزیده، به فارسی، از: محمد صادق ناظم تبریزی، درگذشته پیرامون سال ۱۰۳۶ق، کتابت سال ۱۱۹۳ق در ۲۹۱ برگ، به خط نستعلیق: نظام‌الدین احمد. ش SUBHANALLAH 920/24.

تذکره ید بیضاء ج ۱، به فارسی، از: میرغلام علی آزاد حسینی واسطی بلگرامی، درگذشته ۱۲۰۰ق، کتابت سال ۱۱۴۹-۵۰ق، همزمان با نوزدهمین سال جلوس محمدشاه در شاه‌جهان آباد هند. ۱۶۷ برگ. ش AHSAN PER. 920/7.652.

تراجم علما وصلحا، به فارسی، در ۵۰ برگ، مؤلف ناشناخته. ش Abdul Hayy 88/6, Peh

ترجمان القرآن، به عربی، تألیف: میر سید شریف جرجانی، درگذشته سال ۸۱۶ق، کتابت سال ۹۵۲ق در ۱۸۲ برگ، خط نستعلیق. ش SUBHANALLAH 891.5529/12.

ترجمه فارسی سیره ابن اسحاق، جلد ۳، به فارسی، از: محمد بن اسحاق بن یسار، نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سال ۶۲۲ق، خط نستعلیق در ۸۱ برگ. ش SUBHANALLAH, BIOG,PER, 920/34.

ترجمه فارسی فصوص الحکم ابن عربی، در تصوف، کتابت سال ۹۴۷ق، در ۶۲ برگ. ش UNIV. 134 PER.REL.

ترجمه فارسی کتاب التفهیم ابوریحان بیرونی، در ۲ جلد، جلد نخست در ۱۳۵ برگ، جلد دوم در ۱۹۸ برگ، مورخ عید فطر سال ۱۲۶۶، دارای تصاویر و اشکال زیبا.

تصحیفات المحدثین، به عربی، در حدیث، از: ابواحمد حسن بن عبدالله بن سعید العسکری، در ۱۲۶ برگ. ش H.G. 13/13 ARABIC.

تصحیح لغات فرس، به فارسی، از: حسین وفائی، کتابت سال ۹۴۱ق در شهر «احمدنگر» هند در ۱۱۴ برگ. ش Aftab 3/39-106.

التعلیقات علی شرح المآخص، به عربی، در اخترشناسی، از: عبدالعلی بیرجندی، مورخ سال ۹۳۴ق.

تفسیر الکشف والبیان^۲، به عربی، از: ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی نیشابوری، درگذشته سال ۴۲۷ق، این نسخه از روی نسخه بسیار کهن موجود در کتابخانه ناصریه «صاحب‌عقبات» در لکهنو هند کتابت شده است، کتابت سال ۱۳۸۴ق در ۲۵۶ برگ. ش ARABIC.REL.61.

۱. نسخه‌ای بسیار نفیس از این کتاب در کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد که مؤلف شخصاً آن را تصحیح کرده است.

۲. یک نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سده ۷هـ در این کتابخانه بزرگ موجود است و شامل نیمی از این تفسیر می‌باشد، این کتاب تا ۳ سال قبل چاپ نشده بود، برای نخستین بار در ۵ جلد در یکی از کشورهای عربی چاپ و منتشر شده است. چون این تفسیر دارای فضائل و مناقب ائمه طاهرین علیهم‌السلام می‌باشد، در نسخه چاپی احتمال تحریف وجود دارد و بایستی بررسی شود. در برخی از کتابهای چاپ شده قدیم، تحریف بسیاری صورت گرفته است از جمله در کتاب: مکارم‌الاخلاق طبرسی چاپ قدیم قاهره در مصر و نیز در کتاب المناقب از خوارزمی، مرحوم آیت‌الله شیخ محمدباقر بهاری همدانی طی رساله‌های جداگانه، آن تحریفها را مشخص نموده و نسخه‌های آن که به خط ایشان است، در این کتابخانه بزرگ موجود می‌باشد.

حاشیه بر کتاب *نفحات الانس جامی*، به فارسی، از: عبدالغفور لاری، درگذشته سال ۹۱۲ق، در ۱۱۹ برگ، به خط نستعلیق. ش 84/2. ABDUL HAYY.

حاشیه *التفتازانی علی شرح العصدیة*، به عربی، در اصول فقه عامه، از: تفتازانی، مسعود بن عمر بن عبدالله، درگذشته سال ۷۹۱ق، کتابت سال ۷۷۷ق، خط نسخ در ۲۶۷ برگ. ش ۱۹/۱۲.

حاشیه *چلبی علی المطول للتفتازانی*، به عربی، در معانی بیان، از: حسن بن محمد الرّومی الفناری معروف به: حسن چلبی، درگذشته سال ۸۸۶ق، کتابت سال ۸۱۰ق، خط نسخ در ۲۶۲ برگ. ش ۸۹۲، ۷۲۳/۱۵.

حاشیه *شرح التّجريد فی الامور العامة*، به عربی، از: قاضی سید نورالله مرعشی شوشتری شهید به سال ۱۰۱۹ق، در هند.

حلیة الأبدال وما يظهر منها من المعارف والاحوال، به عربی، در تصوّف، از: محی الدّین محمد بن علی بن محمد بن العربی الطائی معروف به: ابن العربی، نسخه کهن مورخ سال ۷۷۸ق در ۶ برگ، به خط نسخ ابوبکر بن اسحاق بن ابراهیم زاهدی. ش H.G.21/52.

الحواشی الازهریة، به عربی، در تجوید، از: خالد بن عبدالله ازهری، مورخ سال ۸۶۷ق در ۴۲ برگ، خط نسخ. ش H.G.6/2 ARABIC.233.

حیوة الحیوان، به عربی، از: کمال الدّین محمد بن عیسی الشافعی، درگذشته سال ۸۰۸ق، کتابت سال ۹۰۲ق، خط نسخ در ۲۰۸ برگ، ش شیفته، عربی ۱۰۸/۱۴۱.

خلاصة الأنساب، به فارسی، از: حافظ رحمت خان بهادر نصیر جنگ، درگذشته ۱۱۸۸ق، کتابت سال ۱۲۷۲ق در ۸۳ برگ، به خط نستعلیق خوش محمدرضابن حافظ محمد مجتبی خان در «مصطفی آباد رامپور»، ش Salman 146/12-235.

خلاصة الفتاوی، به عربی، در فقه عامه، از: افتخار الدّین طاهر بن احمد بن عبدالرشید البخاری، درگذشته سال ۵۴۲ق، کتابت سال ۸۱۶ق، در مدینه منوره، خط نسخ در ۲۸۲ برگ. ش مذهبی عربی (۲) ۱۲۵.

الخلاصة فی اسماء الرجال، به عربی، در رجال، از: شهاب الدّین احمد بن عبدالله الخزر جی، خط نسخ در ۴۰۰ برگ. ش J.Arabic.104.

التفکر والاعتبار، به عربی، از: ابو حامد محمد بن محمد الغزالی، درگذشته سال ۵۰۵ق، خط نسخ در ۳۱ برگ. ش ۲۹۷/۲.

التقريب والتيسير لمعرفة سنن البشير النذير، به عربی، در اصول حدیث، از: یحیی بن شرف بن مری نووی دمشقی، درگذشته ۶۷۷ق، کتابت سال ۷۱۲ق، خط نسخ در ۷۲ برگ. ش ۱۲/۲.

تقویم التواریخ، ترجمه فارسی، متن اصلی به ترکی، از: کاتب چلبی، مؤلف *کشف الظنون*، مترجم فارسی ناشناخته، کتابت سال ۱۱۰۳ق، خط نسخ در ۷۸ برگ. ش ABDUSSALAM.561/12.

تقید المهمل وتمیيز المشکل من الاسماء والکنی والالقب، به عربی، در رجال، از: ابوعلی حسین بن محمد بن احمد اندلسی قرطبی، کتابت سال ۹۸۰ق، به خط نسخ در ۴۸۷ برگ. ش J.Arabic 94.

التيسير فی علم القراءة والتفسير، به عربی در علوم قرآنی از: ابو عمرو عثمان بن سعد بن عثمان المقری، کتابت سال ۸۸۳ق، به خط نسخ صدرالدین احمد بن شهاب الدین، در ۱۷۰ برگ. ش MAHAL, 5 و FIYNGI.

تیمورنامه، به فارسی، در تاریخ، از: عبدالله هاتفی، درگذشته ۹۲۷ق، مورخ ۹۹۲ق، در شهر بلخ در افغانستان امروز، ۲۰۴ برگ. ش UNIV. 36 PER.2.

ثقات اتباع التابعین، به عربی، در رجال، از: ابو حاتم محمد بن حیان بن احمد تمیمی سجستانی، درگذشته سال ۳۵۴ق، کتابت سال ۶۷۶ق در ۱۷۹ برگ، خط نسخ. ش 528.

الجامع الصحيح، به عربی، در حدیث، از: امام محمد بن اسماعیل بخاری، درگذشته سال ۲۵۶ق، نسخه کهن مورخ سال ۶۶۹ق، به خط نسخ محمد بن عبدالحمید در ۴۱۶ برگ. ش H.G. 7/129 ARABIC.

الجامع الصحيح، به عربی، از: محمد بن اسماعیل جعفی بخاری، کتابت سال ۸۴۳ق، خط نسخ خوش در ۲۸۴ برگ. ش AFTAB 1/14.18.

جواهر الاسرار، به فارسی، در تصوّف، از: علی بن حمزه اسفراینی طوسی آذری، درگذشته سال ۸۶۶ق، کتابت سال ۸۴۰ق در حیات مؤلف در ۱۶۲ برگ، خط نستعلیق. ش PER. 29767/58.

خلاصه مجالس المؤمنین قاضی نورالله شوشتری مرعشی شهید، به فارسی، از: محمد ضامن بن محمد کاظم ملّخص. کتابت سال ۱۲۶۵ق در ۱۳۸ برگ، خط نستعلیق، نسخه اصل به خط مؤلف. ش PER.REL.8 SUFISM 219. *خمسه نظامی*، نسخه کهن و نفیس مورخ سال ۸۷۳ق، به خط نستعلیق حسین عبدالله در ۴۴۱ برگ. ش SUBHANALLAH. PER. 891. 5514/51. *خمسه نظامی*، نسخه کهن و نفیس مورخ سال ۸۹۶ق، در ۲۳۱ برگ. ش UNIV. 161 PER. LIT. *خواتیم*، به فارسی، از شیخ مصلح بن عبدالله معروف به سعدی شیرازی، کتابت سال ۷۷۵ق در ۷۳ برگ. ش H.G. 49/9-68. *درر الأحکام*، به عربی، در فقه، از: محمد بن فرامرزن علی ملا خسرو در گذشته ۸۸۵ق، نسخه نفیس واصل به خط مؤلف در سال ۸۸۵ق، در ۳۱۳ برگ. ش H.G.17/179 ARABIC. *دول الاسلام علی الولاة*، به عربی، در تاریخ، از: شمس‌الدین محمد ذهبی، در گذشته سال ۷۴۸ق، کتابت سال ۸۵۵ق، به خط نسخ حافظ محمد بن علی السخاوی، در ۴۰۶ برگ. ش ABDUSSALAM. 115/115. *دیوان آصفی*، به فارسی، سراینده: خواجه آصفی ابن مقیم‌الدین نعمت‌الله قهستانی هروی، در گذشته ۹۲۶ق، کتابت سال ۹۹۷ق در ۸۸ برگ. ش H.G.47/27. *دیوان احمد جام*، به فارسی، کهن‌ترین نسخه موجود، مورخ سال ۵۳۶ق، بسیار نفیس و ارزشمند. *دیوان خواجه حافظ شیرازی*، نسخه بسیار نفیس و ارزشمند، به خط نستعلیق خوشنویس برجسته اسلامی در سده ۱۰هـ، سلطانعلی مشهدی، ش 817. *دیوان سجزی*، به فارسی، از: امیر نجم‌الدین حسن سجزی دهلوی، در گذشته ۷۳۸ق، کتابت سال ۸۱۶ق، در ۱۸۳ برگ. ش H.G.47/11. *دیوان سهیل*، به فارسی، سراینده: سید حیدر حسینی رضوی متخلص به: سهیل، نسخه اصل به خط شاعر در ۸۹ برگ. ش SUBHANALLAH 89165511. *دیوان فصیحی*، به فارسی، سراینده: میرزا فصیحی هروی انصاری ابن ابوالمکارم، در گذشته سال ۱۰۴۹ق، کتابت سال ۱۲۶۰ق در ۴۵ برگ، خط نستعلیق، ش UNIV.52 A.T.I.

ذوالفقار در ردّ باب ۱۲ کتاب *تحفه اثنا عشریه*، به فارسی، تألیف مرحوم آیت‌الله سید دلدار علی نصیرآبادی هندی. *الرجال*، به عربی، از: حسن بن علی بن داود جلی، کتابت سال ۹۸۰ق، به خط نستعلیق علی ملقب به: زین‌العابدین در ۱۲۱ برگ. ش UNIV, 35, ARABIC, PAPER 8 HISTORY. *رسائل خمسه*، به فارسی، از: احمد بن جلال‌الدین معروف به خواجهکی احمد کاشانی، در گذشته ۹۴۹ق، کتابت سال ۹۹۲ق در ۵۸ برگ، شامل ۵ رساله بدین ترتیب: ۱. اسرار النکاح؛ ۲. رساله سماعیه؛ ۳. رساله وجودیه؛ ۴. رساله در بیان سلسله؛ ۵. رساله در طریق ذکر لاله الاله. ش H.G.21/72. 539. *الرساله الجلالیه*، به عربی، در کلام و عقاید، از: قاضی نورالله بن سید شریف‌الدین مشهور به: قاضی نورالله شوشتری مرعشی «شهید ثالث» شهادت سال ۱۰۱۹ق، نسخه اصل به خط مبارک قاضی نورالله سال ۹۹۲ق در ۲۴ برگ، خط نسخ. ش H.G. 23/38. ARAB. BELIEF. *رساله فارسی در ردّ وهابیان*، مؤلف ناشناخته، در ۸ برگ، ش H.G.24/8:2. 499. *رسم الخط قرآن*، به عربی، مؤلف مجهول، کتابت سال ۷۶۷ق، به خط نسخ ابراهیم بن محمد البرقی البشنوی المصری در ۸ برگ. ش آفتاب عربی 4/62. *رقعات شیخ علی حزین لاهیجی*، به فارسی، در نامه‌نگاری، گردآورنده: اشرف علی‌خان متخلص به گستاخ، کتابت سال ۱۲۲۵ق، در لکهنو، خط شکسته در ۲۴ برگ. ش SUBHANALLAH, COMP. PER. 891.5528/9. *روزنامه سفر حج و زیارات*، به فارسی، از: فیروزعلی حیدرآبادی، نسخه اصل به خط مؤلف در سال ۱۲۷۹ق در ۱۱ برگ، ش H.G.35/6. 982. *روضه السالکین*، به فارسی، در تصوف، از: علی بن محمود ابیوردی الکورانی، مورخ سده ۹هـ در ۳۳ برگ. ش H.G.21/70-664. *روضه العلماء*، به عربی، در عرفان، تألیف: فقیه ابوالحسن علی بن حسن بخاری در گذشته ۳۸۲ق، نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سال ۷۷۱ق. *ریاض الشعراء*، به فارسی، در تذکره شعرای سده ۱۱ و ۱۲هـ ایران، تألیف علیقلی خان واله داغستانی

ابوالهادی عبدالرزاق جعفری زینبی، کتابت سال ۱۳۱۰ق در ۳۴ برگ. ش UNIV. 178.

شرح اخلاق ناصری، به فارسی، شارح ناشناخته، خط نستعلیق در ۱۴۶ برگ. ش H.G.30/14-752.

شرح اربعین، به عربی، در حدیث، از: شیخ بهاءالدین محمد بن حسین بهائی مشهور به: شیخ بهائی. «شارح» در گذشته سال ۱۰۳۰ق، نسخه بسیار مهم و نفیس و اصل به خط شارح در سال ۱۰۱۰ق در ۲۴۸ برگ. ش SUBHANALLAH 297,02 ARABIC THEOLOGY.

شرح تشریح الأفلاک شیخ بهاءالدین عاملی، به عربی، در اخترشناسی، از: عصمت‌الله بن اعظم بن عبدالرسول سهارنپوری، در گذشته ۱۰۳۹ق، کتابت سال ۱۰۸۷ق در ۹۰ برگ، خط نستعلیق. ش ۱۹ ARABIC SCIENCES.

شرح الحجب والأستار فی مقامات اهل الانوار والاسرار، به عربی، در تصوف، از: روزبهان بن ابی‌النصر بقلی فسوی شیرازی، در گذشته سال ۶۰۶ق، کتابت سال ۸۲۵ق، خط نسخ در ۲۳ برگ. ش ۲۱/۵۱.

شرح خلاصه الحساب، شیخ بهاءالدین عاملی، به عربی، از: عصمت‌الله بن اعظم بن عبدالرسول سهارنپوری، در گذشته سال ۱۰۸۶ق، نسخه اصل به خط شارح در سال ۱۰۸۶ق در شاه‌جهان‌آباد هند در ۲۴۴ برگ، خط نسخ. ش SUBHANALLAH. 511/1.

شرح رساله اثبات الواجب محقق دوانی، به عربی، مورخ سال ۹۲۶ق.

شرح صحیفه کامله سجادیه، به فارسی، تألیف: صفی قلی بن نوروز ایمرور ترکمان، نسخه اصل و بسیار نفیس به

۱. یک نسخه بسیار نفیس خطی از این کتاب در این کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد که نزدیک به عصر مؤلف کتابت شده است. این کتاب تا چند سال اخیر چاپ نشده بود تا آنکه بر اساس یک نسخه خطی موجود در کتابخانه خدابخش در پتنه هند به صورت تصویری، از سوی آن کتابخانه چاپ و منتشر گردیده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه ما موجود می‌باشد. این نسخه نفیس را ۲۰ سال قبل در قزوین از زنده‌یاد مرحوم علی‌اکبر باریک‌بین، برای این کتابخانه بزرگ خریداری نمودم، آن مرحوم افزون بر ۳۵ سال با این کتابخانه همکاری جدی داشت و معمولاً هر نسخه نفیس خطی را که به دست می‌آورد به اینجانب ارائه می‌داد تا برای کتابخانه خریداری شود، متأسفانه دو سال قبل دیده از جهان فرو بست، روانش شاد.

در گذشته ۱۱۶۵ق، که آن را در هند به سال ۱۱۶۱ق به پایان برده است.^۱

ریاض العلوم، دانشنامه عربی، مؤلف ناشناخته، خط نسخ در ۵۲ برگ. ش SUBHANALLAH. ARABIC 892.72/13. زادالآخرة، به فارسی، در اخلاق، از: امام ابوحامد محمد بن محمد غزالی، در گذشته سال ۵۰۵ق، نسخه بسیار نفیس و گرانبها، به خط خوشنویس نامدار ایرانی میر عماد حسنی در ۷ برگ، خط نستعلیق. ش H.G.21/3-687.

سراج السادات، به فارسی، از: قاضی عبدالقادر، در تراجم، ۱۶۳ برگ. ش UNIV. 260 PER. PAPER.

سعادت الکوین فی بیان فضائل الحسنین، از: مفتی محمد اکرام الدین دهلوی و محمد نظام‌الدین و محب الحق، خط نستعلیق در ۲۲ برگ. ش SULAIMAN. 599/10.

سلافة العصر من محاسن اعیان العصر، به عربی، در رجال، از: سید علی‌خان مدنی، علی بن احمد بن محمد معصوم دشتکی شیرازی، در گذشته سال ۱۱۱۷ق، نسخه بسیار نفیس که در عصر مؤلف سال ۱۰۸۲ق به خط نسخ محمد تقی بن جواد کاظمی کتابت شده است در ۳۳۱ برگ. ش UNIV. COLL. ARABIC SUPP.5.

سند السعادات فی حسن خاتمة السادات، به فارسی، از: میر غلام علی آزاد و سید محمد نوح حسینی واسطی بلگرامی، در گذشته سال ۱۲۰۰ق، به خط نسخ و نستعلیق در ۲۳ برگ. ش QUTB. 55/2.

سواطع الالهام، به عربی، در تفسیر قرآن کریم با حروف بی‌نقطه، از: سید ابوالفیض فیضی لاهوری، در گذشته سال ۱۰۰۴ق، خط نسخ در ۳۶۴ برگ. ش UNIV. 10ARABIC. REL (1)57. این تفسیر از لحاظ هنری که از آغاز تا پایان قرآن کریم را با حروف بدون نقطه تفسیر کرده است، بسیار اهمیت دارد. خوشبختانه در یک جلد قطور در قطع رحلی و به صورت چاپ سنگی ده‌ها سال قبل در هند چاپ و منتشر شده است، دو نسخه چاپی آن در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد. همچنین دو نسخه خطی دیگر از این تفسیر مهم در گنجینه این کتابخانه وجود دارد.

شاهنامه فردوسی، نسخه کهن مورخ سال ۸۴۰ق.

شجرة نسب عالی سید زین‌العابدین خان، به فارسی، از:

خط مؤلف در سال ۱۰۷۲ق در ۲۴۴برگ، خط نسخ و نستعلیق. ش UNIV, TRADITION SUPPL.4. نسخه بسیار نفیسی از این کتاب در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد.

شرح فصوص الحکم لابن العربی، به عربی، در تصوف، از: مؤیدالدین بن محمد المعروف بالجندی، در گذشته سال ۷۰۰ق، کتابت سال ۱۰۳۱ق در «آماسیه» در ۱۴۲ برگ، به خط نستعلیق تحریری ریز از: احمد بن عطاء. ش UNIV, ARABIC SUUPP. GULKISH. 1/1-2.

شرح فصوص الحکم، به فارسی، از: شیخ محبت‌الله الله‌آبادی، در گذشته سال ۱۰۵۸ق، خط نستعلیق در ۲۲۸برگ، ش J.PER.52.

شرح فصوص فارابی، به عربی، از: امیر اسماعیل تبریزی، کتابت سال ۱۰۶۱ق.

شرح گلستان سعدی، به فارسی، از: عبدالرسول بن شیخ عبدالله بن شیخ طاهر قریشی هاشمی، در گذشته پس از سال ۱۰۷۳ق، خط نستعلیق در ۴۰ برگ، ش J.PER.204.

شرح لباب الاعراب، به عربی، تألیف: محمد بن عثمان زوزنی در گذشته بعد از سال ۷۳۶ق، نسخه کهن مورخ سال ۸۲۲ق.

شرح مثنوی معنوی، دفتر چهارم، به فارسی، مترجم: مولانا عبدالعلی بحر العلوم لکهنوی فرنگی محلی، در گذشته سال ۱۲۳۵ق، خط نستعلیق، در ۱۵۱برگ. ش SUBHANALLAH 891.5575/18.

شرح الملتخص، به عربی، در اخترشناسی، از: عبدالعلی محمد بن حسین بیرجندی در گذشته سال ۹۳۴ق، اخترشناس برجسته ایرانی، کتابت سال ۸۸۸ق در حیات مؤلف در ۷۶ برگ، به خط نستعلیق: صلاح‌الدین موسی بن محمد. ش H.G.44/4:2. شرح الملتخص فی هیئة البسیطة، به عربی، در اخترشناسی، از: کمال‌الدین ترکمانی از اخترشناسان سده ۵۸هـ، کتابت سال ۸۰۷ق به خط نستعلیق محمد حسین سده‌ی، در ۱۹۰برگ. ش SUBHANDLLAH, ARABIC, ASTRONOMY 5205.

شرح نزهة الأرواح، به فارسی، در تصوف، از: میر عبدالواحد ابراهیم بلگرامی، مورخ سال ۹۸۵ق در ۳۳۰برگ. ش Ahsan 891. 5525/2-133.

الشمائل النبویة، به عربی، در حدیث، از: محمد بن عیسی بن سوره الترمذی، در گذشته سال ۲۷۹ق، کتابت سال ۸۵۸ق، به خط نسخ در ۲۰۶برگ. ش ۷۶ / ج ع.

شوارق النصوص، تألیف مرحوم آیت‌الله العظمی میر حامد حسین هندی صاحب کتاب عیقات.

صاح اللغة، جلد ۱، به عربی، از: ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری، در گذشته سال ۳۹۳ق، نسخه بسیار کهن ونفیس مورخ سال ۶۴۸ق، خط نسخ ابن جوالیقی در ۲۳۵برگ. ش SUBHANALLAH DICT. 892. 729/10-1.

صاح اللغة جلد ۲، از: ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری، در گذشته سال ۳۹۳ق، نسخه بسیار کهن ونفیس مورخ سال ۶۴۸ق، خط نسخ در ۱۱۹برگ. ش ARABIC DICT, 892.729/11.

صاح اللغة جوهری جلد ۱، به عربی، مورخ سال ۷۷۹ق، خط نسخ در ۵۴۳برگ. ش H.G.25/4 ARABIC.660.

الصراح من الصحاح، به عربی، در لغت، از: جمال‌الدین محمد بن عمر بن خالد القرشی، در گذشته پس از سال ۶۸۱ق، کتابت سال ۷۰۰ق، خط نسخ در ۴۲۳برگ. ش ۸۹۲، ۷۲۹/۹.

طبقات کتب حدیث و اسناد آن، به فارسی، در حدیث، از: شاه ولی‌الله بن عبدالرحیم عمری نقشبندی معروف به: محدث دهلوی، در گذشته سال ۱۱۷۶ق، کتابت سال ۱۱۵۳ق در مکه مکرمه، در ۴۴برگ، خط نستعلیق. ش PER.REL,SUFISM 8 ETHICS 151.

طبقات محمود شاه‌ی یا «تاریخ گجرات» به فارسی، از: شرف‌الدین محمد بن احمد عیسی بن علی بخاری، در گذشته ۹۲۱ق، کتابت سال ۹۲۳ق در «احمدآباد» هند، ۲۰برگ. ش UNIV. 162 PER.

طرب الأمائل بتراجم الأفاضل، به عربی، تألیف: محمد عبدالحی انصاری لکهنوی فرنگی محلی، در گذشته سال ۱۳۰۴ق، نسخه اصل به خط مؤلف در ۴۴برگ. ش 548.

عرفات العاشقین، به فارسی، در تذکره شعرا، تألیف: تقی‌الدین محمد بن سعدالدین محمد حسینی اوحدی دقایی بلیانی اصفهانی که به سال ۱۰۲۳ق آن را در هند نگاشته است. دو تذکره از شاعران فارسی به فاصله ۳۰ سال از یکدیگر در هند تألیف شده، که نام مؤلفان هر دو تقی‌الدین محمد بوده و «اوحدی» تخلص کرده‌اند، برخی آن دو را بایکدیگر اشتباه گرفته‌اند، یکی مؤلف همین

میراث شهاب

السمرقندی، درگذشته پیرامون سال ۶۷۰ق، کتابت سال ۸۴۷ق، خط نسخ در ۴۹۹برگ. ش ۱۷/۱۶۳.

فوائد صفویه، به فارسی، در تاریخ، از: ابوالحسن بن ابراهیم قزوینی، خط نستعلیق در ۳۶۲برگ، مشتمل بر تاریخ شاهان ایران که به سال ۱۲۱۱ق/۱۷۹۶م به نام سلطان محمد میرزاخان صفوی نگاشته شده است. ش MSS.60.

فهرست طبقات شاه جهانی، به فارسی، در تاریخ، مؤلف ناشناخته، ۱۲ برگ، خط نستعلیق. ش H.G.22/46:3. 1024.

قابوس = ترجمه فارسی قاموس اللغة فیروزآبادی، مترجم: محمد حبیب الله اکبرآبادی دهلوی ابن شیخ جهان از دانشمندان سده ۱۲ه، کتابت سال ۱۲۲۶ق، به خط نستعلیق میر جمال الدین رضوی در ۱۷۳۴برگ. ش 892.729/4.

قرآن کریم، به خط کوفی، منسوب به وجود مبارک حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام^۲، ۳۴ برگ، ۵سطری، بر روی پوست، نسخه زرین و منقش. ش SUBHANALLAH. ARABIC. 297.1/7.

قرآن کریم، نسخه هنری، ۳۰ جزء در ۳۰ صفحه که هر صفحه یک جزء می باشد، خط نسخ ۵۷ سطری، این قرآن یکی از شاهکارهای هنر خطاطی در سده ۱۲ هجری می باشد. ش SUBHANALLAH. ARABIC. 997/1/9.

القراباذین علی ترتیب العلیل، به عربی، در طب، از: نجیب الدین محمد بن علی بن عمر السمرقندی، درگذشته سال ۱۹ق، کتابت سال ۸۴۸ق، خط نسخ در ۸۲برگ. ش علوم عربی ۹۵.

کاشف الأستار، به فارسی، در زندگینامه تنی چند از دانشمندان، از حمزه عینی، ۱۷۵برگ.

کتاب الاجازة، به عربی، از: محمد بن مرتضی بحر العلوم طباطبائی نجفی، خط نسخ در ۱۶۷برگ. ش UNIV,36 ARABIC PEPER 8 HISTORY

تذکره عرفات العاشقین، و دیگری به نام: تذکره خلاصه الاشعار وزبدة الافکار، تألیف تقی الدین محمد بن شرف الدین اوحدی کاشانی متخلص به «ذکری» که به سال ۹۸۵ق آنرا تألیف کرده و در سال ۹۹۳ق آنرا تکمیل نموده است. از تذکره خلاصه الاشعار یک نسخه خطی کامل بسیار نفیس و اصل به خط مؤلف، و بخشی از یک نسخه خطی دیگر که آن نیز اصل می باشد، در کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است.

عقائد الخواص، به عربی، تألیف محی الدین ابن عربی، درگذشته سال ۶۳۸ق، نسخه نفیس و نادر که بروکلیمان آنرا ندیده و در کتاب تاریخ ادبیات عرب از آن نام برده است.

عیون الأجوبة فی فنون الأسئلة، به عربی، در تصوف و عرفان، تألیف: ابوالقاسم عبدالکریم بن هوزان قشیری درگذشته سال ۴۶۵ق، نسخه بسیار کهن و نفیس و احتمال داده شده به خط مؤلف باشد^۱، در ۲۹برگ. نسخه دیگری از این اثر در دیگر کتابخانه های جهان وجود ندارد. ش مجموعه ۲۱/۶۴. این نسخه نیز از جمله نسخه های نفیس کتابخانه حبیب جنگ بوده است.

الفتاوی البزازیة «الجامع الوجیز فی الفتاوی» به عربی، در فقه، از: محمد بن محمد بن شهاب الدین معروف به بزاز کردی، درگذشته ۸۲۷ق، کتابت سال ۹۴۴ق، به خط نسخ محمد بن اسماعیل بن علی حنفی، در ۹۶۴ صفحه. ش 296/4. فتوح الغیب فی الكشف عن قناع الریب، به عربی، در تفسیر، از: شرف الدین حسین بن محمد الطیبی، درگذشته سال ۷۴۳ق، کتابت سال ۷۸۶ق، خط نسخ در ۳۱۹برگ. ش عربی - مذهبی ۵۶/۱.

فرامین اعطا شده به کمپانی هلندی هند شرقی = فرامین اورنگزیب، کتابت سالهای ۱۰۶۷-۶۸ق، خط شکسته، در ۳۹برگ.

فصل الخطاب، از: محمد بن محمد بن محمود حافظ بخاری، درگذشته سال ۸۲۲ق، مورخ سال ۸۴۵ق، به خط نسخ لطیف الدین بن علی سهراسان در ۴۰۵برگ. ش ABDUSSLAM. PER. 1010/105.

فصوص الاحکام فی اصول الاحکام، به عربی، در فقه عامه، از: عماد الدین عبدالرحیم بن ابی بکر المرغینانی

۱. اگرچه در پشت برگ آغازین این نسخه آمده که اصل و به خط مؤلف می باشد، لیکن به جز آن دلیل دیگری بر صحت آن وجود ندارد، آنچه مسلم است نسخه بسیار کهنی است که در نیمه دوم سده ۵ یا نیمه نخست سده ۶ه کتابت شده است.

۲. معمولاً این انتسابها صحت ندارد، چه آنکه بیشترین نسخه های موجود منسوب به ائمه اطهار علیهم السلام با فاصله ۲۰۰ یا ۲۵۰ سال پس از رحلت امام کتابت شده اند. به ویژه آنکه از سبک نگارش و کتاب و تزیینات آنها کاملاً آشکار می باشد. این جانب در این زمینه مقاله مفصلی نگاشته ام که در فصلنامه میراث شهاب این کتابخانه بزرگ چاپ و منتشر شده است.

نوازخان درگذشته سال ۱۱۷۱ق، کتابت سال ۱۲۶۷ق، در ۷۲۰ برگ، خط نستعلیق. ش UNIV.F.A.51.

مثنوی گوی و چوگان = حالنامه، به فارسی، سراینده: محمد، معروف به: عارفی هروی، درگذشته سال ۸۵۰ یا ۸۵۳ق، کتابت سال ۹۲۶ق در هرات در ۳۲ برگ، به خط

نستعلیق خوش میرعلی حسینی هراتی. ش H.G.50/373.

مثنوی معنوی مولوی، مورخ سال ۸۸۰ق، به خط نستعلیق میر احمد قاسمی، در ۲۹۷ برگ. ش H.G.21/181.

مجموعه ۴ رساله، عربی، مورخ سال ۷۱۳ق در اصفهان، بدین ترتیب:

۱. نوابغ الکلم؛ ۲. کلمات الحکماء؛ ۳. فرائد من الفوائد؛ ۴. الدر المنظم فی الاسم الاعظم.

مجموعه در ۵۰ برگ به خط نسخ محمدبن سعدبن محمد نخجوانی معروف به ابن ساوجی. ش H.G.30/28.

مجموعه ۶ رساله، فارسی، به ترتیب زیر:

۱. انتخاب اخلاق ناصری، ۹ برگ.

۲. فرهنگ نادری، ۶ برگ.

۳. نحو فارسی، ۶ برگ.

۴. ترکیب چند شعر فارسی از محمد نجم‌الدین، ۱ برگ.

۵. انتخاب المصادر، ۶ برگ.

۶. مثنوی تحفه العراقین از فضل‌الدین ابوبدیل خاقانی شروانی، ۹۸ برگ.

کتابت این مجموعه در سال ۱۲۵۴ق، خط نستعلیق در ۱۳۸ برگ. ش H.G. 50/141. 3-5.

مجموعه ۲۵ رساله، عربی، از: ابن‌سینا، خواجه نصیرالدین طوسی، فارابی، فخر رازی و ابوحامد غزالی، خط نستعلیق در ۱۸۲ برگ. ش 32/5-21 8 25-27.

محاسن المساعی فی مناقب الامام ابی‌عمر و الازاعی، به عربی، از: ابوالعباس احمدبن محمدبن احمد الرهاوی دمشقی، درگذشته سال ۸۷۰ق، کتابت سال ۸۵۰ق در حیات مؤلف، خط نسخ در ۹۷ برگ.

ش ROTOGRAPH, NO. 208. B. BERLIN. 1012.

۱. بعید است این نسخه در سال ۶۷۵ق در حیات سعدی کتابت شده باشد، زیرا کهن‌ترین نسخه موجود آن در جهان در اواخر سده ۷هـ، کتابت شده است، چنانچه صحیح باشد، کهن‌ترین نسخه موجود در جهان به شمار می‌آید، البته نیاز به بررسی همه‌جانبه دارد.

الكشف الحثيث عن من یرمی بوضع الحدیث، به عربی، در علم حدیث، از: ابراهیم‌بن محمدبن خلیل الحلبي، کتابت سال ۸۴۰ق، در حلب سوریه، در ۱۲۷ برگ، به خط نسخ ابوبکر بن محمدبن عمر. ش ABDUL HAYY ARABIC 547/69.

كشفا الاسرار فی رسم مصاحف الامصار، به عربی در علوم قرآنی، از: محمدبن محمود شیرازی شافعی، درگذشته ۷۸۰ق، کتابت سال ۷۸۸ق در ۱۵ برگ به خط نسخ ابراهیم‌بن عبدالرحمن بن محمدالحافظ. ش H.G.5/15 ARABIC.

كشفا الظنون عن اسامی الكتب والفنون، ترجمه فارسی، از؟ در ۴۴۵ برگ، خط شکسته نستعلیق، متن اصلی عربی، از: حاجی خلیفه کاتب چلبی در گذشته سال ۱۰۶۷ق. ش ABDUSSALAM.70.

كشفا الكشاف، جلد ۱، به عربی، از: ابوحفص عبدالرحمن سراج، نسخه بسیار مهم و ارزشمند و اصل به خط مؤلف، در سال ۷۵۸ق، خط نسخ. ش FARANGI MAHAL. 17/16.

کلیات سعدی، به فارسی، نسخه کهن مورخ سال ۶۷۵ق^۱، در حیات سعدی، به خط نستعلیق خوش در ۷۰۸ برگ. ش 891.5511/11.

کنزالدقایق، به فارسی، در تصوف، از: جمال‌الدین محمد اردستانی، کتابت سال ۸۶۵ق، خط نستعلیق، در ۸۸ برگ. ش SUBHANALLAH SUFISM 297.07/3.

الکواکب الدراری فی شرح البخاری، به عربی، در حدیث، از: محمدبن یوسف بن علی الکرمانی، در گذشته سال ۷۸۶ق، کتابت سال ۸۴۵ق، به خط نسخ در ۵۴۷ برگ. ش ۸/۹۹.

کیمیای سعادت، به فارسی، از: ابوحامد غزالی، نسخه نفیس و کهن مورخ سال ۸۲۸ق، به خط نسخ قطب‌الدین بن محمد خواجه ابن حسن بن عبدالله در ۸۲۱ برگ. ش J.PER. 483.

کیمیای سعادت، جلد دوم، به فارسی، از: ابوحامد غزالی درگذشته سال ۵۰۵ق، نسخه بسیار کهن و قدیم، به خط نسخ در ۱۵۲ برگ. ش احسن فارسی 297.7/4:2.

لطائف الاشارات، بخش دوم، به عربی، در تفسیر، از: ابوالقاسم عبدالکریم بن هوزان القشیری، درگذشته ۴۶۵ق، کتابت سال ۸۴۴ق، خط نسخ، در ۳۳۰ برگ. ش H.G. 3/32.

مآثر الامراء، جلد ۱ و ۲، به فارسی، از: نواب میر عبدالرزاق بن میر حسن علی حسینی مشهور به: شاه

التنوخی، درگذشته سال ۳۸۴ق، نسخه بسیار کهن و نفیس مورخ سال ۵۹۹ق در ۱۰۱ برگ به خط نسخ سلیمان بن حسین بن امیر. ش H.G.28/41.

مسکن الفواد، به عربی، در اخلاق، از: شهید ثانی زین الدین بن علی بن احمد عاملی، شهادت سال ۹۶۵ق، کتابت سال ۹۷۹ق، خط نسخ در ۳۱ برگ.

ش UNIV. 101 ARABIC. REL.

مسند الإجازة، به عربی، مؤلف ناشناخته، خط نسخ در ۳۹ برگ. ش J.Arabic. 401.

مشایخ شیخ علی حزین، به فارسی، از: علی بن ابی طالب حزین لاهیجی، در گذشته ۱۱۸۰ق، در ۴ برگ. ش 920/2-78.

مشاهد الاصفیاء لآخوان العلم والصفاء، به عربی، در تذکره، از: محمد هاشم بن محمد قاسم نقشبندی هروی، در ۹۵ برگ، خط نسخ. ش H.G. 33/146.

مصابیح السنّة، به عربی، در حدیث، از: حسین بن مسعود الفراء البغوی، در گذشته سال ۵۱۶ق، کتابت سال ۸۱۳ق، به خط نسخ در ۲۷۷ برگ. ش ۷/۴۹.

معدن الجواهر، به فارسی، در تفسیر قرآن کریم، از: ولی الله فرنگی محلّ، جلد دوم حصّه اول، خط نستعلیق، در ۳۱۸ برگ. ش PER. REL. 8 SUFISM. 355.

معدن الجواهر، به فارسی، در تفسیر، از: ولی الله فرنگی محلّ، جلد ۴، خط نستعلیق در ۴۱۵ برگ.

ش PER. REL. 8 SUFISM. 337.

معدن الجواهر، به فارسی، در تفسیر قرآن کریم، از: ولی الله فرنگی محلّ، جلد پنجم حصّه اول، خط نستعلیق در ۱۹۳ برگ. ش PER. REL. 8 SUFISM 388.

معدن الجواهر، به فارسی، در تفسیر قرآن کریم، از: ولی الله فرنگی محلّ، جلد ۵ حصّه دوم، خط نستعلیق در ۲۲۵ برگ. ش PER.REL. 8 SUFISM 339.

معزّ الأنساب فی شجرة الانساب، به فارسی، که از روی نسخه مورخ سال ۸۳۰ق کتابت شده است، ۱۶۳ برگ. ش UNIV.F.A.41-195.

معیارالنظار فی علوم الاشعار، به عربی، در عروض، از: عزالدین ابوالفضائل ابراهیم بن عبدالوهاب بن ابی المعانی زنجانی، درگذشته ۵۵۵ق، نسخه نفیس و کهن مورخ سال ۶۹۶ق در ۷۷ برگ. ش 4/53-63.

مختصرالأذکار، به عربی، در ادعیه و اوراد، متن اصلی، از: نووی، تلخیص از: شهاب الدین احمد بن حسین شافعی رملی، درگذشته سال ۸۴۴ق، کتابت سال ۸۹۰ق، به خط نسخ خوش در ۵۴ برگ. ش AFTAB 3/25.

مختصرالمدارس فی اخبار المدارس، به عربی، در تاریخ، از: نعیمی. کتابت سال ۹۷۷ق در ۴۳ برگ، خط نسخ، ش H.G.34/27.

مرآة البلاد، به فارسی، در جغرافیا، تألیف: میر هاشم علی بن میر یوسف علی بن میر محمد رضا رضوی، کتابت سال ۱۲۴۹ق، در ۳۹۰ برگ. ش ABDUSSALAM 554/5.695.

مرآت مسعودی، به فارسی، در زندگینامه، از: عبدالرحمن چشتی، درگذشته ۱۰۹۴ق، در ۵۸ برگ. خط نستعلیق شکسته. ش J.PER. 376.

مراسلات شاه طهماسب به شاه توران وجهانگیر، به فارسی، مورخ سال ۱۲۳۸ق، در ۹۰ برگ. ش ABDUSSALAM 289/52 PER.4.

مرصادالعباد من المبدء إلى المعاد، به فارسی، در عقاید، از: نجم الدین رازی، ابوبکر عبدالله بن محمد، درگذشته سال ۶۵۴ق، نسخه بسیار نفیس و کهن و ارزشمند، مورخ سال ۶۲۰ق، در ۲۰۲ برگ، خط نستعلیق. ش ABDUSSALAM 1000/95.

مرغوب القلوب، به فارسی، از: شمس الدین تبریزی که به سال ۷۵۷ق آنرا به پایان برده است، چون نام مؤلف این کتاب با شمس تبریزی یکسان می باشد، برای برخی موجب اشتباه شده و در کتابخانه های هند این کتاب را به شمس تبریزی عارف مشهور که بامولانا به سال ۶۴۲ق در قونیه محشور شده، نسبت داده اند، لیکن سال تألیف کتاب حاضر که ۷۵۷ق است با سالهای زندگی شمس تبریزی اصلی که در نیمه سده ۷ه زندگی می کرده، مغایرت دارد، بنابراین مؤلف این کتاب، شمس الدین تبریزی دیگری است که در نیمه سده ۸ه زندگی می کرده. متأسفانه از نام و شرح زندگینامه این شمس الدین، در منابع موجود اشاره ای نشده، و احتمالاً این تشابه اسمی باعث گمنامی وی گردیده است.

مرقّع خط یا: آلبوم خط، شامل ۸۳ نمونه خطوط خوشنویسان مشهور ایران و هند، به فارسی. ش 2-81 834 82/1-9.

المستجد من فعلات الاجواد، به عربی، در حدیث، تألیف: قاضی ابوالحسن علی بن عبدالمحسن بن عبدالمنعم

مورخ سال ۷۷۳ق به خط نسخ محمدبن الجزری در ۴۰ برگ.
ش H.G.6/6.

المَنیة والامل فی شرح کتاب الملل والتحلل، به عربی، به
خط نسخ احمدبن یحیی بن مرتضی، مورخ سال ۱۰۵۵ق، در
۷۰ برگ. ش UNIV. HISTORY 8 PER. PAPER 29.

الموجز، شرح منظومه التفسی فی الخلاف، عربی، در
فقه عامه، از: ابوالحسن علی بن محمدبن علی الزامشی،
درگذشته سال ۶۶۷ق، کتابت سال ۷۳۰ق، خط نسخ قدیم در
۱۳۵ برگ به خط عثمان بن شیخ عیسی ترکی حنفی.
ش شیفته عربی ۳۶/۴۰.

المواهب اللدنیة، به عربی، در تاریخ، از: احمدبن محمدبن
ابی بکر خطیب عسقلانی، درگذشته سال ۹۲۳ق، نسخه مورخ سال
۸۹۹ق در ۵۵۵ برگ، خط نسخ. ش UNIV. 12 PER. PAPER.
مونس الاحرار فی دقایق الاشعار، به فارسی، تألیف:
محمدبن بدر جاجرمی که به سال ۷۴۱ق آنرا به پایان
برده است.

نتایج الفطنة فی نظم کلیله و دمنه، به عربی، از: حکیم
العرب العباسی، کتابت سال ۱۲۳۰ق، در ۱۵۳ برگ، خط نسخ.
ش H.G.28/55.

نزهة الأبرار فی الاسامی و مناقب الأخیار، به عربی، در
رجال، تألیف: وجیه‌الدین عمر بن عبدالحسین، نسخه نفیس
وکهن مورخ سال ۷۰۶ق، به خط نسخ علی بن سعدبن
یعقوب بن زاهد، در ۱۸۷ برگ. ش H.G.11/5.

نسب‌نامه سادات مارهره، به فارسی، از: علی احسن
مارهروی، درگذشته سال ۱۳۵۸ق، نسخه اصل به خط مؤلف
در ۵ برگ. ش AHSAN 920|26. 674.

نسب‌نامه قطب‌شاهی، به فارسی، از: فرّسی، کتابت سال
۱۰۲۹ق در حیدرآباد هند، در ۲۳۷ برگ، به خط نستعلیق
عبدالعلی. ش MATHNAVIAT "2" PER. 222.

المعنی فی ضبط الاسماء والترواة، به عربی، در رجال، از:
محمدبن طاهر بن علی‌الهندی، کتابت سال ۱۰۷۹ق، خط
نسخ، در ۱۱۲ برگ. H.G.11/31.

مفاتیح الإعجاز در شرح گلشن راز، به فارسی، از:
محمدبن یحیی لاهیجی اسیری نوربخشی، درگذشته سال
۹۱۲ق، کتابت سال ۸۸۰ق، خط نستعلیق در ۲۳۰ برگ. ش
شیفته فارسی ۶۳/۷۰.

مفاتیح المغالیق^۱، به فارسی، در علوم غریبه، از: محمدبن
محمود دهدار متخلص به: فانی، درگذشته سال ۱۰۱۶ق،
کتابت سال ۹۷۶ق در حیات مؤلف، خط نسخ در ۲۲۴ برگ.
ش SUBHANALLAH ASTRONOMY 52061/15.

مفتاح الاوائل مع بیان النسب والقبائل، به عربی، در
تاریخ و انساب، مؤلف ناشناخته، خط نستعلیق، در ۲۱۸ برگ.
ش H.G. 32/109.

المقتضب من مثیرالغرام إلى زیارة القدس والشام، به
عربی، در جغرافیا و تاریخ، از: شهاب‌الدین ابومحمود احمدبن
محمدبن ابراهیم مقدسی شافعی، مورخ سال ۸۳۰ق، در ۲۷ برگ،
به خط نسخ محمدبن محمدبن ابی‌الخیر. ش H.G.32/114.

مقدمه ابن خلدون ج ۲، «ترجمه فارسی»، مترجم:
عبدالغنی خان فرخ‌آبادی، خط شکسته، در ۴۶ برگ.
ش PERSIAN,PAPER.170.

مقررنامه = مکتوب جهانیان جهانگشت، به فارسی، در
تصوّف از: جهانگیر اشرف سمنانی، درگذشته سال ۸۰۸ق،
کتابت در حیات مؤلف، اوائل سده ۹ه، به خط نستعلیق خوش
ملاالله یار در ۱۹۶ برگ. ش SUBHANALLAH 297.71/11.
مکاتبات مولی عبدالرزاق کاشی وعلاءالدوله سمنانی، به
فارسی، در تصوّف، گردآورنده: علی اکبر مودودی در ۱۰ برگ.
ش H.G.PER.21/58.514.

مناقب السادات، به فارسی، از: شهاب‌الدین دولت‌آبادی ابن
شمس‌الدین عمر، درگذشته سال ۸۴۹ق، کتابت سال ۱۱۰۲ق
در ۳۴ برگ، خط نستعلیق. ش AHSAN PER. 920/42.

منتخب کتاب نجوم السماء فی تراجم العلماء^۲، به
فارسی، از: میرزا محمد علی کشمیری لکهنوی، در ۳۰۸
برگ، خط نستعلیق. ش SUBHANALLAH. 920/12.

منجد المقربین ومرشد الطالبین، به عربی، در علوم
قرآنی، از: محمدبن محمدالشافعی، نسخه نفیس وکهن

۱. یک نسخه بسیار نفیس از این کتاب در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله
العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد.

۲. اصل کتاب نجوم السماء که سالها قبل در ۳ جلد در هند به صورت چاپ
سنگی منتشر شده بود و نسخه‌های آن بسیار نایاب، حسب الامر پدر
بزرگوارم مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) مجدداً به صورت
تصویری در ۳ جلد از سوی انتشارات بصیرتی در قم چاپ و منتشر گردیده
است. ضمناً چاپ نخست آن به علت اسیدی بودن برگها، به هیچ عنوان قابل
استفاده نبود، محققان از چاپ تصویری آن استفاده می‌کنند.

فرد مسلمان بوده است. این دانشگاه در هند بسیار شهرت دارد. پس از بازدید از مجموعه دانشگاه علیگره، به اتفاق همراهان، عازم دهلی شدیم. متأسفانه مسیر بسیار پرخطری را پشت سر گذاشتیم. پس از ساعاتی به دهلی و محل اقامت خود رسیدیم.

فردای آن روز، چهارشنبه قبل از ظهر، از برخی مراکز تاریخی دهلی بازدید کردیم؛ از جمله: مجموعه تاریخی

نسیم/التزییع در ترجمه فارسی کتاب ربیع الأبرار زمخشری، مترجم: محمدبن احمدبن محمد صوفی سمرقندی، خط نسخ خوش در ۲۲۹ برگ. ش SUBHANALLAH 89/655526/11

نهج البلاغه^۱، به عربی، جلد ۱، نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سال ۵۳۸ق، به خط نسخ علی بن ابوالقاسم بن علی در ۹۱ برگ. ش UNIV, ARABIC, LITERATURE.4

نهج البلاغه، جلد ۲، نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سال ۵۳۸ق، خط نسخ علی بن ابوالقاسم بن علی، در ۸۰ برگ. ش UNIV, ARABIC, LITERATURE,4

الولدیه «رساله» به عربی، در علم مناظره، از: محمد مرعشی، در ۱۲ برگ، خط نستعلیق. ش H.G. 20/8 ARABIC

پس از بازدید از کتابخانه دانشگاه علیگره، رئیس آن کتابخانه چند جلد از فهرس نسخه‌های خطی فارسی و عربی آن کتابخانه را

به این جانب هدیه نمود. سپس به مرقد سید احمدخان هندی، مؤسس دانشگاه علیگره، عزیمت کردیم. مدفن وی دارای ۳ قبر می‌باشد؛ یکی خود او، دیگری فرزندش و سومی نوه‌اش. وی یک تفسیر فارسی بر قرآن کریم نگاشته که ۳ جلد آن سابقاً در هند چاپ و منتشر شده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی(ره) موجود است.

دانشگاه علیگره دارای ساختمانهایی متعدد، به صورت مدارس علمیه قدیم ایران است، در مسیر خود، از یک حجره که دقیقاً شبیه حجرات مدارس قدیم مذهبی ایران بود، بازدید کردیم. در این حجرات، دانشجویان اقامت دارند. هر حجره دارای چهار تخت‌خواب و چهار میز و صندلی است.

دانشگاه بسیار وسیع علیگره، در کنار شهر علیگره قرار گرفته و دارای تشکیلات گسترده است، و مؤسس آن، یک

قسمت پایین مناره مشهور «قطب» در دهلی، با معماری زیبا و کتیبه‌های کوفی و ثلث از اوایل سده ۷هـ

و عظیم «قطب منار» که در کنار شهر دهلی قرار گرفته است. مجموعه «قطب منار» تا اواخر سده ششم هجری به «قلعه دهلی» معروف بوده و مجموعه‌ای از بتخانه‌ها در آن قرار داشته و در اختیار هندوها بوده است. در سال ۵۹۱ق

۱. این جلد و جلد بعدی این نهج البلاغه را شخصاً در همین سفر از نزدیک مشاهده کردم. واقعاً نسخه بسیار نفیسی است. بیشترین و کهن‌ترین نسخه‌های موجود نهج البلاغه در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی(ره) موجود می‌باشد. این جانب فهرستی از نسخه‌های کهن و نفیس نهج البلاغه که در این کتابخانه بزرگ موجود می‌باشد، فهرست و چاپ و منتشر نمودم. یکی از کهن‌ترین و نفیس‌ترین نسخه‌های نهج البلاغه در جهان، نسخه‌ای است کهن مورخ سال ۴۶۹ق به خط حسین بن حسن مؤدب قمی، از روی این نسخه یک چاپ تصویری با یک مقدمه به مناسبت یک‌هزارمین سال تألیف نهج البلاغه، چاپ و منتشر کرده‌ام.

۲. این لقب را معمولاً ملکه انگلستان به افراد می‌دهد. افرادی که این لقب را دریافت می‌کنند، از مزایایی بهره‌مند می‌باشند. در انگلستان جز «سیر»، لقب «لرد» نیز وجود دارد که مجلس خاصی دارند شبیه مجلس سنا یا مؤسسان قدیم.

قطب‌الدین ایبک^۱ به نیابت از سلطان شهاب‌الدین آن قلعه را فتح کرد. آن مرکز، در همان سال، دارالملک پادشاهان مسلمان گردید. در این قلعه، سلطان قطب‌الدین ایبک و سلطان شمس‌الدین ایلتمش، بتخانه‌های پتھو را شکسته، مسجدی به نام قوه‌الاسلام با یک مناره بسیار عظیم بنا نمودند. قطب‌الدین ایبک در این قلعه نیز قصری به نام «قصر سفید در» بنا کرد. مسجد قوه‌الاسلام با مناره بزرگ آن که در جهان شهرت دارد، دارای ۱۱ دروازه بوده که نشان ۱۰ دروازه آن باقی است. بر دروازه شرقی مسجد مذکور، که سلطان قطب‌الدین آن را بنیاد کرده است، این عبارت بر سنگ حک شده است: «این مسجد را بنیاد کرده قطب‌الدین. خدا رحمت کند، و هر که ببیند این خیر را دعا کند.» همچنین بر دروازه شمالی مسجد یاد شده که بخشی از آن را سلطان شهاب‌الدین بنا کرده، این کتیبه به چشم می‌خورد: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. هَذِهِ الْعِمَارَةُ الْعَالِي أَمْرًا لِسُلْطَانِ الْمُعَظَّمِ، الْمُعَزَّزِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ، مُحَمَّدِ بْنِ سَامِ نَاصِرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِي شَهْرِ أُنْثَى وَتِسْعِينَ وَخَمْسِمِائَةٍ.»

بر فراز دروازه نخست، سوره «الملک» تا پایان آیه «النشور» و نیز در اطراف محراب مسجد، سوره اخلاص و نیز آن نیز آیه الکرسی حکاکی شده است.

بر فراز دروازه دوم، سوره فتح، از «إِنَّا فَتَحْنَا» تا «أَجْرًا حَسَنًا».

در محراب در میانی آیه «لِتَوَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» تا «بُكْرَةً وَأَصِيلًا»، و نیز آن نیز چنین آمده است: «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، تا «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» آمده است.

بر فراز در سوم، سوره الرحمن، تا «إِلَّا بِسُلْطَانٍ قِبَائِيَّ أَلَاءٍ رَبِّكُمْ تَكْذِبَانَ».

بر فراز در چهارم، سوره آل عمران، تا «لَا يَخْلِفُ الْمِيعَادِ».

بر فراز در پنجم، سوره فرقان، تا آیه «ذَلِكَ قَوْمًا».

بر فراز در ششم که در میان همه درها قرار گرفته، سوره مؤمنون از «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»، تا آیه «يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ».

بر فراز در سوم نیز چنین آمده است: «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ»، تا آیه «أَكْثَرًا نَفِيرًا»، و به دنبال آن، تاریخ اتمام ساختمان مسجد چنین آمده است: «أربع و تسعين و خمسمائة ۵۹۴ هـ».

بر در هفتم نیز سوره فتح از «إِنَّا فَتَحْنَا»، تا آیه «فَوْزًا عَظِيمًا».

بر در هشتم، آیات «الْمَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»، تا آیه «لِعِبْرَةِ لِأُولِي الْأَبْصَارِ». (سوره آل عمران، آیه ۱ تا ۱۳).

بر در نهم، آیات «وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»، تا آیه «خَيْرِ النَّاصِرِينَ». (آل عمران، آیه ۱۳۳ تا ۱۵۰).

بر در ۱۰ و ۱۱، به علت شکستگی سنگها و فرسایش بسیار، هیچ نوشته‌ای باقی نمانده است.

در میان صحن مسجد، یک میله آهنی بسیار قطور و بلند نصب شده که ظاهراً شبیه شاخه‌های قدیمی است و برای شمار ساعتهای روز بنا گردیده است. این جانب و همراهان آن را از نزدیک مشاهده و لمس نمودیم. ارتفاع آن از ۸ متر تجاوز می‌کرد، و ظاهراً وزن آن بسیار سنگین بود.

مناره بلند و عجیب این مجموعه، بسیار زیبا و از نظر معماری بی‌نظیر است. خوشبختانه از آن تصویری گرفتم که در این گزارش ملاحظه خواهید نمود. این مناره عظیم را سلطان شمس‌الدین ایلتمش ساخته است.

بر در ورودی مناره، این عبارت بر روی سنگ، به مناسبت تعمیر آن، حجاری شده است: «قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ تَعَالَى، بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ بَيْتًا مِثْلَهُ. عِمَارَتُ مَبَارِكِ مَنَارَةِ بِنْدِ كِي حَضْرَتِ سُلْطَانِ السُّلْطَانِ، شَمْسِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ، مَرْحُومِ مَغْفُورٍ - طَاب ثَرَاهُ وَجَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُ.. مَنَارَةُ مَذْكَورِ دَرِ عَهْدِ دَوْلَتِ سُلْطَانِ الْاِعْظَمِ وَالْمَعْظَمِ الْمَكْرَمِ، سَكَنْدَرِ شَاهِ بِنِ بَهْلُولِ شَاهِ سُلْطَانِ - خَلْدَالِ اللَّهِ مَلِكِهِ وَ سُلْطَانِهِ وَأَعْلَى أَمْرِهِ وَ شَأْنِهِ - وَعَمَلِ خَانَزَادَةِ فَتْحِ خَانَ بِنِ مَسْنَدِ عَالِي خَوَاصِ خَانَ جُونَانَا اِحْوَدِ حَقًّا اصْحَابًا بِاِچُوكْمَنْدِي وَ دَرزبَنْدِي وَ مَرْتَبِهَا بِالْاَمْرَمْتِ كَرْدِهِ، مَرْتَبِ كِنَايَنْدِ. الْغَرَّةُ مِنْ مَاهِ رَبِيعِ الْاٰخِرِ سَنَةِ تِسْعِ وَ تِسْعِمِائَةِ.»

بر در خروجی بالای مناره، این عبارات بر روی سنگ نقش بسته است: «درین مناره شهرت سنه سبعین و ستمائة (۶۷۰) یافت برق خلل راه یافته بود به توفیق ربانی برگزیده عنایت سبحانی فیروز سلطانی این مقام را به احتیاط تمام عمارت کرد. خالق بی چون این مقام را از جمیع آفات مصون دارد.»

۱. در آن زمان، «ایبک» به فردی می‌گفتند که از هر دست او یک انگشت بریده شده باشد. سیر المنازل، ص ۵، چاپ دهلی، ۱۹۸۲م.

مناره عظیم، در همان سده‌های هفتم یا هشتم هجری طرح مناره بسیار بزرگ دیگری را به اجرا گذاشته‌اند، اما بنا به علل نامشخص، این کار به فرجام نرسیده و تنها پی‌ریزی آن انجام شده است. طبق نظر کارشناسان مستقر در این مجموعه، چنانچه این مناره ساخته می‌شد، از نظر حجم و ارتفاع، افزون بر سه برابر مناره موجود بوده است.

چند آرامگاه دیگر مربوط به دانشمندان مختلف از سده‌های گوناگون در این مجموعه قرار گرفته است، از جمله: آرامگاه ادهم‌خان، معروف به بهلول بهلیان، درگذشته سال ۱۱۸۵ق؛ آرامگاه خواجه قطب‌الدین، درگذشته سال ۶۳۳ق؛ آرامگاه حاجی حرمین و نیز قاضی حمیدالدین ناگوری، درگذشته سال ۶۹۴ق.

آن‌گاه عازم مزار خواجه نظام‌الدین اولیا شدیم و فاتحه‌ای نثارش نمودیم. این مزار در وسط شهر دهلی، در یک بازار نسبتاً کثیف، قرار گرفته است.

خواجه نظام‌الدین اولیا (۷۲۵-۶۳۴ق) محمدبن دانیال بن علی بخاری، با القاب سلطان المشایخ، سلطان اولیاء، سلطان السلاطین و خواجه صاحب شهرت داشته است. نیاکان وی از شهر بخارا به هند مهاجرت نموده و در شهر لاهور اقامت کرده‌اند. خواجه در ۱۲ سالگی عازم دهلی شد و به تحصیل علوم مختلف، از جمله: فقه، اصول، حدیث و تفسیر پرداخت. وی پس از نیل به درجات عالی علمی، در ۲۰ سالگی به اجودهن رفت و دست ارادت و بیعت به گنج شکر، رهبر طریقه چستیه داد و از مریدان او گردید. خواجه مدتی از عمر خود را به سیر و سلوک گذراند. آن‌گاه دوباره به دهلی باز گشت و رابطه خود را با گنج شکر حفظ نمود. با آنکه خواجه دارای تحصیلات عالی بود، در آغاز جوانی به نویسندگی و کتاب‌علاقه‌ای نداشت. سرانجام در خدمت پیر و مرشد خود، شکرگنج، از گفتار و سخنان آموزنده وی کتابی با عنوان *راحت القلوب* نگاشت. خواجه از قریحه شعری نیز برخوردار بود و در باره امیرخسرو دهلوی، که از مریدان خواجه بوده چند بیت شعر سروده است. خواجه پس از ۹۱ سال زندگی زاهدانه، در ربیع‌الثانی ۷۲۵ درگذشت و در محل مسکونی خود، در روستای غیاث‌پور، که آن زمان در یک فرسخی دهلی قرار داشت، دفن شد. مزار وی به علت گسترش شهر دهلی، هم‌اکنون در وسط شهر قرار گرفته است.

و نیز بر اطراف سنگ مرمری این عبارات آمده است: «إِنَّ هَذِهِ الْعِمَارَةَ فِي أَيَّامِ الدَّوْلَةِ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ، شَاهِنشَاهِ الْمَعْظَمِ، مَالِكِ رِقَابِ الْأُمَمِ، مَوْلَى مَلُوكِ التُّرْكِ وَالْعَرَبِ وَالْعَجَمِ، شَمْسِ الدُّنْيَا وَالِدِينَ، مِعْزَا الْإِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِينَ، ذَوِ الْأَمْنِ وَالْأَمَانِ، وَارِثِ مَلِكِ سَلِيمَانَ، أَبُو الْمَطْفَرِ أَيْلَتَمَشِ السُّلْطَانِ نَاصِرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ.»

بیشتر آیات قرآنی در اطراف این مناره، بر روی سنگهای منطقه راجستان حکاکی شده و متأسفانه شکسته و بخشی نیز افتاده است.

در قسمت آخر مسجد قوت‌الاسلام، آرامگاه شمس‌الدین ایلتمش قرار دارد.

در کنار مناره یادشده، آرامگاه امام مشهدی، معروف به امام ضامن، قرار دارد که تاریخ اتمام آرامگاه وی سال ۹۴۴ قمری بوده است. بر در ورودی این آرامگاه این عبارات بر روی سنگ نگاشته شده است:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَظِيفُهُ حَمْدٌ وَدَعَائِي كَمَا مَجَاوِرَانِ حَظِيرَةَ قَدَسٍ، وَسَاكِنَانِ أَيْنِ رَوْضَةِ أَنْسٍ، بِهَ أَنْ قِيَامِ نَمَائِنِدِ، نَثَارِ خُدَاوَنْدِ كَمَا مَقْرَبَانَ دَرْگَاهِ أَوْ دُنْيَا وَآخِرَتِ رَا فِدَايِ رَاهِ أَوْ نَمُودِهْ أَنْدِ، وَنَقْدِ جَانِ وَدَلِ رَا بِالْكَلِّ صَرْفِ بَارْگَاهِ أَوْ فَرْمُودِهْ، وَدَرُودِ وَافِرِهْ، وَتَحِيَّاتِ مَتَكَاتِرِهْ بِهْ مَشْهَدِ مَعْطَّرِ وَحَظِيرَةِ مَنْوَرِ شَفِيعِ رُوزِ مَحْشَرِ وَآلِ وَأَصْحَابِ اطْهَرِ أَوْ وَأَصْلِ وَمُتَوَاصِلِ بَادِ، وَبِهْ حَضْرَتِ مَوْفِي الْخَيْرَاتِ، وَمَبْشَرِ الْبَرِيَّاتِ تَوْفِيقِ اِزْلِي رَا رَفِيقِ حَضْرَتِ هِدَايَتِ مَرْتَبَتِ مُحَمَّدَتِ صَفُوتِ مُحَمَّدِ عَلِيّ چِشْتِي مَشْرَبِ، حُسَيْنِي نَسَبِ، عَمْدَةِ سَادَاتِ عِظَامِ، خَلَاصَةُ اتْقِيَاءِ كِرَامِ، عَيْسِي عَالَمِ تَرْكِ وَتَجْرِيدِ مَوْسَى كُوهِ عَزَلَتِ وَتَفْرِيدِ الْمُؤَيَّدِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْغَنِيِّ، قَطْبِ الْمَلَّةِ وَطَرِيقَتِ، سِيدِ حَسَنِ الْحُسَيْنِي گِرْدَانِيدِ تَا اَيْنِ بَقْعَةِ شَرِيفِ، وَمَنْزَلِ لَطِيفِ رَا اِحْدَاثِ نَمُودِهْ، وَصِيَّتِ فَرْمُودِ كَمَا چُونِ مَدَّتِ حَيَاتِشِ كَمَا مَدَمَلِ قِيَامَتِ پِيُودِ بَادِ، بِهْ سَرِ آيِدِ وَبِهْ تَشْرِيفِ اُدْخُلُوهَا بِسْلَامِ آمِنِينَ، مَشْرَفِ گِرْدِيدِهْ بِهْ سَوْيِ حَظِيرَةِ قَدَسِ، وَرَوْضَةِ أَنْسِ پَرُوزِ نَمَائِدِ. مَقْبِرَةُ فَايِضِ الْاِنْوَارِ اَنْ حَضْرَتِ بَايِدِ اِزْ اَيْنِ بَقْعَةِ نَامِدَارِ بَاشِدِ. وَكَانِ اِتْمَامِ هَذَا الْبَقْعَةِ فِي شَهْرِ سَنَةِ اَرْبَعِ وَارْبَعِينَ وَتِسْعَمَائَةِ - ۹۴۴.»

خطوطی که در این مجموعه بزرگ بر جاهای گوناگون بر روی سنگ نگاشته شده، برخی کوفی و برخی دیگر ثلث یا نسخ است. در بخشی از این مجموعه، در ۲۰۰ متری این

طریقه چشتیه پس از درگذشت خواجه، همچنان به فعالیت‌های خود ادامه داد و به دعوت و ارشاد مردم پرداخت. مؤلف کتاب *خزینة‌الاصفیاء*، مولوی غلام سرور که آن را به سال ۱۲۸۰ق نگاشته است، در مخزن سوم از کتاب خود، چگونگی فعالیت‌های فرقه چشتیه را تا زمان خود برشمرده است. ضمناً بنا بر بیان سید محمدبن مبارک در کتاب *سیرالاولیاء*، شجره‌نامه چشتیه از مولا امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام تا خواجه نظام‌الدین اولیاء عبارت‌اند از:

۱. امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام، شهادت سال ۴۰ق.
۲. حسن بصری، ۱۱۰ق.
۳. خواجه عبدالواحدبن زید بصری، ۱۷۷ق.
۴. ابوعلی فضیل بن عیاض، ۱۸۷ق.
۵. خواجه ابراهیم بن ادهم بن منصور، ۱۶۰ق.
۶. خواجه سدیدالدین حدیفة بن قتاده مرعشی، ۲۰۷ق.
۷. خواجه امین‌الدوله ابی‌هبیره بصری، ۲۸۷ق.
۸. خواجه ممشاد علی دینوری، ۲۹۹ق.
۹. خواجه ابواسحاق چشتی، ۳۲۹ق.
۱۰. خواجه ابواحمد ابدال چشتی، ۳۵۵ق.
۱۱. خواجه ابو محمد چشتی، ۴۱۱ق.
۱۲. خواجه ناصرالدین ابو یوسف چشتی، ۴۵۹ق.
۱۳. خواجه قطب‌الدین مودود چشتی، ۵۲۷ق.
۱۴. خواجه حاجی شریف زندنی، ۶۱۲ق.
۱۵. خواجه عثمان هارونی، ۶۱۷ق.
۱۶. خواجه معین‌الدین حسن سجزی چشتی، ۶۳۳ق.
۱۷. خواجه قطب‌الدین بختیار کاکای اوشی چشتی، ۶۳۴ق.
۱۸. شیخ فریدالدین مسعودبن سلیمان گنج‌شکر، ۶۶۴ق.
۱۹. شیخ نظام‌الدین اولیاء، ۷۲۵ق.

به هرحال، پس از بازدید از مزار خواجه، مجدداً عازم محل رایزنی فرهنگی ایران شدیم و طی نشست، برخی فهارس نسخه‌های خطی کتابخانه‌های هند را که آن رایزنی چاپ و منتشر کرده بود، دریافت نمودیم تا به ایران بیاوریم. سپس به هتل محل اقامت مراجعت کردیم.

شب، بعد از نماز مغرب و عشا، به اتفاق همراهان از برخی خیابانهای دهلی بازدید نمودیم و همان شب را در پی دعوت آقای زرگر یعقوبی، سفیر جمهوری اسلامی ایران، به اقامتگاه ایشان رهسپار شدیم و پس از صرف غذا

و ساعتی مذاکره، به محل اقامت مراجعت کردیم.

فردای آن روز، صبح پنجشنبه، از هتل به مرکز میکروفیلم نور آمدیم. پس از بازدید برخی از کتابها و نسخه‌های خطی که در آن دفتر موجود بود، ظهر را به دعوت رایزن فرهنگی ایران در دهلی، ناهار را در آن مرکز صرف کردیم. سپس به منظور سفر به شهر حیدرآباد، عازم فرودگاه دهلی شدیم، و با همراهان، با هواپیما عازم حیدرآباد شدیم. پس از دو ساعت پرواز، به حیدرآباد رسیدیم. در فرودگاه، آقای قمی، سرکنسول ایران، از ما استقبال کرد. چون آخر شب بود، مستقیماً به هتل رفتیم.

صبح فردا، جمعه، نخست عازم بازدید از مجموعه‌ای در باغی بزرگ به نام هفت گنبد، مشهور به گلکنده، شدیم. این مجموعه شامل هفت گنبد بلند، در فواصلی از یکدیگر، می‌باشد و با معماری ویژه مغولی، که هرکدام محل قبر یکی از سلاطین سلسله قطبشاهی است، ساخته شده‌اند.

سلاطین قطبشاهی شیعه بوده‌اند و در منطقه حیدرآباد و حومه آن، در نیمه نخست قرن ۱۶ تا نیمه دوم قرن ۱۷ میلادی، هم‌زمان با سلاطین صفویه ایران، نزدیک به دویست سال، حکومت کرده‌اند. نام و سال سلطنت هریک که قبورشان در مجموعه باغ گلکنده قرار دارد، بدین قرار است:

۱. سلطان قلی قطبشاه، ۲۷ سال سلطنت (۱۵۱۸-۱۵۴۵م).
۲. سلطان جمشید قلی، ۷ سال سلطنت.
۳. سلطان ابراهیم قلی، ۳۰ سال سلطنت.
۴. سلطان محمد قلی، ۳۲ سال سلطنت.
۵. سلطان محمد، داماد سلطان محمد قلی، ۱۵ سال سلطنت.

۶. سلطان عبدالله، ۴۵ سال سلطنت.

۷. داماد سلطان عبدالله، سلطان عبدالحسین، ۱۴ سال سلطنت.

سلطان قلی قطبشاه، سر سلسله این خاندان است که در نواحی شهرستان ساوه در ایران زاده شده و بعدها از ایران به هند مهاجرت کرده و پس از مدتی اقامت در هند، در ناحیه دکن و تلنگ سلطنت تشکیل داده و فرزندانش در عصر اورنگ‌زیب نیز در این ناحیه سلطنت کرده‌اند. سلطان قلی قطبشاه، که شیعه بود، نخستین بار در ناحیه دکن، نامهای ائمه اثناعشر شیعه را در خطبه‌هایی که ایراد می‌کرد، بر زبان

میراث شهاب

بعضی از این گنبدها، از جمله گنبد ابراهیم‌قلی، کاشیکاری معرق فیروزه‌ای نفیس داشته و به مرور زمان از میان رفته و اندکی از آثار کاشیکاریها باقی است. طبق گزارش یکی از افراد آگاه مستقر در آن مجموعه، محل دفنها را هریک از سلاطین در زمان خود ساخته‌اند.

سپس عازم بازدید از قبر سلطان محمدقلی شدیم که نخستین سلطان از این سلسله است. قبر وی نیز شبیه دیگران، و سنگ قبر و گنبدها و ساختمانهای هفت‌گانه، همه به یک سبک ساخته شده است. در کنار قبر وی چند سنگ قبر کوچک وجود دارد که ظاهراً مربوط به نوادگان یا همسر وی بوده، و بر روی همگی نام ائمه اطهار علیهم‌السلام حجاری شده است.

پس از بازدید از دیگر قبرها، عازم مجموعه‌ای شدیم که طبق اظهار مسئول آن مجموعه، یک غسلخانه بوده است، و هریک از این سلاطین که از دنیا می‌رفته‌اند، در این محل غسلشان می‌داده‌اند. یک سکوی بزرگ و بلند دایره‌ای شکل، به ارتفاع ۵۰ سانتیمتر از زمین، در وسط این غسلخانه قرار گرفته که سطح آن از کاشی فیروزه‌ای است، و ۱۲ ضلع در آن وجود دارد که ۱۲ امام معصوم شیعیان را تداعی می‌کند. هر جسد را با آب سرد و گرم حوضچه‌هایی که در اطراف آن سکو قرار دارد، غسل می‌داده‌اند.

به هر حال، با آنکه در اوایل بهمن‌ماه به حیدرآباد سفر کرده بودیم، بدون کولر نمی‌توانستیم دوام بیاوریم. حال خدا داند تابستانها شدت گرما چه مقدار می‌شود؛ لذا گرما ما را بی‌طاقت کرده بود، و به ناچار از این باغ خارج شدیم و عازم کنسولگری کشورمان در حیدرآباد گردیدیم. در آنجا ضمن اقامه نماز جماعت ظهر و عصر، با حضور آقای قمی، سرکنسول، و دیگر کارکنان کنسولگری، و صرف ناهار، عازم بازدید از «کتابخانه و مرکز تحقیقات مخطوطات شرقی» شدیم، که زیر نظر حکومت محلی و وزارت علوم منطقه، آندراپرادش است.

هنگام ورود، مورد استقبال مسئولان آن مرکز قرار گرفتیم. سپس به یک تالار نسبتاً بزرگ، که مرکز تحقیقات و بررسی نسخه‌های خطی است، وارد شدیم. مسئول آن مرکز در باره شکل‌گیری این مجموعه مطالبی ابراز داشت و گفت: «این مرکز با هدف نجات دادن نسخه‌های خطی

آورد. از این رو، مذهب شیعه در آن منطقه رواج یافت. در زمان سلطنت قطبشاهیان، گروهی از علما و شعرای ایران به دکن رهسپار شدند و به تبلیغ مذهب شیعه پرداختند.

سلطان محمد قطبشاه، دارای کتابخانه شخصی مهمی بوده و در آن نسخه‌های بسیار نفیسی قرار داشته است. هم‌اکنون در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی^{ره} نسخه‌های خطی نفیسی وجود دارند که به مهر سلطان محمد قطبشاه مزین‌اند. او معمولاً نسخه‌هایی را که در اختیار داشته، مهر و امضا می‌کرده است. در مجموعه مخطوطات شرقی حیدرآباد، نسخه‌های بسیار نفیسی از کتابخانه قطبشاه موجود است؛ از جمله: قرآن کریم بسیار نفیس مذهب و مرصع، تمام آن به خط یاقوت مستعصمی، و بسیار تمیز و کامل.

شرح احوال این خاندان، به تفصیل در کتابهای تاریخ آمده است. مجموعه هفت گنبد در باغی بسیار بزرگ، با درختان کهن ۳۰۰ساله انبه، تمبر هندی و سدر قرار گرفته است. نخست از گنبد و مرقد محمدقلی، چهارمین سلطان مدفون در این باغ، بازدید نمودیم. وی به سال ۹۸۸ق جلوس نموده و به سال ۱۰۴۰ق درگذشته است. سنگ قبر او گرانبه سیاه و یک‌تکه، به سبک پله‌ای، و بر روی آن اسامی ائمه اطهار علیهم‌السلام و آیات قرآن کریم با خط ثلث زیبا حجاری شده است.

آن‌گاه از سردابه قبر، که چند پله دارد و قبر اصلی در آن قرار گرفته، بازدید نمودیم. این سردابه دارای چند نورگیر طبیعی کوچک و کاملاً روشن است. در زیرزمین نیز یک سنگ قبر مشکی یک‌تکه، بدون حجاری، قرار دارد. ایوان جلوی گنبد قبر وی نیز دارای دو ستون بلند یک‌تکه، با حدود ۷ متر ارتفاع، و سنگهای سقف آن هم یک‌تکه است. پس از آن، عازم بازدید از قبر ابراهیم‌قلی، سومین نفر از این سلسله، شدیم. بر روی قبر وی نیز یک سنگ سیاه، با همان سبک، قرار گرفته است و قبر همسرش در کنار او قرار دارد.

قبر پسرانش جنید و سلطان محمد امین، که سلطنت نکرده، در آن قرار گرفته و هر کدام دارای سنگ یک‌تکه مشکی گرانبه است. همچنین چند قبر دیگر با سنگهای مشکی پیرامون این گنبد قرار گرفته است. هریک از قبرها دارای یک مسجد کوچک بوده، برخی از آنها از بین رفته‌اند.

ارزشمند تأسیس شده است، تا بتواند آنها را در دسترس دانشمندان قرار دهد که در پژوهشهای خود از آنها استفاده کنند.» این مرکز نخست در سال ۱۹۶۷م تأسیس شده، آن‌گاه در ۲۵ جولای ۱۹۶۹ به عنوان شعبه‌ای جداگانه از بخش مطالعات و تحقیقات آرشیوهای کتابهای شرقی، از سوی سری ب. و، ناراسیمارائو، وزیر آموزش و پرورش آندراپرادش، به «بخش مطالعات و تحقیقات کتابهای شرقی» تغییر نام یافت و بر روی عموم گشوده شد.

دولت در سال ۱۹۷۱ طی یک تصمیم سیاسی، این مرکز را با هیئت‌مدیره مستقل - به منظور ارائه تسهیلات و خدمات بیشتر و توسعه گنجینه نسخه‌های خطی آن طی طرح پنج‌ساله - تأسیس کرد و زیر نظر دولت قرار گرفت. سپس گنجینه نسخه‌های خطی آن ایالت در اول ژانویه ۱۹۷۵ از آرشیو ایالت آندراپرادش جدا شد و هیئت‌مدیره جدیدی زیر نظر وزارت آموزش و پرورش، با هدف ارائه تسهیلات تحقیقاتی بهتر و توسعه کتابخانه نسخه‌های خطی و تأسیس مؤسسه پژوهشی پیشرفته،

پس از بازدید از کتابخانه مخطوطات شرقی در حیدرآباد به اتفاق مسئولان آن

تأسیس گردید. آن‌گاه به منظور مستقل نمودن ساختمان، گنجینه نسخه‌های خطی شرقی و مرکز تحقیقاتی، در طبقه نخست ساختمان کتابخانه مرکزی در افضل گنج قرار داده شد و به سال ۱۹۸۰م کتابخانه نسخه‌های خطی شرقی به ساختمان آرشیوهای دولتی تارناکای حیدرآباد تبدیل گردید. دوباره در سال ۱۹۸۴م این بخش در ساختمانهای راتان محل در آبیذ به صورت استیجاری و به شکل متمرکز در یک مکان جمع‌آوری گردید.

کار اصلی این بخش، جمع‌آوری نسخه‌های خطی و نگهداری از آنهاست، و خود دارای مجموعه‌ای از نسخه‌های خطی نفیس، بر برگ خرما یا کاغذ و به زبانهای گوناگون است؛ از جمله: تلگو، سانسکریت، اردو، فارسی، عربی، ترکی، هندی، کتادائی، دراویدی، آریا و ماراتی. این مرکز همچنین نسخه‌های خطی زبانهای پیستی و سندی را نیز نگهداری می‌کند. این مجموعه از نسخه‌های خطی، موضوعاتی همچون کتابهای مقدس، فلسفه، جانورشناسی، ادیان و مذاهب، دستور زبان، معانی و بیان، طب، اخترشناسی و فرهنگ لغات را شامل می‌شود، و مربوط به یک عصر یا یک شخص نیست، بلکه مجموعه‌ای از تلاشهای علمی دانشمندان و کوششهای بشردوستانه آنان به‌شمار می‌آید. ساختمان این مرکز، بسیار فرسوده است و تنها ۵ نفر در آن کار می‌کنند، که دو نفر آنان از خواهران مسلمان‌اند. مجموعه کتابخانه آصفیه در حیدرآباد نیز به سال ۱۹۸۳م در این مرکز قرار داده شده است.

مجموعه نسخه‌های خطی فارسی، عربی، اردو و ترکی این مرکز، ۱۶۹۶۳ نسخه است. از این تعداد، ۸۹۱۵ نسخه فارسی، ۶۳۳۷ نسخه عربی، ۱۶۷۴ نسخه اردو و ۱۴ نسخه ترکی است. جز این تعداد، برخی نسخه‌های دیگر به زبانهای گوناگون وجود دارند که عبارت‌اند از: تلگو، سانسکریت، تمیل، کتادا، هندی، ماراتی، انگلیسی، پنجابی، سندی و پشتو. مهم‌ترین و نفیس‌ترین نسخه‌های مرکز مطالعات مخطوطات شرقی حیدرآباد، نسخه‌هایی است که در کتابخانه آصفیه قرار داشته و به این مرکز انتقال یافته‌اند.

Archeion، شماره ۱۴، ص ۶۱-۵۷، ۱۹۳۲، با عنوان لاتینی؛
"Note on Arabic mss on Alchemy in The Asafiyah
Library Hyderabad "Deccan" India".

۱۰. فهرست مشروح بعض کتب نفیسه قلمیه مخزونه
کتبخانه آصفیه سرکار عالی، چاپ حیدرآباد، ۱۳۵۷ق
۱۹۳۸م، ۲جلد.

۱۱. فهرست توصیفی نسخه‌های خطی اردو، از نصیرالدین
هاشمی، چاپ حیدرآباد، ۱۹۶۱م، ۲ جلد، به اردو. در این
فهرست، ۱۳۴۳ نسخه خطی اردو معرفی شده است، با
عنوان لاتینی: *Descriptive Catalogue of Urdu Manuscripts*.
۱۲. راهنمای موضوعی الفبایی نسخه‌های خطی اردو
موجود در کتابخانه و مرکز تحقیقات شرقی وابسته به
حکومت آندراپرادش، از میر کرامت علی، چاپ حیدرآباد،
۱۹۸۵م، ۱۰۶ صفحه. این راهنما شامل نسخه‌های خطی
اردو، ترکی، پنجابی، سندی، پشتو، هندی و انگلیسی است،
با عنوان لاتینی:

*An Alphabetical Subjectwise Index of Urdu Manuscripts
Library and Research Institute.*

۱۳. فهرست نسخه‌های خطی دواوین اشعار و کلیات
اردو، از رفعت رضوان، چاپ حیدرآباد، ۱۹۸۸م، ۲۲۰ صفحه،
دو جلد. در جلد نخست ۱۲۱ نسخه خطی شعر اردو معرفی
شده و دارای این مشخصات است: شماره نسخه موضوع،
تعداد برگ و سطر، اندازه صفحه، نوع کاغذ و خط، نام کاتب،
تاریخ کتابت، آغاز و انجام.

۱۴. جز فهرستهای چاپ شده فوق، یک فهرست دستنویس
نیز از نسخه‌های خطی فارسی، عربی و اردو در چهار جلد در
این مرکز موجود می‌باشد و تنها نام کتاب و مؤلف، موضوع
و زبان در آن درج گردیده است.

سرانجام این جانب و همراهان را به یک اتاق بردند و چند
نسخه خطی را از گنجینه مخطوطات آن کتابخانه بیرون
آوردند و به ما نشان دادند. برخی از آنها بسیار نفیس
و ارزشمند بودند. اینک تعدادی از آنها را برمی‌شمارم:

۱. آئینه حق‌نما، به فارسی، در حالات مولانا آیت‌الله
سید دلدار علی نصیرآبادی - مجتهد ساکن لکهنو - و حالات
گروهی از علمای عراق که آن مرحوم از آنان اجازه اجتهاد

کتبخانه آصفیه را مرحوم عثمان علی‌خان نظام‌الملک،
معروف به نظام حیدرآباد، در سال ۱۸۹۰م تأسیس کرد.

از مجموع نسخه‌های خطی کتابخانه آصفیه که بیشترین
نسخه‌های خطی این مرکز را در بر می‌گیرد، تا کنون ۴ جلد
فهرست چاپ و منتشر شده و دو جلد دیگر آن، که جلد‌های
پایانی‌اند، چاپ نشده است.

اینک برخی از فهرس نسخه‌های خطی مجموعه‌های
این کتابخانه را که چاپ و منتشر شده است، برمی‌شمارم:

۱. کتبخانه آصفیه سرکار عالی، جلد ۱، چاپ حیدرآباد،
۱۹۰۰م. چاپخانه شمسی، شامل نسخه‌های عربی، فارسی
و اردوی خطی و چاپی. هر جلد در برگیرنده نام کتاب، مؤلف،
تاریخ درگذشت مؤلف، سال تألیف کتاب، تاریخ کتابت، زبان،
موضوع و آنکه نسخه تا کنون چاپ شده است یا خیر.
۲. فهرست کتب عربی و فارسی و اردو کتبخانه آصفیه،
تنظیم از سید تصدق حسین کنتوری، چاپ حیدرآباد،
۱۳۳۲ق / ۱۹۱۴م.

۳. جلد ۲، همان فهرست، ۱۳۳۳ق / ۱۹۱۴م.

۴. جلد ۳، همان فهرست، ۱۳۴۷ق / ۱۹۲۸م، ۷۵۹ صفحه.

۵. جلد ۴، همان فهرست، ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۶م.

۶. فهرست بخشی از نسخه‌های خطی کتابخانه آصفیه،

از هاشم ندوی، چاپ حیدرآباد، ۱۹۳۱ و ۱۹۳۲م.

۷. کتابخانه و مرکز نسخه‌های خطی شرقی حکومت
آندراپرادش، از ناراسیما رائو، با همکاری سارالا، چاپ
حیدرآباد، ۱۹۸۸م، ۶۷ صفحه، با عنوان لاتینی:

*Handbook of Andhra pradesh Government oriental
manuscripts library and research institute v.v.l. Narasimha
rao and sarala.*

۸. کتابخانه و مرکز تحقیقات نسخه‌های خطی شرقی
حکومت آندراپرادش، از V.venkatappaiah، به صورت مقاله،
۱۹۹۱م، با عنوان لاتینی:

*Andhra pradesh Government oriental manuscripts
Library and Research Institute Hyderabad V.Venkatappaiah.
Handbook of Libraries. Archives and Information
Centres. in India Aditya Prakashan. B.M. Gupta.*

۹. گزارشی از نسخه‌های خطی عربی کیمیا در کتابخانه
آصفیه حیدرآباد دکن، از ه. ستابلتون، مندرج در نشریه

کسب کرده بود، کتابت در نیمه سده ۱۳هـ، در ۶۴۳ صفحه به خط نستعلیق معمولی. ش ۷۳ / تراجم.

۲. *آداب الرسائل*، به عربی، در انشا و املا، از: عبدالرحمن بن عیسی بن حماد همدانی، درگذشته سال ۳۲۷ق، کتابت سال ۷۶۱ق، در ۶۸ برگ. تاکنون چاپ نشده، بسیار نفیس. ش ۳۱۸ / انشا.

۳. *الآداب الشرعية والمصالح المرعیه*، به عربی، در مواعظ، از: شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن مفلح الحنبلی دمشقی، درگذشته سال ۷۶۳ق. این نسخه جلد دوم است، کتابت سال ۷۸۶ق که با نسخه اصل به خط مؤلف مقابله و تصحیح شده، ۵۵۸ صفحه. ش ۱۷ / موعظ.

۴. *إتحاف المهرة بالأطراف المبتكرة العشرة*، دوره کامل در ۱۱ جلد به عربی، در حدیث، از: حافظ شهاب‌الدین ابوالفضل احمدبن علی بن حجرالعسقلانی، درگذشته سال ۸۵۲ق، کتابت سال ۸۶۸ق در ۱۴۶ برگ، به خط یوسف نوه مؤلف ابن شاهین بن حافظ ابن حجر. ش ۲۹۱ / حدیث.

این کتاب بسیار نایاب و در مورد تحریر اطراف احادیث مدوته مندرج در کتب عشره حدیث است که افزون بر صحاح سته و سنن اربعه می‌باشد. دوره آن در ۱۱ جلد و به خط نوه مؤلف کتابت شده است.

۵. *اثنا عشریة صومیة*، به عربی، در فقه شیعه، از: علامه شیخ بهاء‌الدین محمدبن حسین بن عبدالصمد عاملی معروف به شیخ بهائی، درگذشته سال ۱۰۳۱ق، کتابت سال ۱۰۲۰ق در حیات مؤلف. نسخه بسیار نفیس که از روی نسخه اصل کتابت شده و دستخط مبارک مؤلف در برخی از حواشی آمده است. ۲۱ برگ به خط حسین بن احمدبن فخرالدین انصاری عاملی در مشهد مقدس رضوی. ش ۱۴۵ / فقه شیعه.

۶. *اخلاق ناصری*، به فارسی، از خواجه نصیرالدین طوسی، درگذشته سال ۶۷۲ق، کتابت سال ۱۱۲۸ق به خط نستعلیق خوش در ۱۳۵ برگ. نسخه هنری بسیار نفیس مجدول طلائی، کاتب عبدالکریم بن عبدالرزاق خان، که برای خزانه یکی از امیران کتابت کرده است. ش ۹۲ / اخلاق.

۷. *ارشاد القاصد إلی اسنی المقاصد*، به عربی، در اقسام علوم، تألیف: شیخ جمال‌الدین محمدبن ابراهیم بن ساعد اندلسی، درگذشته سال ۷۴۹ق، کتابت در سده ۹هـ در ۸۸ برگ به خط نسخ. ش ۴۷ / فن اسامی کتب.

۸. *ارشاد القلوب*، به عربی، در مواعظ و فضائل مولی امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام، تألیف: حسن دیلمی از دانشمندان شیعه سده ۸هـ و از معاصران شهید اول، کتابت سال ۹۹۹ق، خط نسخ. ش ۲۰۲ / حدیث.

۹. *ارشاد المبتدی وتذکره المنتهی*، به عربی در تجوید، از: ابوالعز محمدبن حسین بن بندارالقلانسی الواسطی، درگذشته سال ۵۲۱ق، کتابت سال ۸۷۴ق، به خط نسخ اسماعیل بن حسین بن علی بن ابراهیم بن تاج‌الدین استرآبادی، ۱۷۳ صفحه. ش ۱۰۰ / تجوید.

۱۰. *اساس الطب*، به عربی، از: جالینوس حکیم، ترجمه عربی از: حنین بن اسحاق درگذشته سال ۲۶۰ق، کتابت سال ۱۲۳۳ق در ۶ برگ. ش ۲۴۳ / طب.

این اثر نخستین رساله از یک مجموعه‌ای ۳۲ رساله‌ای از جالینوس، زکریای رازی، ابراهیم السجزی و محمدالخجندی در طب می‌باشد.

۱۱. *اصلاح المنطق*، به عربی، در لغت، از: شیخ یعقوب بن اسحاق معروف به ابن‌السکیت لغوی نحوی شیعی، شهادت سال ۲۴۳ یا ۲۴۴ق، نسخه بسیار کهن و ارزشمند مورخ سال ۵۹۹ق، ۲۰۱ برگ. ش ۱۵۲ / لغت. یکی از کهن‌ترین نسخه‌های موجود این کتاب مورخ سال ۵۴۰ق در کتابخانه حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد.

۱۲. *أعلام النبوة*، به عربی، در علم کلام، از: شیخ ابوالحسن علی بن محمد الماوردی الشافعی، درگذشته سال ۴۵۰ق، کتابت سال ۸۵۳ق در ۱۴۰ برگ. ش ۱۲ / کلام.

۱۳. *أقضیة رسول‌الله (ص)*، به عربی، در حدیث، از: ابوعبدالله محمدبن فرج المالکی، کتابت سال ۶۱۱ق، در ۹۵ صفحه که با نسخه اصل مقابله و تصحیح شده است. ش ۲۲۵ / حدیث.

۱۴. *الإمام باحدیث الاحکام*، به عربی، در حدیث، تألیف: شیخ تقی‌الدین محمدبن علی بن وهب معروف به: ابن دقیق العید، درگذشته سال ۷۰۲ق، کتابت سال ۷۱۵ق، به خط نسخ. ش ۱۲۱ / حدیث.

۱۵. *امالی ابن‌الشجری*، به عربی، در بلاغت، شامل ۸۴ مجلس از امالی: هبة‌الله بن علی بن محمدبن حمزة العلوی الحسینی معروف به ابن‌الشجری درگذشته سال ۵۴۲ق کتابت سال ۷۹۲ق به خط نسخ در ۲۰۲ برگ. ش بلاغت / ۷۰.

۲۴. تاریخ نیشابوری، به عربی، در حالات گروهی از رجال حدیث و مشایخ بزرگ علم، تألیف: علی بن زکریا نیشابوری، نسخه بسیار کهن و نفیس مورخ اواخر سده ۵ یا اوائل سده ۶هـ.
۲۵. تحقیق النضرة بتلخیص معالم دارالهجرة^۱، به عربی، در تاریخ، تألیف: زین الدین ابوبکر بن حسین بن عمر العثماني المراغی از قاضیان مدینه منوره درگذشته سال ۸۱۶ق، کتابت سال ۷۸۵ق در حیات مؤلف به خط محمد یعقوب بن علی بن داود بن عبدالله بن محمد المملکی، ۱۱۳ برگ. ش ۳۰۶ / تاریخ.
۲۶. تذکرة اولیای کشمیر، به فارسی، در حالات دانشمندان و عارفان منطقه کشمیر، تألیف: خیرالزمان، در ۱۰۰ برگ، ش ۲۳۹ / تذکرة.
۲۷. تذکرة جمیع اولیاء دهلی، به فارسی، از: ابن شیخ جهان بن شیخ محمد علی، کتابت سال ۱۱۸۰ق، به خط محمدپناه، متصدی محکمة شرعیه عالیه حسب الارشاد قاضی القضاة وحیدالدین خان، در ۱۳۵ برگ. ش ۲۸ / تذکرة.
۲۸. تذکرة الملوك، به فارسی، در تاریخ، از: محمد مظفرخان، در بیان سلاطین عرب و عجم وهند و سند از عصر حضرت آدم علیه السلام تا عصر مؤلف، کتابت سال ۱۲۴۷ق در ۱۷۷ برگ. ش ۱۰۱۱ / تاریخ.
۲۹. التوابین، به عربی، در مواعظ، از: موفق الدین ابو محمد عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامة المقدسی الحنبلی، درگذشته سال ۶۳۰ق. کتابت سال ۷۹۹ق، ۲۶۰ صفحه. ش ۱۱ / مواعظ.
۳۰. التیسیر، به عربی، در تجوید، از: ابو عمرو عثمان بن سعید بن عثمان الاموی القرطبی، معروف به ابی عمرو الدانی، درگذشته سال ۴۴۴ق، کتابت سال ۸۳۲ق، به خط نسخ عبدالواحد بن محمد بن جعفر بن محمد بن علی در ۱۸۲ صفحه. ش ۸۱ / تجوید.
۳۱. التیسیر فی الاحادیث البشیر النذیر، به عربی، در حدیث، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۷۳۷ق، در ۶۰۰ صفحه، خط نسخ. ش ۱۱۷ / حدیث.
۳۲. جامع الاصول فی احادیث الرسول (ص)، به عربی، در حدیث، تألیف: ابوالسعادات مبارک بن کرم محمد بن

۱۶. انیس العاشقین، به فارسی، در حالات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، تألیف: شیر محمد بن سیدشاه علی بن حسین الحسنی الرضوی المشهدی. این اثر را به سال ۱۰۷۲ق نگاشته است، نسخه اصل و مبیضه به خط مؤلف در سال ۱۰۷۸ق، ۲۰۷ برگ. ش ۱۷۲ / سیره.
۱۷. بهجة المحافل و بغیة الامائل فی تلخیص السیر والمعجزات الشمائل، به عربی، از: ابوزکریا شرف الدین یحیی ابی بکر بن محمد یحیی العامری التمیمی الشافعی، درگذشته سال ۸۹۳ق، در بیان حالات و خصائص و شمایل و معجزات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، کتابت سال ۸۹۳ق، سال درگذشت مؤلف، در ۲۰۷ برگ. ش ۸ / سیر.
۱۸. البحر المحیط، به عربی، در تفسیر قرآن کریم، از: اثیرالدین ابو عبدالله محمد بن یوسف بن علی بن حیان اندلسی غرناطی جیبی معروف به: ابن حیان، درگذشته سال ۷۴۵ق، کتابت سال ۸۷۶ق، خط نسخ در ۱۴۷ برگ. ش ۲۵۲ / تفسیر.
۱۹. تاج التراجم، به عربی، در حالات رجال حدیث و مشایخ اجازة، تألیف: قاسم بن علی قطلوبغا، کتابت سال ۱۰۶۹ق، در ۳۷ برگ، ش ۴۴۷ / تراجم.
۲۰. تاریخ شمشیرخانی، یا شاهنامه منثور، به فارسی، از: تولک بن توکل بیک که بنا بر فرمان حاکم غزنین به سال ۱۰۶۳ق نگاشته شده است، نسخه بسیار نفیس و هنری دارای چندین نگاره «مینیاتور» خط نستعلیق خوش در ۱۸۷ برگ. ش ۱۲۳۰۰ / تاریخ.
۲۱. تاریخ شمشیرخانی، به فارسی، نسخه بسیار نفیس، مرصع عالی در قطع رحلی و دارای بیش از ۲۰ مجلس مینیاتور هندی رنگین بسیار زیبا، کتابت سال ۱۲۵۹ق، تألیف این کتاب سال ۱۰۶۳ق می باشد. نسخه نفیس دیگری از این کتاب در کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می باشد که فاقد نگاره می باشد. ش ۳۸.
۲۲. تاریخ قطب شاهیه، به فارسی، در حالات سلاطین قطبشاهی که در ملک دکن هند سلطنت نمودند، مؤلف ناشناخته، در ۱۷۹ صفحه، تاریخ کتابت ندارد. ش ۱۱۷۸ / تاریخ.
۲۳. تاریخ الملك الأشرف للمصر والمطرف، به عربی، از: ملک اشرف، درگذشته سال ۶۹۳ق، کتابت در سده ۸هـ، ۴۲۲ صفحه به خط نسخ. ش ۱۸ / تاریخ.

۱. یک نسخه بسیار نفیس که مؤلف آنرا تصحیح کرده، در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می باشد.

محمد بن عبدالکریم بن عبدالواحد شیبانی معروف به ابن اثیر جزری و ملقب به مجدالدین، در گذشته سال ۶۰۶ق، کتابت سال ۷۴ق، خط نسخ: بلال بن جبرئیل بن محمد علی الترمکمانی، در ۲۲۱ برگ. ش ۳۵۶ / حدیث.

۳۳. جمع الجوامع، به عربی، در اصول فقه عامه، از: شیخ الاسلام تاج‌الدین ابونصر عبدالوهاب بن السبکی، در گذشته سال ۷۷۱ق، کتابت سال ۸۶۲ق، خط نسخ، در ۷۳ صفحه. ش ۶۱ / اصول فقه.

۳۴. جمهرة التفسیر، به فارسی، از: ملا حسین واعظ کاشفی، نسخه هنری بسیار نفیس مملو از تذهیب و ترصیع زیبا، این نسخه قبلاً در کتابخانه سلطان محمد قطبشاه در گلکنده در حیدرآباد هند قرار داشته است.

۳۵. جوامع الکحالیین، به عربی، در چشم پزشکی، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۵۲۷ق، نسخه بسیار نفیس و کهن، ۳۸۸ صفحه. ش ۲۴۹ / طب.

۳۶. حاشیة تفسیر الکشاف، به عربی، در تفسیر قرآن کریم، متن اصلی از زمخشری، محشی: شمس‌الدین محمد بن عبدالله بن الغزالی المصری در گذشته سال ۵۹۲ق، کتابت سال ۷۸۲ق، خط نسخ در ۳۴۷ برگ. ش ۱۴ / تفسیر.

۳۷. حاشیة علی شرح اشکال التأسیس لاقلیدس، به عربی، در ریاضی، از: ابوالفتح سید محمد بن ابوسعید الحسینی المدعوبه: تاج‌السعیدی، اصل کتاب اشکال التأسیس از: علامه شمس‌الدین محمد بن اشرف سمرقندی در گذشته سال ۶۰۰ق است و شرح آن از علامه موسی بن محمد مشهور به قاضی زاده سمرقندی در گذشته سال ۸۱۵ق می‌باشد که یکی از شاگردان وی همان سید محمد تاج‌السعیدی حاشیة آن را نگاشته که همین نسخه موجود است، کتابت از احمد بن مصطفی افندی در ۳۰ برگ. ش ۶۶ / ریاضی.

۳۸. حاشیة الهدایة، به عربی، در فقه حنفی، از: جلال‌الدین عمر بن محمد الختازی، در گذشته سال ۶۹۱ق، کتابت ۶۹۱ق در سال درگذشت مؤلف، به خط عیسی بن احمد بن محمد المتعلم در مدرسه نوریه، ۲۱۳ برگ. ش ۳۲۵ / فقه حنفی.

۳۹. الحسن الحصین فی احوال الوزراء والسلاطین، به عربی، در حالات نواب و ملوک و امیران منطقه صوبه اوده و تاریخ لکهنو، تألیف: عباس میرزا ابن سید احمد حسینی اردستانی رضوی از دانشمندان ایرانی که پدرانیش از

اردستان به هند رفته‌اند و مؤلف در شهر لکهنو زاده شده است، همچنین جد نواب و شاهان صوبه اوده هند به نام: امیر محمد از وطن اصلی خود نیشابور به سوی هند مهاجرت کرد و در دربار شاهان منطقه غرب هند مشغول به کار گردید و پس از چندی فرزندان و نوادگانش به فرمانروایی صوبه اوده رسیدند، شاهان و امیران صوبه اوده که آنان را ملوک نیشابوری نیز می‌خوانند، تا هنگام تسلط انگلستان بر شبه‌قاره هند، در این نواحی حکمرانی داشتند. این نسخه اصلی مسوده مؤلف می‌باشد. ش ۶۹۳ / تاریخ.

۴۰. خلاصه البدر المنیر، به عربی، تألیف: علی اندلسی در گذشته نیمه دوم سده ۸ه، نسخه بسیار نفیس و اصل به خط مؤلف در نیمه نخست سده ۸ه.

۴۱. خلاصه کیمیای سعادت، به فارسی، متن اصلی از: ابوحامد غزالی و تلخیص از: علی عسکری خوامی معروف به: عاقل‌خان، که به سال ۱۰۸۹ق به دستور عالمگیرشاه آن را نگاشته است. ۳۶۱ صفحه. ش ۱۹۷ / مواظ.

۴۲. خمسة امیر خسرو دهلوی، به فارسی، کتابت سال ۸۹۲ق به خط نستعلیق محمود بن حسن نیشابوری، در ۲۲۸ برگ. ش ۲۳۹ / مثنویات.

۴۳. الخمسة الوترية فی مدح خیر البریه، به عربی، در مدح پیامبر اکرم (ص) از: شیخ احمد بن علی الحضرمی، کتابت سال ۸۶۴ق به خط نسخ علی بن عبدالله بن شرف‌الدسوقی، در ۱۰۱ برگ. ش ۴ / قصاید.

۴۴. خواص الأدویة المفردة، به عربی، در طب، منسوب به: ابوالصلت امیه بن عبدالعزیز الاموی، در گذشته سال ۵۲۹ق، کتابت سال ۵۹۳ق به خط نسخ حنظله بن عبدالله عتیق الشیخ الامیر ولی الدین ابوالفضل، ۴۵ برگ. ش ۶۶ / طب.

۴۵. دیوان حافظ شیرازی، نسخه بسیار کهن و نفیس مورخ پیرامون سده ۷ه. این نسخه ۲۵ سال پس از درگذشت حافظ کتابت شده است.

۴۶. دیوان شهیدی قمی، به فارسی، سراینده: شهیدی قمی، در گذشته سال ۹۳۵ یا ۹۳۶ هجری در هند و ملک الشعراى سلطان یعقوب والى تبریز. وی بعد از درگذشت سلطان یعقوب به هند مهاجرت نمود و تا پایان عمر که یکصد سالش شده بود در آن کشور اقامت داشت،

در پایان نسخه، یک اجازه به خط مبارک شهید ثانی به تاریخ رجب سال ۹۵۷ق آمده است. ۳۱۸ برگ. ش ۱۱ / فقه شیعه.

۵۳. *روضه المشتاق الی الکریم الخلاق*، به عربی، در مواعظ، تصنیف: شیخ ابو حفص عمر بن مجید قرشی قاضی الحرمین، کتابت سال ۷۵۷ق، در ۲۱۸ صفحه. ش ۴۰۸ / مواعظ.

۵۴. *ریحان المروج و دیباج الفکر المنسوج*، به عربی، در تاریخ، تألیف: حسام‌الدین اسماعیل بن ابراهیم بن عطیة، در گذشته سال ۸۰۸ق، کتابت سال ۸۷۵ق، به خط نسخ در ۳۱۹ صفحه. ش ۲۰ / تاریخ.

۵۵. *زوائد ابن ماجه علی الکتب الخمسة للبخاری و مسلم و ابی داود و الترمذی و النسائی*، تألیف: حافظ احمد بن ابی بکر البوصیری در گذشته سال ۸۴۰ق، نسخه مسوده اصل به خط مؤلف که آن را بر استاد خودش ابن حجر العسقلانی خوانده و تصحیح کرده است با این عبارات: «بلغت قرأة علی شیخنا الامام الحافظ ابوالفضل احمد بن الامام المرحوم بدرالدین علی العسقلانی الشهیر بابن حجر ابقاه الله تعالی فی يوم الاثنين سادس ربيع الاول سنة احدى عشرة و ثمان مائة احسن الله عاقبتهم، و کتب احمد بن ابی بکر البوصیری لطف الله وبمشائخه آمین.» خط نسخ، ۵۰۰ صفحه. ش ۹۶۴ / حدیث.

۵۶. *سحر البلاغة*، به عربی، در بلاغت، تألیف: ابومنصور عبدالملک بن محمد الثعالبی در گذشته سال ۴۲۹ق، کتابت سال ۸۲۱ق. ش ۱ / انشای مخزون.

۵۷. *سراسل اسرار و روح الارواح*، به عربی، از: ابو عبدالله الفارابی، کتابت سال ۷۵۳ق، خط نسخ در ۱۳۶ برگ. ش ۳۱ / نیرنجات.

۵۸. *سفرنامه*، به فارسی، از: قطب‌الاقطاب شمس‌العارفین سید جلال‌الدین محمد مدعوبه سید مخدوم جهانیان جهان‌گشت، شامل سفر عرب و عجم و عجایب و غرایب، خرق عادات، کرامات و آنچه در این سفر دیده و واقع شده به تفصیل کامل بیان کرده است. کتابت سال ۱۱۸۸ق به خط شکسته شیخ غلام‌علی ولد شیخ عبدالقادر بن شیخ احمد بن ابومحمد بن محمد حسین در بلدة بیرنگر معروف به ترچنپلی در باغ سعدی‌خان در حکومت نواب والاجاه امیرالهند سپهسالار معروف به محمد علی‌خان، ۳۸ صفحه. ش ۱۶ / سفرنامه.

کتابت این نسخه سال ۹۶۷ق، خط نستعلیق در ۷۲ صفحه. ش ۱۶۳ / دیوان.

نسخه دیگری نیز به شماره ۳۸۹ / دواوین، در همین کتابخانه آصفیه موجود می‌باشد که بسیار نفیس و هنری و مجدول، عناوین مطلقاً، خط نستعلیق ممتاز است، تاریخ کتابت ندارد.

۴۷. *الذهب الابریز تخریج احادیث فتح العزیز*، به عربی، در فقه شافعی. ابو حامد غزالی کتابی به نام *الوجیز نگاشته*، سپس ابوالقاسم عبدالکریم بن محمد القزوینی الرافعی در گذشته سال ۶۲۳ق شرحی به عنوان *فتح العزیز فی شرح الوجیز نگاشته*، آن‌گاه بدرالدین محمد بن عبدالله الزرکشی نیز برای *فتح العزیز تخریجی نگاشته* که آن را *الذهب الابریز* نامیده است، نسخه بسیار نفیس و اصل به خط زرکشی در سده ۵۸ هـ، ۵۰۴ صفحه. ش ۹۲ / فقه شافعی.

۴۸. *الترد علی المنطقتین*، به عربی، از: شیخ تقی‌الدین احمد بن تیمیة حنبلی در گذشته سال ۷۲۸ق، کتابت اوائل سده ۵۸ هـ، که در حیات مؤلف نگاشته شده و نسخه بر مؤلف خوانده شده و در چند جا خط وی در حاشیه آمده است. ش ۲۱۹ / کلام.

۴۹. *رسائل ابن سینا*، به عربی، در طب و غیره، شامل ۲۷ رساله عربی ابن سینا که ۱۳ رساله در طب و ۱۴ رساله دیگر در کیمیا، موسیقی و غیره، تاریخ کتابت ندارد، مجموعاً در ۵۵۶ صفحه. ش ۴۵۹ / طب.

۵۰. *رساله فی بیان حدود الکعبة*، به عربی، در جغرافیا، مؤلف ناشناخته، تاریخ کتابت ندارد، خط نسخ عادی در ۳۸ صفحه. ش ۸۴ / جغرافیا.

۵۱. *رساله کماتیه*، به عربی، در ریاضی، از: غیاث‌الدین جمشید بن مسعود بن محمود کاشانی، در بیان مساحت زمین و ابعاد قمر و شمس و کواکب علویه و اجرام کواکب، این کتاب را مؤلف به سال ۸۰۹ق به پایان برده است. کتابت سال ۱۰۳۳ق در ۱۹ برگ. ش ۱۲۶ / ریاضی.

۵۲. *الروضه البهیه فی شرح اللمعة الدمشقیة*، به عربی، در فقه شیعه، متن اصلی از شهید اول، شیخ شمس‌الدین محمد بن مکی عاملی در گذشته سال ۷۸۶ق، شرح آن از شهید ثانی، شیخ زین‌الدین بن علی بن احمد بن محمد، در گذشته سال ۹۶۶ق، کتابت سال ۹۵۷ق در حیات شهید ثانی.

۵۹. سیرة شیخ‌الرئیس، به عربی، شامل حالات شیخ‌الرئیس ابوعلی‌سینا در گذشته سال ۴۲۸ق که شیخ ابوعبید عبدالواحد جوزجانی یکی از شاگردانش این زندگینامه را که از خود ابن‌سینا شنیده، گرد آورده است. کتابت سال ۱۰۲۲ق در ۸ برگ. ش ۳۷۱ / فلسفه.

۶۰. شجرة طیبه، در انساب سادات و حالات گروهی از دانشمندان علوی‌نسب، تألیف: غلام‌علی بلگرامی، در ۵۵ برگ. ش ۳۵ / تذکره.

۶۱. شذورالعیان فی تراجم الاعیان، به عربی، تألیف: مرحوم سید اعجازحسین نیشابوری درگذشته سال ۱۲۸۶ق مؤلف کتاب ارزنده کشف‌الحجب والاستار عن وجه الکتب والاسفار^۱. کتاب شذورالعیان در ۲ جلد نگاشته شده، در این کتاب، مؤلف نخست نام افرادی را که در کتاب امل‌الآمل شیخ خَتر عاملی آمده، نام برده، سپس به ترجمه احوال دیگر افراد مشهوری که نامشان در آن کتاب نیامده است، می‌پردازد، ۲ جلد در ۱ جلد، جلد اول و دوم جمعاً در ۵۲۶ برگ به خط نسخ، کتابت در سده ۱۱۳هـ. ش ۱۹۰ و ۱۹۱ / تراجم.

۶۲. شرح الاسباب والعلامات، به عربی، در طب، از: برهان‌الدین نفیس‌بن عوض‌بن حکیم الطیب الکرمانی، درگذشته سال ۸۵۲ق، کتابت سال ۸۹۳ق، خط نسخ خوش در ۲۶۴ برگ. ش ۲۴ / طب.

۶۳. شرح تحریر اقلیدس، به عربی، در ریاضی، کتاب تحریر اقلیدس که خواجه نصیرالدین طوسی در گذشته سال ۶۷۲ق از کتاب اقلیدس ترجمه شده به عربی نگاشته، شامل ۱۵ مقاله می‌باشد، نسخه حاضر شرح تحریر اقلیدس خواجه طوسی است، کتابت سال ۷۲۳ق به خط محمودبن محمدالمتطبب، خط نسخ در ۱۶۱ برگ. ش ۲ / ریاضی.

۶۴. شرح تذکره طوسی، به عربی، در ریاضی، از: علامه عبدالعلی‌بن محمدبن حسین بیرجندی، درگذشته سال ۹۴۵ق، اصل کتاب تذکره به عربی از خواجه نصیرالدین طوسی است که تنی چند از دانشمندان بر آن شروخی نگاشته‌اند از جمله همین شرح از عبدالعلی بیرجندی می‌باشد، در ۲۷۴ برگ. ش ۵۵ / ریاضی.

۶۵. شرح تسهیل الفوائد وتکمیل المقاصد، به عربی، در نحو، متن اصلی تسهیل الفوائد از: ابن مالک طائی نحوی، شرح آن از: جمال‌الدین عبدالله یوسف‌بن هشام‌النحوی

الحنبلی، درگذشته سال ۷۶۱ق، کتابت در پایان نیمه دوم سال ۸۴۸ق در ۱۹۲ صفحه. ش ۶۹ / نحو.

۶۶. شرح تصریف العزری یا شرح زنجانی، به عربی، از: سعدالدین مسعودبن عمروالتفتازانی، درگذشته سال ۷۹۲ق، کتابت سال ۸۷۵ق به خط محمدبن قاسم‌بن الغرابلی، ۴۹ برگ. ش ۹ / صرف.

۶۷. شرح تصریف المفتاح، به عربی، در صرف، متن اصلی مفتاح‌العلوم از: سراج‌الدین ابو یعقوب یوسف‌بن ابی‌محمد السکاکی، در گذشته سال ۶۲۶ق، شارح ناشناخته، کتابت سال ۷۱۸ق در ۱۶۹ صفحه. ش ۸ / صرف.

۶۸. شرح تهذیب الوصول الی علم‌الاصول، به عربی، در اصول فقه شیعه، متن اصلی از علامه جلی، حسن‌بن یوسف‌بن المطهر در گذشته سال ۷۲۶ق، شرح از: جمال‌الدین‌بن عبدالله‌بن محمدبن الحسن‌الحسینی الجرجانی در گذشته سال ۹۲۹ق، کتابت سال ۹۹۹ق به خط نستعلیق اسماعیل‌بن شعبان، در ۲۲۹ برگ. این نسخه در کتابخانه سلاطین منطقه «اوده» هند بوده و در پشت برگ آغازین مهر امجدعلی‌شاه و مهر واجدعلی‌شاه مشهود می‌باشد. ش ۳۹ / اصول فقه.

۶۹. شرح الحاوی الصغیر، به عربی، در فقه شافعی، از: شیخ علاء‌الدین علی‌بن اسماعیل قونوی درگذشته سال ۷۲۷ق، کتابت سال ۷۹۲ق در ۵۱۷ برگ. ش ۱۴۵ / فقه شافعی.

۷۰. شرح رساله اصول دین شیعه، به عربی، در کلام، متن اصلی از: علامه علی‌بن یوسف‌بن عبدالجلیل، درگذشته سال ۷۶۳ق، شارح آن علامه ثابت‌بن ابراهیم که به سال ۸۲۰ق آن را نگاشته است. کتابت سال ۸۲۰ق، نسخه اصل به خط شارح. ش ۱۵۲ / کلام.

۷۱. شرح عمدة العقائد، به عربی، در کلام، اصل متن از: حافظ‌الدین عبدالله‌بن احمد نسفی، درگذشته سال ۷۱۰ق، شرح موجود از: شهاب‌الدین، کتابت سال ۸۲۲ق، به خط نسخ حاجی ورده ابن علی. ش ۱۳۹ / کلام.

۱. این کتاب نخستین بار در هند چاپ شده و نسخه‌های متعدد آن، آن چنان اسیدی بوده است که هیچ پژوهشگری قادر به استفاده از آن نبود، لذا حسب‌الامر پدر عزیزم از روی همان چاپ به صورت تصویری از سوی واحد انتشارات کتابخانه بزرگ معظم‌له، چند سال قبل چاپ و منتشر گردید.

در گذشته سال ۷۴۳ق، متن اصلی از: علامه بیضاوی
در گذشته سال ۶۸۵ق، کتابت سال ۸۷۷ق در ۴۸۲ صفحه. ش
۵۴ / اصول فقه.

۸۰. شرح نهج البلاغه «شرح صغیر»، به عربی، از:
کمال الدین میثم بن علی بن میثم البحرانی^۱، در گذشته سال
۹۹ق، نسخه کهن، خط مغربی. ش ۸۰۷ / حدیث.

شرح کبیر ابن میثم در ۴ جلد نگاشته شده و تا کنون
دوبار چاپ و منتشر گردیده است. شرح صغیر یا خلاصه
شرح کبیر ابن میثم که از همان ابن میثم می باشد، تا کنون
چاپ نشده و دو نسخه بسیار نفیس و کهن در کتابخانه بزرگ
آیت الله العظمی مرعشی نجفی^۲ موجود می باشد که یکی از
آنها به سال ۷۱۳ق کتابت شده است.

۸۱. شرح الوجیز، به عربی، در فقه شافعی، شارح مجهول،
متن اصلی از: ابوحامد غزالی در گذشته سال ۵۰۵ق، کتابت
سال ۷۳۶ق در ۳۱۸ برگ. ش ۹۰ / فقه شافعی.

۸۲. شرف العنوان فی الفقه والعقائد والحديث واحکام
القرآن، به عربی، از: فرج الله بن محمد است که برای شاه
سلطان حسین صفوی نگاشته است. کتابت سال ۱۱۰۳ق به
خط عبدالغفار جوهری، همشیره زاده مؤلف. نسخه هنری
و ملوکی بسیار زیبا، دارای چند سرلوح مرصع پرکار.
ش ۱۱۸ / فقه شیعه.

۸۳. طبقات الصوفیة، به عربی، از: ابوالعباس احمد بن
محمد سوسی^۲، نسخه کهن و نفیس مورخ سال ۷۸۷ق. ش
۸۸ / تراجم عربی.

در این کتاب، گروهی از مشایخ بزرگ عرفان و تصوف
شرح حالشان آمده است و از مصادر معتبر به شمار
می رود.

۱. نسخه اصل شرح کبیر ابن میثم به خط ایشان در ۴ جلد در کتابخانه مشهور
«چستربیتی» در شهر دبلین در ایرلند جنوبی موجود می باشد، این جانب در
سال ۱۳۶۰ش که به منظور تهیه میکروفیلم برخی از نسخه های خطی
کتابخانه «چستربیتی» به اتفاق دو تن از همکارانم به آن کشور رفته بودیم،
ضمن بازدید از برخی نسخه های خطی آن کتابخانه، ۴ جلد نسخه اصلی
شرح نهج البلاغه ابن میثم را از نزدیک مشاهده نمودیم، فهرست نسخه های
خطی کتابخانه چستربیتی مجموعاً در ۱۱ جلد، حدود ۶۰ سال قبل منتشر
شده و تصویری از برگ پایانی یکی از نسخه های شرح نهج البلاغه ابن میثم در
آن فهرست آمده است.

۲. سوس از شهرهای کشور مغرب عربی می باشد.

۷۲. شرح الغریب، به عربی، در حدیث، تألیف: علی بن
یوسف بن علی القدیر التوقانی، کتابت سال ۷۰۵ق، قطع
بیاضی در ۲۶۳ برگ. در این اثر، مؤلف هر آنچه لغات مشکله
در کتاب جامع الاصول ابن اثیر بوده، انتخاب نموده و ضمن
ترتیب آن به شرح آنها پرداخته است. ش ۱۶۸ / حدیث.

۷۳. شرح فصول بقراط، به عربی، در طب، از: علاء الدین
علی بن الحزم القرشی المصری مکتبی به ابن نفیس، در
گذشته سال ۶۷۷ق، کتابت در نیمه نخست سده ۸ه، دارای
تملکی به سال ۷۴۱ق، ۷۹ برگ. ش ۱۵ / طب.

۷۴. شرح فصول بقراط، به عربی، در طب، از: حکیم
امین الدوله ابوالفرج بن موقق الدین یعقوب بن اسحاق بن
القف النصرانی، در گذشته سال ۶۸۵ق، کتابت اواخر سده ۷ یا
اوائل سده ۸ه، دارای تملکی به سال ۷۰۷ق. ش ۷ / طب.

۷۵. شرح قصیده شاطبیه، به عربی، در تجوید، از:
شرف الدین صدقه بن سلامه بن حسین، در گذشته سال
۸۲۵ق، کتابت سال ۸۳۰ق به خط نسخ عمر بن محمد بن
عمر الحلبی الشافعی، نسخه تصحیح شده، ۱۲۵ صفحه. ش
۱۴ / تجوید.

۷۶. شرح مجسطی، به عربی، در ریاضی، از: نظام الدین
اعرج بن حسن بن محمد نیشابوری، از دانشمندان سالهای
نخست سده ۹ه، بر کتاب مجسطی شروح بسیاری نوشته
شده، شرح موجود یکی از بهترین شروح مجسطی است.
نسخه نفیس که با یک واسطه از روی نسخه اصل به خط
مؤلف کتابت شده است، خط نستعلیق، صفحه ۱ و ۲ دارای
سرلوح مرصع زیبا، ۱۴۶ برگ. ش ۹۸ / ریاضی.

۷۷. شرح مجمع البحرین، به عربی، در فقه حنفی، متن
اصلی از: مظفر الدین بن احمد بن علی بن تغلب معروف به
ابن الساعاتی البغدادی، در گذشته سال ۶۹۴ق، شرح از:
علامه عبداللطیف بن عبدالعزیز بن ملک در گذشته سال
۸۸۵ق، کتابت سال ۸۶۳ق در حیات شارح به خط علی بن
احمد بن عیسی الحنفی. ش ۲۰ / فقه حنفی.

۷۸. شرح مقامات الحریری، به عربی، در محاضرات، از:
قاسم بن القاسم الواسطی النحوی، کتابت سال ۷۷۰ق، در
۲۸۰ صفحه. ش ۲۱۵ / محاضرات.

۷۹. شرح منهاج الاصول، به عربی، در اصول فقه عامه، از:
سید برهان الدین عبیدالله بن محمد الفرغانی العمیری،

۸۴. طبقات المحدثین مَن قَدِمَ اصْبَهانَ مِنَ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ، به عربی، تألیف: ابو محمد عبدالله بن محمود معروف به: ابوالشیخ درگذشته سال ۳۶۹ق، نسخه بسیار نفیس و کهن، مورخ اواخر سده ۵ یا اوائل سده ۶هـ. ش ۲۳۸ / رجال عربی.

۸۵. طبقات المصطفین و المصطفیات، به عربی، مؤلف ناشناخته، احتمالاً نسخه اصل به خط مؤلف در سال ۹۰۱ق. ش ۸۷ / تراجم عربی.

۸۶. الطبقات الوسطی، به عربی، در رجال عامه، از: قاضی تاج‌الدین عبدالوهاب بن السبکی، درگذشته سال ۷۷۱ق، دو کتاب در طبقات علماء شافعی از این مؤلف وجود دارد، یکی طبقات الشافعیة الكبرى و دیگر طبقات الوسطی می‌باشد. کتابت این نسخه سال ۷۵۴ق در شهر دمشق به خط محمد بن احمد بن محمد اللیثی الشافعی در ۳۱۵ برگ. ش ۱۰ / رجال.

۸۷. طیبیة النشر، به عربی، در تجوید، از: شیخ شمس‌الدین محمد بن محمد بن جزری درگذشته سال ۸۳۳ق، کتابت سال ۸۷۲ق، ۲۳ برگ، به خط نسخ. ش ۵۰ / تجوید.

۸۸. عقد الالکی لبدء الامالی، به عربی، در کلام، از: شیخ شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن ابی‌اللطیف القدسی الشافعی، متن اصلی از: قاضی القضاة ابوالحسن سراج‌الدین علی بن عثمان الاوسی درگذشته سال ۵۶۹ق، کتابت این نسخه سال ۹۱۸ق به خط نسخ محمد بن ابوالفضل، در پایان نسخه اجازه‌ای از شیخ شمس‌الدین القدسی شارح کتاب برای کاتب نسخه در مکه مکرمه نگاشته است. ۱۲ برگ. ش ۱۵۰ / کلام.

۸۹. عیون المسائل من اعیان الرسائل، به عربی، در تعریف و کیفیت و منافع چهل علم و فن، تألیف: علامه عبدالقادر بن محمد بن یحیی طبری حسینی، که در مکه مکرمه به سال ۱۰۰۱ق آنرا تألیف کرده است. کتابت اوائل سده ۱۱هـ در حیات مؤلف، خط نسخ در ۹۸ برگ. ش ۱۲۹ / فن اسامی کتب.

۹۰. الغالی فی شرح اللباب، به عربی، در نحو، از: تاج‌الدین محمد بن محمد بن احمد بن السیف، معروف بالفاضل الاسفراینی. کتابت سال ۷۷۵ق، در ۱۸۲ برگ، خط نسخ. ش ۵۱ / نحو.

۹۱. الغرة المحففة فی شرح الدرّة الالفتیة، به عربی، در نحو، از: شیخ زین‌الدین یحیی بن عبدالمعطی النحوی، در گذشته سال ۶۲۸ق، کتابت سال ۶۸۴ق به خط نسخ موسی بن قیمار الحلبی، نسخه مقابله و تصحیح شده، ۱۷۱ برگ. ش ۵۶ / نحو.

۹۲. فهرست مصنفات علامه شیخ محی‌الدین ابن‌العربی، به عربی، شامل چندین رساله از آثار ابن عربی درگذشته سال ۶۳۸ق که خود وی بر حسب درخواست گروهی از دوستانش، نگاشته است. نسخه نفیس و کهن مورخ غزه ذی‌الحجه ۸۹ق، پنجاه و یک سال پس از درگذشت مؤلف، به خط نسخ ابراهیم بن محمد بن مطهر بلخی، در ۱۱ برگ. ش ۱۴۰ / فن اسامی کتب.

۹۳. فیصل التفرقة والقسطاس المستقیم و مشکاة الانوار، به عربی، تألیف: امام شاذلی، نسخه بسیار کهن و نایاب مورخ اواخر سده ۵ یا اوائل سده ۶هـ.

۹۴. القانون، به عربی، در طب، از: شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا درگذشته سال ۴۲۸ق، کتابت سال ۷۳۵ق، ۵۷۵ برگ. ش ۱۹۰ / طب.

۹۵. قرآن کریم، نسخه بسیار نفیس و گرانبها و کامل و اصیل، به خط زیبای یاقوت مستعصمی خوشنویس نامدار اسلامی در نیمه دوم سده ۷هـ، نسخه کامل و سراسر مذهب و مرصع، صفحات ۳ سطری ثلث مشکی درشت، بین آنها ۵ سطر ریز و کناره آنها مذهب با زمینه لاجورد، کتابت سال ۶۶۱ق، این نسخه در کتابخانه سلطان محمد قطبشاه و چند سلطان و امیر دیگر از جمله: نواب محمد بهادر مظفرخان قرار داشته و مهر دایره‌ای سلطان محمد قطبشاه که در گلکنده حیدرآباد قرار داشته در پشت برگ آغازین نسخه آمده است. این قرآن کریم بسیار اصیل و تمیز و کامل و بدون افتادگی می‌باشد و معمولاً قرآنهای این‌گونه آغاز و انجامشان افتاده و یا بسیار فرسوده شده‌اند، لیکن این نسخه بسیار تمیز و ارزشمند می‌باشد. این جانب چند دقیقه با دقت تمام آنرا بررسی و از زیارت آن بسیار لذت بردم. ش ۱۶۹.

۹۶. قمع النفوس و رقیة المأیوس، به عربی، در مواعظ، از: تقی‌الدین ابوبکر بن محمد الحصنی، درگذشته سال ۸۲۹ق، کتابت ۱۳ ربیع‌الاول ۸۲۵ در حیات مؤلف به خط نسخ احمد بن محمد بن علی المودب الناسخ، ۲۱۸ صفحه. ش ۵۱ / مواعظ.

میراث شهاب

که شامل ۳۶ رساله و به عنوان *متوسطات* مشهور می‌باشد به دلیل آنکه در بین کتابهای *تحریر اقلیدس* و *تحریر مجسطی* این رسائل را متوسط می‌نامند و فهم *مجسطی* موقوف بر آن است که نخست می‌بایست *تحریر اقلیدس* را فرا گرفت، سپس این *متوسطات* و آن‌گاه *مجسطی* را. کتابت این نسخه به سال ۱۰۶۱ق، و قبلاً در کتابخانه مرحوم میرزا محمدبن معتمدخان بدخشی دهلوی بوده است. ش ۳۲۷ / ریاضی.

۱۰۵. *مثنوی معنوی*، به فارسی، از: جلال‌الدین محمد رومی، کتابت سال ۸۷۷ق به خط نسخ محمدبن محمدبن احمد الانصاری، در ۵۲۵ برگ. ش ۳۷۹ / تصوف.

۱۰۶. *مجموعه در حدیث*، به عربی، به خط کوفی مغربی بر روی پوست، مورخ اوائل سده ۶ه، عناوین *شنگرف*، نسخه بسیار تمیز و ارزشمند و نفیس، ش ۱۷۳۵.

۱۰۷. *مجموعه*، شامل *چهل* و نه رساله عربی، از: علامه دوانی، *قطب‌الدین شیرازی*، *خواجه نصیرالدین طوسی* و رساله *اثبات واجب الوجود* از صدرالدین محمد شیرازی معروف به ملا صدرا در فلسفه به عربی، این رساله که در سال ۱۰۰۶ق کتابت شده، تمام رساله نسخه اصل و به خط ملا صدرا می‌باشد. کل مجموعه در ۲۰۲ برگ. ش ۳۷ / مجموعه.

۱۰۸. *المختار فی کشف الاسرار و هتک الاستار*، به عربی، از: *شیخ عبدالرحمن بن ابی‌بکر الجویری دمشقی*. کتابت سال ۷۷۱ق، ۱۷۵ برگ، خط نسخ. ش ۳ / نیرنجات.

۱۰۹. *المختار فی فنون من الصنع*، به عربی، در علوم گوناگون، نسخه منحصر به فرد و بی‌نظیر مورخ سال ۸۷۷ق، به خط شیخ عرب، عناوین *شنگرف*، صفحات *مجدول*، بسیار نفیس و ارزشمند. نام این کتاب در منابع موجود یافت نگردید. ش ۲۲۱ / متفرقات.

۱۱۰. *مختصر القانون*، به عربی، در طب، احتمالاً از: *ابوعبدالله محمدبن یوسف بن شرف‌الدین ایلاقی* از شاگردان ابن‌سینا. کتابت سال ۹۴۴ق، ۷۱ صفحه. ش ۱۵ / طب.

۱۱۱. *مختصر الکافی للکتب ابی‌عبدالله محمدبن حسن نیسابوری*، در فقه حنفی، مورخ سال ۴۱۷ق در قطع بزرگ، نسخه بسیار بسیار کهن و نفیس، برگها متن و حاشیه غیر فنی شده و دارای ۴۴۰ صفحه می‌باشد. ش ۱۴۲.

۹۷. *قواعد الفرس*، به فارسی، در بیان قواعد فارسی، در ۴ باب، مؤلف مجهول، کتابت سال ۹۶۱ق، در ۱۷ برگ. ش ۱۹۷ / لغت.

۹۸. *کاشف الاسماء فی معرفه من له روایة فی الکتب الستة*، از: علامه شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن احمد ذهبی درگذشته سال ۷۴۸ق، کتابت سال ۷۹۰ق، *چهل* و دو سال پس از درگذشت مؤلف کتابت شده است، خط نسخ خوش در ۴۱۹ صفحه. ش ۱۴۲ / رجال.

۹۹. *الکافی فی فروع الحنفیة*، به عربی، در فقه حنفی، از: حاکم محمدبن محمد الحنفی، درگذشته سال ۳۳۴ق، نسخه بسیار کهن، نفیس و گرانبها، کتابت سال ۴۱۷ق، به خط نسخ مغربی امام احمدبن محمدبن احمد الدامغانی الحنفی الانصاری، ۲۲۰ برگ. ش ۱۴۲ / فقه حنفی.

۱۰۰. *کتاب الالف*، به عربی، در تصوف، از: *شیخ محی‌الدین ابن‌العربی*، درگذشته سال ۶۳۸ق، کتابت سال ۷۷۸ق، از روی نسخه اصل که به خط ابن‌العربی بوده، کتابت شده است، خط نسخ در ۱۲ برگ. ش ۵۴ / تصوف.

۱۰۱. *کنز العباد فی شرح الاوراد*، به عربی، در تصوف، متن اصلی کتاب *الاوراد*، از: *شیخ شهاب‌الدین سهروردی*، درگذشته سال ۵۳۹ق، شرح آن از: *علی‌بن احمد الغوری*، از اعیان سده ۸ه، کتابت سال ۹۸۲ق، نسخه مصحح و مقابله شده، خط نستعلیق در ۳۱۵ برگ. ش ۹۱ / تصوف.

۱۰۲. *کونین مصفا*، به فارسی، در اسامی کتابهای فارسی منظوم و از هر علم و فن که مؤلف آنها را شخصاً دیده است، به ترتیب الفبایی، تألیف: *فراسوگو تلمپ قوم جارمن*، ساکن کشور لهستان که در خدمت *زیب‌النساء بیگم* بوده است. این اثر را مؤلف در تاریخ سه‌شنبه ۱۳ آگوست سال ۱۸۳۹ به پایان برده است. تا کنون چاپ نشده، ۲۲۲ برگ. ش ۱۰۵۱ / فن اسامی کتب.

۱۰۳. *کیمیای سعادت*، به فارسی، در تصوف و اخلاق، از: *ابو حامد محمدبن محمد غزالی طوسی*، درگذشته سال ۵۰۵ق، کتابت سال ۹۰۳ق، به خط نسخ محمدبن محمدبن الامام در ۶۳۸ صفحه. ش ۹ / تصوف.

۱۰۴. *متوسطات*، به عربی، در ریاضی، از: *خواجه نصیرالدین طوسی*، درگذشته سال ۶۷۲ق، این نسخه

۱۱۲. *مختصر‌المزنی*، به عربی، در فقه شافعی، از: شیخ اسماعیل بن یحیی‌المزنی الشافعی، درگذشته سال ۲۶۴ق، کتابت سال ۶۶۶ق به خط نسخ در ۴۲۰ صفحه. ش ۱ / فقه شافعی.

۱۱۳. *مدینه‌العلوم*، به عربی، در بیان جمله علوم و فنون و تعریف و فوائد آنها، تألیف: علامه ازنیقی از شاگردان قاضی‌زاده رومی و ملاعلی قوشچی که به سال ۹۴۸ق آنرا به پایان برده است. این اثر از نظر محتوی و مطالب با کتاب: *مفتاح السعادة و مصباح السیادة* در بیان تعریف علوم و فنون. تصنیف: احمد بن مصطفی مشهور به طاش کبری‌زاده، درگذشته سال ۹۶۸ق همخوانی دارد. کتابت سال ۱۲۸۲ق به خط مولوی محمدحسن لکهنوی، در لکهنو، در ۴۳۶ صفحه. ش ۱۳۱ / فن اسامی کتب.

۱۱۴. *مساحت طول و عرض و ارتفاع خانه کعبه*، به فارسی، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۱۲۵۴ق، احتمالاً به خط مؤلف در ۱۷ صفحه، خط نسخ. ش ۸۳ / جغرافیا.

۱۱۵. *المستقصی*، به عربی، در اصول فقه عامه، از: ابو حامد محمد بن محمد غزالی طوسی، درگذشته سال ۵۰۵ق، بیشتر کتابت نسخه به سال ۵۷۸ق در بغداد، و بخشی نیز در سده‌های بعدی کتابت شده است، خط نسخ در ۳۰۳ برگ. ش ۶۴ / اصول فقه.

۱۱۶. *مسند الشافعی*، به عربی در حدیث، شامل مرویات امام ابو عبدالله محمد بن ادريس شافعی درگذشته سال ۲۰۴ق، این مرویات را، امیر سنجر بن عبدالله الجالوتی ترتیب داده است، کتابت سال ۸۴۸ق در ۲۳۳ برگ به خط نسخ معمولی. ش ۲۲۴ / حدیث.

۱۱۷. *مشکل اعراب القرآن*، به عربی، در تفسیر قرآن کریم، از: ابو محمد مکی بن ابوطالب نفیسی اندلسی، درگذشته سال ۴۳۷ق، نسخه بسیار کهن و نفیس مورخ سال ۵۸۹ق در شهر بخارا. ش ۳ / تفسیر.

۱۱۸. *المشرع التروی فی مناقب الاشراف بنی علوی*، به عربی، در حالات خاندان سادات بنی علوی، تألیف: محمد بن ابی‌بکر بن عبدالله بن ابی‌بکر بن علوی الشلی، کتابت سال ۱۲۶۸ق به خط عروقه بن سالم بن زین، ۲ جلد در ۱ جلد، جلد اول به شماره ۱۱ / تراجم، در ۲۶۷ صفحه، جلد دوم به شماره ۱۲ / تراجم، در ۲۸۳ صفحه.

۱۱۹. *مشکوة المصابیح*، به عربی، در حدیث، از: شیخ ولی‌الدین ابو عبدالله محمد بن عبدالله الخطیب، درگذشته بعد از سال ۷۳۷ق، کتابت سال ۸۰۴ق، به خط نسخ خوش‌علی بن حسن بن محمد حافظ شیرازی در ۳۱۸ برگ. ش ۶۰۶ / حدیث.

۱۲۰. *مصابیح السنه*، به عربی، در حدیث، از: حسین بن مسعود الفراء البغوی الشافعی، درگذشته سال ۵۱۶ق، نسخه کهن مورخ سال ۶۵۵ق، به خط نسخ در ۳۴۴ برگ. ش ۲۸۷ / حدیث.

۱۲۱. *مصابیح القلوب*، به فارسی، در مواعظ، از: حسن شیعی سبزواری، تاریخ کتابت ندارد، ۱۰۰ برگ، خط نسخ. ش ۱۶۳ / مواعظ. مؤلف از شاگردان علامه حلی بوده و چند نسخه خطی در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره) به خط این عالم بزرگوار موجود می‌باشد. ۱۲۲. *کتاب المصطفین و المصطفیات*، به عربی، در حالات تابعین و تابعات و عابدین و عابدات که در زهد و عبادت شهرت داشته‌اند، مؤلف ناشناخته، کتابت سال ۹۰۱ق به خط علی بن عبدالله بن ابراهیم بن ابی‌الفتح المعز بنی‌الحلبی موطناً، الشافعی مذهباً، القادری خرقه، ۳۱۵ صفحه. ش ۸۷ / تراجم. ۱۲۳. *المصفی*، به عربی، در فقه حنفی، از: ابوالبرکات حافظ‌الدین عبدالله بن احمد نسفی، کتابت سال ۷۳۷ق به خط محمد بن عمر بن معمر الجعبری، ۵۶۷ صفحه. ش ۱۵۲ / فقه حنفی.

۱۲۴. *المغنی فی اصول الفقه*، به عربی، در اصول فقه عامه، تألیف شیخ جلال‌الدین عمر بن محمد الختازی الخجندی الحنفی، درگذشته سال ۶۷۱ق، کتابت سال ۷۸۵ق، به خط نسخ عبدالقادر بن عمر بن عبدالرحمن، در ۳۸۶ صفحه. ش ۲۵ / اصول فقه.

۱۲۵. *المفاتیح فی شرح المصابیح*، به عربی، در حدیث، از: مظهرالدین حسین بن محمود بن الحسن الیریدانی، این اثر شرحی است بر کتاب *مصابیح السنه* بغوی، کتابت سال ۸۷۰ق به خط اسکندر بن رسول بن صاتمشم، در ۴۶۰ صفحه. ش ۴۴۸ / حدیث.

۱۲۶. *المفصل*، به عربی، در نحو، از: جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری، درگذشته سال ۵۳۸ق، کتابت سال ۷۴۱ق، خط نسخ. ش ۶۷ / نحو.

میراث شهاب

۱۳۱. *منهاج الرضا*، به عربی، در کلام، تألیف علامه فخرالدین محمدبن عمر رازی، درگذشته سال ۶۰۶ق، کتابت سال ۷۶۲ق به خط نسخ، ش ۱۲۸ / کلام.
۱۳۲. *المهمات الغامضة فی الاحکام المتناقضة*، به عربی، در فقه شافعی، از: ابومحمد عبدالرحیم بن شیخ حسن الاسنوی القرشی الاموی، درگذشته سال ۷۷۲ق، کتابت سال ۷۵۵ق، ۳ سال پس از درگذشت مؤلف به خط محمدبن عمر الشافعی، شامل جزء دوم و سوم، ش ۸۸ / فقه شافعی.
۱۳۳. *نتائج الفطنة فی نظم کلیله ودمنه*، به عربی، از: ابویعلی محمدبن صالح معروف به: ابن الهباریه و ملقب به: نظام الدین بغدادی، درگذشته سال ۵۰۴ق، از مشاهیر شاعران، در این اثر، کتاب *کلیله ودمنه* را به زبان عربی به نظم کشیده است. نسخه بسیار نایاب، این کتاب را مؤلف همان گونه که در پایان آن آورده، در ۱۰ شب تنظیم نموده است. این نسخه با یک واسطه از روی نسخه اصل کتابت شده است، خط نسخ، در ۱۶۳ برگ، ش ۸ / اخلاق.
۱۳۴. *نزهة الناظرین*، به عربی، شامل تعدادی از آثار تألیف شده علامه جلال الدین عبدالرحمن سیوطی شافعی درگذشته سال ۹۱۱ق که خود آن را نگاشته است. خط نسخ جدید، در ۲۲ برگ، ش ۴۵ / فن اسامی کتب.
۱۳۵. *نظام الانساب*، به فارسی، از: محمد منصور علی بن زین العابدین نقوی بخاری در بیان انساب بنی آدم تا زمان مؤلف (سال ۱۳۰۷ق)، نسخه اصل به خط مؤلف در ۶۱۶ صفحه، ش ۴۰۶ / متفرقات.
۱۳۶. *نظم الآلی فی نسب آل علاء الدین العالی*، به فارسی، از: سید محمد بن سید غلام نبی بن سیدالشهداء، شامل نسب خاندان سادات پنج بهیته یعنی پنج برادران در روستای بلغرام در حومه لکهنو در هند، کتابت سال ۱۲۶۰ق در ۱۰۸ برگ، ش ۳۷۵ / متفرقات.
۱۳۷. *نوادیر الزمان فی ملاحم عربستان*، به عربی، در تاریخ، از: اسکندر افندی ابکاریوس، نسخه اصل و مبیضة مؤلف. این نسخه را مؤلف به: شمس العلماء سید علی بلغرامی به سال ۱۸۸۷ میلادی هدیه نموده است. این کتاب را مؤلف به سال ۱۸۶۱م در بیروت به پایان برده است در ۷۳ برگ، ش ۷۳۹ / تاریخ.

۱۲۷. *مکاتیب به نام شاه عباس صفوی و پاسخ آنها*، به فارسی، شامل مجموعه‌ای از مکاتبات است که از سوی سلطان وقت هند به شاه عباس صفوی نگاشته شده، برخی از آنها چنین اند:
- مکتوب اول از سوی عبیدالله خان والی توران به شاه عباس.
- مکتوب دوم از شاه عباس به عبیدالله خان در باب صلح.
- مکتوب سوم، پاسخ خطوط علمای ماوراءالنهر که ملاً محمد خادم نوشته.
- مکتوب شاه پهماسب که به سلطان روم نگاشته است.
- کتابت این نسخه سال ۱۲۰۴ق به خط نستعلیق میرعلی ولد میر محمد محسن ذکی الحسینی در ۵۶ برگ، ش ۵۴ / انشا.
۱۲۸. *مکاتیب عربیه*، به عربی، شامل برخی از مکاتبات مولانا استاد مفتی سید محمد عباس لکهنوی درگذشته سال ۱۳۰۶ق که برای علمای بزرگ و مراجع عظام کشور عراق و دیگر علمای اعلام کشورها، نگاشته است، این مجموعه غیر از مکاتیبی است که در کتاب خود ایشان به عنوان *ظلم ممدود* آمده است، در این مجموعه ضمناً برخی از مکاتبات جناب مفتی سلطان العلماء سید محمد مجتهد لکهنوی نیز وجود دارد که به همان علما و مراجع عراق به ویژه بزرگان نجف اشرف نگاشته است، مجموعاً در ۲۳ برگ، ش ۳۰۸ / انشا.
۱۲۹. *مکاتیب فارسی*، از: عبدالحسین بن ادهم نصیری، منشی و کاتب فرامین و مراسلات سلاطین صفویه در تهران. در این مجموعه، بیشتر مکاتبات که از سوی سلاطین صفویه به سلاطین روم و هند و غیر آنها و نیز دیگر امرای عظام و حکام عالی مقام، گردآوری شده است، ۶۹۱ صفحه، خط نسخ، ش ۱۲۱۴ / تاریخ.
۱۳۰. *المنتقى فی سيرة المصطفى مشهور به: سیرت کازرونی*، به فارسی، در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، تألیف: سعیدبن مسعودبن محمدبن مسعود کازرونی، درگذشته سال ۸۵۸ق، کتابت سال ۸۶۱ق ۳ سال پس از درگذشت مؤلف به خط نسخ عبدالحی بن عبدالملک بن ابی یزید الواعظ، ۲۰۷ برگ، ش ۱۳۵ / سیره.

۷۳۱ق، به خط نسخ عمرالغروسی در ۱۴۰ برگ. ش ۱۳۶ /
فقه حنفی.

۱۴۳. *ینبوغ الحیة*، به عربی، در تفسیر قرآن کریم، کتابت
سال ۷۰۶ق، به خط نسخ در ۵۰۶ صفحه. ش ۴۹۱ / تفسیر.

در پایان این بررسی، دو جلد فهرست نسخه‌های خطی
اردمو و چند جلد کتاب چاپی از انتشارات این مرکز خریداری
کردیم. آن‌گاه ما را به مخزن نسخه‌های خطی راهنمایی
کردند. متأسفانه این مخزن در طبقه همکف قرار گرفته
و ساختمان آن بسیار مرطوب و نسخه‌ها به علت هوای گرم
در حال فرسایش و نابودی‌اند. این نسخه‌ها در ۹۹ قفسه
فلزی قرار گرفته‌اند و جای آنها بسیار نامناسب است. آن‌گاه
عکسی با مسئول آن مرکز به یادگار گرفتیم و عازم مرکز

۱۳۸. *نهایة الاحکام*، به عربی در فقه شیعه از: شیخ الطائفه
ابوجعفر محمدبن حسن بن علی طوسی، در گذشته سال
۴۶۰ق، نسخه بسیار نفیس و کهن مورخ سال ۶۰۸ق، به خط
نسخ سعدبن محمدبن حسین بن احمدبن محمدبن علی بن
حمزة الاطروس ابن عبدالله الاکبر ابن حسین بن
اسماعیل بن محمد طاهربن عبدالله بن الامام زین‌العابدین
علی بن الحسین علیه‌السلام ۳۱۰ برگ. ش ۱۰ / فقه شیعه.
۱۳۹. *نهایة التسؤل فی شرح منهاج الاصول*، به عربی، در
اصول فقه عامه، از: جمال‌الدین عبدالرحیم بن حسن
الاسنوی، در گذشته سال ۷۷۲ق، کتابت سال ۷۸۳ق ده سال
پس از درگذشت شارح، به خط لطف‌الله بن محمدالخبوشانی
الخراسانی در ۱۲۹ صفحه. ش ۲۸ / اصول فقه.
۱۴۰. *نهایة المرام فی درایة الکلام*، به عربی، در علم کلام،

از: ضیاء‌الدین
شمس‌الاسلام،
ابوالقاسم عمر بن
حسین بن الطبری
المکی، در گذشته بعد از
سال ۵۵۰ق، نسخه
بسیار نفیس و کهن
مورخ سال ۵۵۰ق، در
پایان نسخه اجازه‌ای به
خط مؤلف برای کاتب
نسخه عبدالعزیز بن
ابی‌النجیب بن
بندرالقلاسی به سال
۵۵۰ق آمده است، ۳۸۵
برگ. ش ۱۷ / کلام.
۱۴۱. *وفیات الأعیان*

هنگام ملاقات با مسئولان دائرة المعارف العثمانیة در حیدرآباد

تحقیقات و چاپ و نشر *دائرة المعارف العثمانیة* شدیم که
روبه‌روی این ساختمان، در ضلع دیگر خیابان، قرار
گرفته است.

چون قبلاً برای بازدید از آن مرکز، از سوی کنسولگری
جمهوری اسلامی ایران هماهنگی شده بود، وارد آن مرکز
شدیم. هنگام ورود، مورد استقبال آقای هاشمی، معاون آن
مرکز که قامتی بلند و محاسنی انبوه داشت قرار گرفتیم.

وانباء ابناء الزمان، به عربی، در تاریخ، از: قاضی شمس‌الدین
احمدبن محمد اربلی شافعی معروف به: ابن خلکان،
در گذشته سال ۶۸۱ق، کتابت سال ۷۵۶ق به خط عبدالله
صوفی حسینی، در ۳۴۷ صفحه. ش ۹۹۴ / تاریخ.
۱۴۲. *وقایة الروایة فی مسائل الهدایة*، به عربی، در فقه
حنفی، از: برهان‌الشریعة محمودبن صدرالشریعة‌الاول
عبیدالله الخمولی، در گذشته سال ۶۳۰ق، کتابت سال

۹. کتاب الامام (تاریخ حروب الإسكندرية)، از محمد بن قاسم النویری، درگذشته سال ۷۷۵ق، ۷ جلد، ۱۳۹۰ - ۱۳۹۶ق.
۱۰. الأنساب، از ابوسعید سمعانی، درگذشته سال ۵۶۲ق، ۱۳ جلد، ۱۴۰۰ - ۱۴۱۴ق.
۱۱. الاکمال، از ابن ماکولا، درگذشته سال ۴۷۵ق، ۸ جلد، ۱۳۸۱ - ۱۴۰۷ق.
۱۲. الحاوی فی الطب، از ابوبکر محمد بن زکریای رازی، درگذشته سال ۳۱۳ق، ۲۳ جلد.
۱۳. مشکل الآثار، از ابوجعفر الطحاوی، ۱۰ جلد.
۱۴. الغریبین، از هروی، ۶ جلد.
۱۵. المسند، از ابی عوانه، درگذشته سال ۳۰۶ق، ۵ جلد، ۱۳۶۲ - ۱۳۸۶ق.

مؤسس این مجموعه عظیم فرهنگی (کتابخانه، دانشگاه و دیگر مراکز)، مرحوم نواب عثمان علی خان نظام الملک، معروف به نظام، قبل از آزادی هند و تأسیس حکومت جمهوری، از حاکمان مستقل ناحیه دکن و برار به شمار می‌رفت. آن گونه که از تاریخ بر می‌آید، اجداد و خاندان نظام اصالتاً از مردمان سمرقند ازبکستان بوده‌اند. جدّ اعلاّی نظام، شیخ صدیق سهروردی در سمرقند قضاوت کرده و کتابی نیز به نام جنگ عزیزان نگاشته است. در سال ۱۰۶۹ق یکی از نوادگان شیخ صدیق، به نام میر محمد عابد قلیچ خان، شهر سمرقند را به مقصد هند ترک کرد. پس از ورود به هند، به تدریج از ملازمان شاه جهان گردید. پس از مدتی، فرزندانش در دربار پادشاهان تیموری به مصادر بالا دست یازیدند و به حکمرانی برخی ولایات هند نایل شدند. اجداد نظام همچنان در حال ترقی و شهرت بودند تا به فرمانروایی منطقه دکن و برار برگزیده شدند.

پس از درگذشت اورنگ‌زیب، پادشاه تیموری هند، اساس سلطنت تیموریان هند، که به دست ظهیرالدین محمد بابر پی‌ریزی شده بود، رو به تزلزل نهاد و اختلافات و چنددستگی میان فرزندان و برادران اورنگ‌زیب پدید آمد. سپس حاکمان و فرمانداران ایالات کشور پهناور هند کم‌کم ارتباط خود را با مرکز (دهلی) قطع کردند و هریک در منطقه خود اعلان استقلال نمودند.

در اینجا مناسب می‌دانم قبل از گزارش بازدید، به معرفی مرکز دائرةالمعارف عثمانیه، واقع در حیدرآباد، بپردازم. این مرکز یکی از ده‌ها مؤسسه مهم و فرهنگی است که از سوی نظام حیدرآباد تأسیس شده است. البته مرکز دائرةالمعارف بنا به پیشنهاد نواب عمادالملک سیدحسین بلگرامی و محمد انوارالله خان عمری فضیلت جنگ و ملا عبدالقیوم به سال ۱۸۸۸م شکل گرفته و خود تابع دانشگاه عثمانیه حیدرآباد است.

هدف از تأسیس آن، بررسی و تحقیق و چاپ و انتشار کتابهای عربی است که تا آن هنگام چاپ نشده بود؛ به‌ویژه نسخه‌های نگاشته شده در سده‌های نخستین تا سده هشتم هجری. بدین منظور، تا کنون صدها اثر مفید علمی و مذهبی عربی را در مدت نزدیک به ۱۲۰ سال منتشر ساخته‌اند، که برخی از عناوین آنها بالغ بر ۲۵ جلد است. اینک برخی از آثار منتشر شده را که هر عنوان آن بیش از چند جلد است، برمی‌شمارم:

۱. نظم الدرر فی تناسب الآیات والصور، از ابوالحسن ابراهیم بن عمرالبقائی، درگذشته سال ۸۸۵ق، ۲۲ جلد، سال ۱۳۹۶ - ۱۴۰۹ق، چاپ نخست.
۲. السنن الکبری، از ابوبکر بیهقی، درگذشته سال ۴۵۸ق، ۱۰ جلد بزرگ، ۱۳۴۴ - ۱۳۵۵ق، در هامش آن، کتاب الجوهرالنقی چاپ شده است.
۳. تهذیب التهذیب، از ابن حجر عسقلانی، درگذشته سال ۸۵۲ق، ۱۲ جلد، ۱۳۲۵ - ۱۳۲۷ق.
۴. تذکرة الحفاظ، از حافظ شمس‌الدین ذهبی، درگذشته سال ۷۴۷ق، ۴ جلد، ۱۳۸۸ - ۱۳۹۰ق.
۵. کتاب الثقات، از حافظ محمد بن حبان البستی، درگذشته سال ۳۵۴ق، ۹ جلد، ۱۳۹۳ - ۱۴۰۳ق.
۶. الدرر الکامنه، در تراجم، از ابن حجر عسقلانی، درگذشته سال ۸۵۲ق، ۶ جلد، ۱۳۹۲ - ۱۳۹۷ق.
۷. ذیل مرآة الزمان، شامل وقایع سالهای ۶۶۳ تا ۶۷۷ق، از قطب‌الدین یونینی، درگذشته سال ۷۲۶ق، ۴ جلد، ۱۳۷۴ - ۱۳۸۰ق.
۸. المنتظم، از ابوالفرج بن الجوزی، درگذشته سال ۵۹۷ق، ۹ جلد، ۱۳۵۷ - ۱۳۵۹ق.

نظام حیدرآباد، که او را آصف‌جاه هفتم می‌گفتند، هفتمین حاکم از حاکمان خاندان نظام بود و در ناحیه دکن حکومت می‌کرد. وی مردی فرهنگ‌دوست و ادب‌پرور بود. عثمان علی‌خان نظام در طول حیات خود، مؤسسات بزرگی بنیاد کرد؛ از جمله: دانشگاه حیدرآباد، کتابخانه آصفیه، چند بیمارستان و ساختمانهایی برای ادارات حکومتی.

نظام مردی متدین و معتقد به مبانی اسلام بود و به خاندان پیغمبر فوق‌العاده علاقه داشت. او اشعار زیادی در ستایش حضرت رسول ﷺ و حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) و مرثی حضرت سیدالشهداء (ع) سروده است و در حیدرآباد ساختمانی به نام «عزاخانه زهرا» برپا کرد که در آن مصائب شهدای کربلا را می‌خواندند. در مدخل دانشکده ادبیات دانشگاه حیدرآباد، به دستور وی، حدیث «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا» را نگاشته‌اند. متأسفانه تعدادی از متعصبان از خدا بی‌خبر، سالها قبل این حدیث را از آن محل برداشته‌اند.

مرحوم نظام به زبان و ادب فارسی علاقه بسیار داشت و تا اواخر عمر، تمام دفاتر حکومتی به زبان فارسی نگاشته می‌شد. نظام اشعار زیادی به فارسی سروده و دارای دیوان است. در مدخل بیمارستانها و برخی مراکزی که وی بنیاد نموده، اشعار فارسی او را نگاشته‌اند.

نظام خدمات علمی و فرهنگی و اجتماعی بسیاری را انجام داد و سرانجام در سال ۱۳۴۵ ق دیده از جهان فرو بست و در شهر حیدرآباد به خاک سپرده شد.

همان‌گونه که یادآور شدم، پس از بازدید از کتابخانه و مرکز تحقیقات مخطوطات شرقی در حیدرآباد، عازم بازدید از مجموعه دائرةالمعارف عثمانیه و مرکز تحقیقات و چاپخانه و کتابخانه آن شدیم. در بدو ورود، مورد استقبال معاون آن مجموعه قرار گرفتیم. ایشان نخست ما را به دفتر رئیس مرکز راهنمایی کرد. پس از معرفی ما از سوی مترجم -حجت‌الاسلام سید عابد که قبلاً از طلاب حوزه علمیه قم بوده و ۱۱ سال به تحصیل اشتغال داشته و اکنون در حیدرآباد اقامه نماز جماعت می‌نماید و در مدرسه حجت‌الاسلام سید رضا آقا که بزرگ‌ترین عالم شیعی آن شهر است، تدریس می‌کند- رئیس مرکز، ضمن خوشامدگویی، تنی چند از استادان و پژوهشگران آن مرکز

را خواست تا در دفتر وی حضور یافته و معارفه به عمل آید. بیشتر محققان این مجموعه، از برادران اهل سنت‌اند. این‌جانب با زبان عربی با آنان به مذاکره پرداختم و ضمن بحث اظهار داشتم: خدای ما، پیغمبر ما، کتاب ما و دین ما یکی است؛ ولی شما هم در موضوعات اختلاف دارید و چهارمذهبید. چرا باید کتب شیعی در این مرکز و سایر کتابخانه‌های شما وجود نداشته باشد، در صورتی که در ایران، در اکثر کتابخانه‌ها، کتابهای اهل سنت وجود دارد. آنان اظهار داشتند برخی از آقایان قبلاً به این مرکز آمده و قول داده‌اند کتابهای شیعه -به‌ویژه کتب رجالی- را برای ما ارسال نمایند، لیکن هیچ اقدامی نکرده‌اند. این‌جانب ضمن ارائه نشانی خودم و دریافت نشانی کامل آن مرکز، وعده دادم در اسرع وقت کتابهای شیعی، به‌ویژه برخی انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، را برای آنان ارسال نمایم.

آن‌گاه به چاپخانه این مرکز رهسپار شدیم. در این چاپخانه که بیش از صدسال از تاریخ تأسیس آن می‌گذرد و صدها عنوان از کتابهای مختلف رجال، حدیث، تفسیر، ادبیات عرب، ریاضیات و اخترشناسی را چاپ و منتشر نموده‌اند، ماشین‌آلات چاپ آنها را بررسی کردیم و مشاهده کردیم که تجهیزات آن بسیار قدیمی است و با همان حروف چینی قدیم کتابهای خود را منتشر می‌نمایند. سپس به بخش ویراستاری و تصحیح منابع رفتیم که تنی چند از پژوهشگران در آن مشغول به کار بودند. آن‌گاه از مجموعه کتابهای چاپ‌شده آن مرکز بازدید به‌عمل آمد و معاون مرکز که در تمام بخشها ما را همراهی می‌کرد، یک نسخه از کتابی جدید را به این‌جانب هدیه نمود. مقرر شد کتابهایی را که ما نیاز داریم، یا آنها نیاز دارند، مبادله کنیم.

لازم به یادآوری است دانشگاه عثمانیه حیدرآباد که با مجموعه یادشده یک سازمان را تشکیل می‌دهد، دارای کتابخانه‌ای است که ۳۴۱۸ نسخه خطی دارد. از این تعداد، ۱۶۷۳ نسخه عربی، ۱۳۷۱ نسخه فارسی، ۳۶۹ نسخه اردو و ۵ نسخه ترکی است که بیشتر این مجموعه را حکیم قاسم و محسن‌الملک و سیراکبر حیدری اهدا نموده‌اند.

این کتابخانه به سال ۱۹۱۸م تأسیس شده و در سال ۱۹۶۳م به ساختمان فعلی منتقل گردیده، و همه‌روزه، جز

6. *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Salar Jung Collection*, Vols. I-IX, By: Muhammad Ashraf, 1965 - 1988.

۷. دفتر دیوانی و مال و ملکی سرکار عالی [فهرست اسناد و فرامین سلطنتی آصفیه در حیدرآباد دکن]، مطبوعه نظامت طباعت سرکار عالی، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۷ ق.

۸. منتخب وقائع دکن [فهرست اسناد و فرامین]، یوسف حسین خان، حیدرآباد، ۱۹۵۳ م.

۹. فرامین و اسناد سلاطین دکن، یوسف حسین خان، حیدرآباد، ۱۹۶۳ م.

۱۰. فهرست مخطوطات و مستودات (اردو، فارسی و عربی)، اردو ریسرچ سنتر، حیدرآباد، عبدالصمدخان، ناشر: خدابخش اورنیل پبلک لائبریری، پتنه، ۱۹۹۵ م.

۱۱. فهرست مخطوطات اردو کتب خانه و اداره تحقیق مخطوطات مشرقی آندهر پردیش «وضاحتی»، ۲ جلد، رفعت رضوانه، ناشر: کتب خانه و اداره تحقیق مخطوطات مشرقی، حکومت آندهر پردیش، حیدرآباد، ۱۹۸۸ - ۱۹۹۳ م.

سرانجام با بدرقه معاون آن مرکز، از آنجا بیرون آمدیم و رهسپار بازار قدیمی شهر حیدرآباد شدیم. در بخشی از این بازار، چند کتابفروشی وجود دارد که به فروش کتابهای چاپ قدیم هند اشتغال دارند. از یکی از آنان که بزرگتر از دیگران بود و کتابهای چاپ سنگی بسیار قدیمی هند را در اختیار داشت، چند کتاب انتخاب نمودم. متأسفانه به قدری گران بود که به هیچ وجه میسر نشد آنها را خریداری کنم. البته چند جلد کتاب دیگر، از جمله چند نسخه خطی برای کتابخانه آیت الله مرعشی خریداری نمودم. این کتابفروشی را قبلاً می‌شناختم و نشانی او را در اختیار داشتم. سپس با اندکی بازدید از خیابانهای شهر، برای استراحت به هتل محل اقامت مراجعت کردیم. پس از اقامه نماز مغرب و عشا و کمی استراحت، برای بازدید از مرکز حوزه علمیه شیعه حیدرآباد، که سرپرستی آن بر عهده حجت الاسلام سید رضا آقا می‌باشد، رهسپار شدیم.

سیدرضا آقا سالها در نجف اشرف به تحصیل اشتغال داشته و بسیار فاضل است. پس از ورود به منزل ایشان که در کنار حوزه علمیه قرار دارد، به گفت‌وگو نشستیم، و ایشان

روزهای تعطیل، از ساعت ۱۰ صبح تا ۴/۳۰ بعدازظهر آماده سرویس‌دهی به مراجعان است. تاکنون چند فهرست از نسخه‌های خطی موجود در این مرکز چاپ و منتشر شده است، که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱. فهرست اردو مخطوطات، در کتابخانه دانشگاه عثمانیه حیدرآباد، از عبدالقادر، چاپ حیدرآباد، ۱۹۲۹ م، ۲۲۴ صفحه.

۲. «فهرست نسخه‌های خطی طبی عربی و فارسی موجود در کتابخانه دانشگاه عثمانیه حیدرآباد»، مندرج در شماره اول، صفحه ۵۰ تا ۵۳:

Bulletin of The Department The History of Medicine, 1963.

۳. «نسخه‌های نفیس تاریخی در کتابخانه دانشگاه عثمانیه»، از عزیزپاشا، مندرج در همان بولتن، شماره اول، صفحه ۵۴ تا ۵۶، ۱۹۶۳ م.

تعدادی دیگر از فهرستهای چاپ‌شده نسخه‌های خطی کتابخانه‌های حیدرآباد، موجود در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله بدین قرارند:

۱. فهرست مشروح بعض کتب نفیسه قلمیه مخزونه کتب خانه آصفیه سرکار عالی، میرعثمان علی خان بهادر، مطبوعه دارالطبع سرکار عالی حیدرآباد دکن، ۱۳۵۷ ق، ج ۱ و ۲.

۲. فهرست کتب عربی و فارسی و اردو مخزونه کتب خانه آصفیه سرکار عالی، میرعثمان علی خان بهادر، مطبوعه دارالطبع جامعه عثمانیه سرکار عالی (حیدرآباد دکن) ۱۳۴۷ - ۱۳۵۵ ق، ج ۳ و ۴.

۳. الفهرس المشروح للمخطوطات العربیه (فی المکتبه السعیدیه)، محمد غوث، مطبوعه لجنة نشر العلوم الإسلامیه بحیدرآباد، ۱۳۸۸ ق، ج ۱.

۴. الفهرس المشروح للمخطوطات العربیه [فی المکتبه السعیدیه]، محمد عبدالغنی، المطبوعه العزیزیه، حیدرآباد، ۱۴۱۱ ق / ۱۹۹۱ م، ج ۲.

5. *A Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Solor Jung Collection*, Vol. I, By: M, Nizamuddin, 1957; Vols. II-VI, By: Muharnmod Ashraf, Hyderabad 1962 - 1989.

فوق‌العاده نگران وضعیت شیعیان منطقه بود؛ زیرا در حیدرآباد بیشتر شیعیان وضعیت مالی مناسبی ندارند. ظاهراً پدر و اجداد بیشتر آنان از شهر یزد به هند رفته و در این منطقه مقیم شده و با زبان فارسی آشنایی دارند.

سید رضا آقا از بیشتر مراجع عظام وکالت کتبی دارد، لیکن شیعیان چون وضع مالی مناسبی ندارد، پرداخت وجوه شرعی بر ایشان واجب نیست. این جانب در حد بضاعت خود، مبلغی را که در اختیار داشتم، به

ایشان تحویل دادم تا باین مدرسان و طلاب آن حوزه تقسیم نماید.

آن‌گاه پس از صرف شام، همراه سرکنسول ایران، به هتل محل اقامت مراجعت کردیم و صبحگاهان، ساعت ۷، عازم فرودگاه حیدرآباد شدیم. پس از دو ساعت پرواز، مجدداً به دهلی رسیدیم و از فرودگاه به دفتر میکروفیلیم نور رفتیم و ضمن اقامه نماز و صرف ناهار در دفتر نماینده سازمان مدارس خارج از کشور، که زیر نظر مقام معظم رهبری است، به بحث نشستیم و سپس به هتل

مراجعت کردیم و به استراحت پرداختیم.

روز بعد، یکشنبه، به مناسبت روز ملی هند، تمام کشور تعطیل بود، و مراسم رسمی سان ورژة نیروهای مسلح هند در میدان بزرگ دهلی نو، با حضور رئیس جمهوری هند و حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد خاتمی، رئیس جمهوری اسلامی ایران، انجام شد. ما مستقیماً آن مراسم را از تلویزیون هند مشاهده کردیم. آن‌گاه به دفتر دکتر خواجه‌پیری رفتیم. پس از اقامه نماز و صرف ناهار، به هتل محل اقامت مراجعت نمودیم. غروب آن روز، به دعوت رایزنی فرهنگی ایران در هند، مراسمی را با حضور شخصیت‌های برجسته فرهنگی هند و علمای شیعه و استادان

دانشگاه‌ها برای ملاقات با رئیس‌جمهوری اسلامی ایران در مرکز آن رایزنی ترتیب داده بودند. ساعت ۸/۳۰ بعدازظهر، آقای خاتمی و همراهان وارد مجلس شدند. پس از ارائه گزارش مختصر از سوی رایزن فرهنگی کشورمان در هند، پرفسور دکتر شاهد مهدی، رئیس دانشگاه ملیة اسلامیة دهلی، طی سخنانی کوتاه، از رئیس‌جمهوری ایران تشکر کرد. آن‌گاه رئیس‌جمهوری ایران سخنانی ایراد نمود و طی آن تاریخچه روابط ایران و مسلمانان را با مسلمانان هند در

در معیت رئیس‌جمهور محترم جمهوری اسلامی ایران در خانه فرهنگ ایران در دهلی نو

طول تاریخ برشمرد. سپس در محوطه باغ خانه فرهنگ ایران، با صرف شام از میهمانان پذیرایی شد و مراسم پایان یافت. ما نیز به هتل محل اقامت مراجعت نمودیم.

فردای آن روز، به دفتر دکتر خواجه‌پیری رهسپار شدیم و ساعاتی را به بررسی فهارس میکروفیلیم‌های نسخه‌های خطی موجود در آن دفتر پرداختیم؛ از جمله: نسخه‌های خطی از کتاب کشف‌الظنون کاتب چلبی، که طبق اظهار آقای خواجه‌پیری، مقدمه و برخی مطالب آن افزون بر نسخه‌های چاپی است. از آنان درخواست کردم میکروفیلیم این نسخه را و همچنین نسخه بسیار نفیس و کهن نهج‌البلاغه که در دو جلد، به خط نسخ خوش، مورخ ۵۳۸ق

میوه‌ای بود که از خارج هند وارد شده بود؛ زیرا در هند همه‌گونه میوه و سبزی یافت می‌شود؛ به‌ویژه خربزه درختی به نام «پاپایا» که در کشورهایی مانند مالزی و اندونزی نیز وجود دارد و طعم آن مثل طالبیهای ایران است.

به هر حال، به دفتر دکتر خواجه‌پیری رفتیم و چند دقیقه در دفتر آقای اکبرثبوت - رئیس مرکز تحقیقات زبان فارسی‌خانه فرهنگ ایران در دهلی و از پژوهشگران پرکار ایرانی - به گفت‌وگو پرداختیم.

ایشان از بستگان نزدیک مرحوم آیت‌الله علامه آقابزرگ تهرانی، مؤلف *النریعه*، است. وی برخی از فهرس نسخه‌های خطی کتابخانه‌های هند را که در سالهای قبل یا به تازگی چاپ و منتشر شده بود، به این جانب ارائه داد و من از آنها یادداشت‌برداری نمودم تا بتوانم برخی از آنها را که در کتابخانه ما وجود ندارد، تهیه کنم. پس از ادای نماز ظهر و عصر و صرف ناهار، به هتل محل اقامت باز گشتیم. بعد از ظهر آن روز، عازم فرودگاه دهلی شدیم و با بدرقه تنی چند از دوستان، دهلی نو را به مقصد تهران ترک کردیم.

متأسفانه به علت ضیق وقت، موفق نشدم از برخی دیگر از کتابخانه‌های بسیار بزرگ هند، از جمله: کتابخانه معروف و بزرگ خدابخش در پتنه، بازدید کنم. البته کتابخانه ما با آن کتابخانه همکاری متقابل دارد ولیکن تا کنون موفق به بازدید از آن نشده‌ام. در آن کتابخانه نسخه‌هایی بسیار نفیس و ارزشمند وجود دارد و افزون بر ۳۰ جلد از فهرست نسخه‌های خطی آن چاپ و منتشر شده است و ۲ دوره کامل از این فهرس، یکی چاپ نخست و دیگری چاپ جدید در کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می‌باشد. به یاری خداوند، چنانچه فرصتی دست دهد، در آینده از دیگر کتابخانه‌های هند نیز بازدید خواهم کرد.

کتابت شده است - و اینجانب آن را هنگام بازدید از کتابخانه دانشگاه علیگره از نزدیک مشاهده نموده بودم - برای کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) تهیه و ارسال نمایند. پس از ساعتی، مجدداً به هتل محل اقامت باز گشتیم.

فردای آن روز، سه‌شنبه صبح، دوباره به دفتر دکتر خواجه‌پیری رفتم و تا اذان ظهر، به بررسی فهرس میکروفیلیم‌های نسخه‌های خطی موجود در دفتر مرکزی میکروفیلیم نور پرداختم. بعد از ظهر آن روز نیز این بررسی را ادامه دادم.

چهارشنبه صبح، با آقای رضا فراهانی عازم بازدید از کتابفروشیهای هند شدیم. ایشان از ایرانیان مقیم دهلی می‌باشد و ۱۸ سال است که در آن کشور به تحصیل اشتغال دارد و دکترای خود را در رشته ژئوفیزیک از دانشگاه بنارس هند دریافت نموده است و با دفتر مرکز میکروفیلیم نور همکاری دارد.

کتابفروشیهای دهلی در بازار جنب مسجد جامع بزرگ دهلی قرار دارند؛ از جمله: کتابفروشی مرکز ترقی اردو. چند کتاب که اخیراً به فارسی وارد و در هند چاپ و منتشر شده‌اند، خریداری نمودم. هنگام عبور از بازار، در برابر برخی مغازه‌هایی که غذا می‌فروختند، افرادی بی‌بضاعت نشسته بودند و انتظار می‌کشیدند تا فردی مبلغی به فروشنده دهد تا او بین آنان غذا تقسیم کند. عجیب است که این وضع فقط در بازارهای مسلمانان رواج دارد. این وضع را در بازار جنب مزار اولیا در دهلی نیز دیده بودم.

آن‌گاه از آنجا به بازار خان رفتیم و در آن مرکز میوه‌هایی عجیب دیدیم؛ از جمله: سیبهایی که هر یک بیش از ۶۰۰ گرم وزن داشت. فروشنده گفت این سیبها ژاپنی است. این، تنها